

esély 2019/4

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

A tartalomból

*Sik Domonkos – Nyilas Mihály – Rácz Andrea – Szécsi Judit –
Takács Erzsébet – Zakariás Ildikó: Kontingens szolidaritás –
elemzési szempontok a késő modern segítési interakciók vizsgálatához
(1. rész)*

*Kiss Bernadett: A téli krízisidőszak vizsgálata az alapvető jogok
biztosának gyakorlatában*

Szász Erzsébet: Családi emlékek Hilscher Rezsőről II.

esély 2019/4

30. évfolyam 4. szám

Kiadja a Hilscher Rezső Alapítvány

Szerkesztőségi cím:

E-mail: esely@esely.org

A folyóirat megjelenését
az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

A folyóiratban megjelent írások nem tekinthetők az Emberi Erőforrások Minisztériuma hivatalos álláspontjának.

Főszerkesztő:

CZIBERE IBOLYA

SZERKESZTŐSÉG:

Szerkesztők:

Czibere Ibolya

Farkas Zsombor

Rácza Andrea

Olvasószerkesztő: Nemes-Zámbó Gabriella

Tördelőszerkesztő: Juhászné Marosi Edit

Szerkesztőségi titkár: Molnár Éva

ISSN 0865–0810

esély

2019/4

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

Tanulmány

- 3 **Sik Domonkos – Nyilas Mihály – Rácz Andrea – Szécsi Judit – Takács Erzsébet – Zakariás Ildikó:** Kontingens szolidaritás – elemzési szempontok a késő modern segítési interakciók vizsgálatához (1. rész)

Szociális munka

- 30 **Budai István:** Dinamikus egyensúlyok víziója és lehetősége a szociálismunkás-képzésben II.

Magyar valóság

- 43 **Kiss Bernadett:** A téli krízisidőszak vizsgálata az alapvető jogok biztosának gyakorlatában

A szociálpolitika története

- 62 Elberfeld városának szegényügyi szabályzata

Kerekasztal-beszélgetés

- 72 **Kiss László:** Változatok a történelemről és a történetírásról

Emlékezet

- 88 **Szász Erzsébet:** Családi emlékek Hilscher Rezsőről II.

104 Abstracts

107 Contents

SIK DOMONKOS¹ – NYILAS MIHÁLY – RÁCZ ANDREA² –
SZÉCSI JUDIT³ – TAKÁCS ERZSÉBET – ZAKARIÁS ILDIKÓ

KONTINGENS SZOLIDARITÁS – ELEMZÉSI SZEMPONTOK A KÉSŐ MODERN SEGÍTÉSI INTERAKCIÓK VIZSGÁLATÁHOZ (1. rész)

A tanulmány célja, hogy képet alkossunk a késő modern segítési interakciókat jellemző kontingenciákról. Értelmezésünk szerint ezen esetlegességekkel való sikeres, illetve kudarcos megküzdés mintázatai, túlmutatva a konkrét segítési interakción, egyúttal a szolidaritás normatív kereteit (rászorultság, érdemesség, kötelezettségek, adekvát segítési módok) is kijelölik általános szinten. Ebben az értelemben konstitutív szerepet játszanak a szolidaritási elvárások és gyakorlatok újratermelődésében. A tanulmány terjedelmi okokból két részre oszlik: az alábbi, első felében a jóléti állam előtt álló kihívásokat, a szociális munka kortárs gyakorlatait, a szekértelem és eldologiasodás, valamint a kockázattársadalom hatását tekintjük át.

Bevezetés

A késő modernitás szociológiai diskurzusaiban közhelynek számít a megállapítás, hogy a társadalom szerkezetét érintő olyan alapvető változások, mint az új típusú kockázatok megjelenése (Beck 2003), a poszttradicionális rend kialakulása (Giddens 1991), a globális hálózati kapitalizmus dominanciája (Castells 2010a), az információ logikájának nivelláló hatása (Lash 2002), az élet gyorsulásának fokozódása (Rosa 2010), különbözőképpen bár, de egyaránt korszakhatárra utalnak. Ahogy a modernitás hajnalán, a vallási-metafizikai világgép háttérbe szorulásával új alapokra helyeződött a társakhoz, önmagunkhoz és a világhoz való viszony, úgy tűnik e szerkezeti átalakulások következtében egyre inkább elkerülhetetlenek egy hasonló paradigmavál-

¹ A tanulmány a Szolidaritás a késő modernitásban c. kutatás (FK 129138) elméleti alapjait mutatja be.

² A tanulmány megírását az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, az Információs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja, valamint a 'Mobilitás és immobilitás a magyar társadalomban' c. kutatás keretében az MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projektje támogatta.

³ A tanulmány megírását a 'Mobilitás és immobilitás a magyar társadalomban' c. kutatás keretében az MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projektje támogatta.

tás. E sokrétű változás megértéséhez az alábbiakban a társadalmasodás egy alapvető dimenziója, a szolidaritás felől közelítünk.

Egy hasonló átmeneti időszakban, több mint száz évvel ezelőtt, Durkheim azért választotta a szolidaritás fogalmát az átfogó változások elemzésének kiindulópontjául, mert ezzel arra az elemi kötésre kérdezhetett rá, ami egyben tartja a társulásokat (Durkheim 2001). Hobbes óta tudjuk, hogy magától értetődő közös metafizikai-vallási alapok híján nem egyszerűen a társadalmi integráció mikéntje, hanem a társulás maga is kérdéses: ahhoz, hogy társadalmak létezzenek a modernitásban, mindegyiknek olyan alapra van szükség, ami stabilizálni képes az együttműködést (Hobbes 1999). Szemben Hobbesszal, és számos kortársával (így például Tönnieszel, vagy Spencerrel), Durkheim világosan látta, hogy ezek az alapok nem lehetnek pusztán az autonómként elképzelt, modern szubjektumok szerződésbe foglalt közös akaratának a kifejeződései. Ha más nem is, de maga a szerződések betartásának köteleme mindig egy kognitív és affektív elemeket egyaránt magába foglaló morális bázisra támaszkodik. A szolidaritás fogalma erre a társadalomelméleti kihívásra kínál megoldást: nem csupán egy modern integrációs mechanizmus (mint a szerződés), hanem – a másikért való felelősségvállalás, metafizikai-vallási dogmáktól független motivációs bázisként – egy morálfenomenológiai kategória is.

A szolidaritás kulcskérdése ennek megfelelően úgy fordítható le, hogy mi az az ok, amiért hajlandóak vagyunk a saját szükséglet- és vágykielégítésünk szempontjait ideiglenesen háttérbe szorítva, egy olyan – meghatározott elvek alapján kiválasztott – csoportért erőfeszítéseket tenni, melynek tagjait személyesen nem feltétlenül ismerjük,⁴ továbbá melytől közvetlen ellentételezést nem feltétlenül várhatunk. Ezek a kitételek egyaránt fontosak ahhoz, hogy lehatároljuk a szolidaritás kereteit. A szolidaritás mindenekelőtt feltételezi az autonóm döntést, még ha csak áttételesen is: akár közvetlenül fejeződik ki, akár intézményi vagy politikai közvetítéssel, ugyanúgy, ahogy megadható, egyúttal vissza is vonható.⁵ Ennek megfelelően, a folyamatos revízióval való kitétsége okán, állandó küzdelem folyik motivációs bázisa fenntartásáért és irányításáért. Ennek különböző formái képzelhetők el: a konkrét, személyükben ismert mások esetében például a közös életvilág naturalizált normatív rendje irányadó (ilyennek tekinthető például a családi viszonyok esetében a szeretet); az univerzális, általános másik esetében az emberre vonatkozó egyetemes erkölcsi megfontolások; virtuális közösségek (pl. nemzet) esetében pedig az azonosság vagy kölcsönösség logikáján alapuló, exkluzív kollektív identitást kifejező érzületek. Az eddigiekből következik, hogy a szolidaritás kérdése nem csupán az integráció és a morál, hanem egyúttal a tudás léthelyzethez kötöttségének, és a valóság politikai konstrukciójának problematikájától is

⁴ E kitételekre amiatt van szükség, hogy a szolidaritást megkülönböztessük a privát szférát szervező primer kötésektől (pl. empátia). Míg az utóbbiakat közös interakciókban formálódó személyes érzelmi bevonódás jellemzi, addig az előbbi akár ezek hiányában is fennálló, virtuális közösségekre vonatkozik.

⁵ Természetesen, mint minden autonóm döntés, ez sem független a nyilvánosságban formálódó és a szocializáció során elsajátított értékektől. Ennek megfelelően, ahogy erre a későbbiekben kitérünk, a szolidaritás működésének egyik központi terepeként tekintünk az alapjául szolgáló értékek formálódásáért felelős folyamatokra.

elválaszthatatlan (Mannheim 1999). Az a morális rend, ami egy szolidaritási paradigmát fenntart, különböző tudásszociológiai pozíciókban lévő cselekvők, érdekkonfliktusoktól korántsem mentes, viszont szükségképpen közös valóságértelmezési folyamatában formálódik.

A szolidaritás napjainkban zajló paradigmaváltását e folyamatokon keresztül igyekszünk feltárni. Annak eredünk nyomába, hogy azon hétköznapi interakciókban, melyekben potenciálisan vagy ténylegesen megidéződnek a szolidaritás tétjei, mit kezdnek ezzel a cselekvők. Milyen döntéseket hoznak a *cselekvések szintjén*, amikor valaki részéről elvárásként fogalmazódik meg velük szemben az, hogy szimbolikus vagy materiális erőforrásaikból, mások vagy mások egy csoportja érdekében áldozatokat hozzanak. Továbbá milyen választ adnak azokra a kérdésekre, hogy pontosan kik iránt, milyen helyzetekben és módon tartoznak felelősséggel, és várhatnak el hasonlót. Ahhoz, hogy empirikusan megragadhassuk azon helyzeteket, melyekben a szolidaritás tétje megidéződik, világos kritériumokra van szükség. A saját erőforrások másvalaki javára történő átcsoportosítására – a szolidaritási hálózatok mellett – a társas interakciók többféle formájában egyaránt sor kerül. Egyaránt ilyennek tekinthetők azon helyzetek, amikor valaki más utasításainak engedelmeskedünk (hatalom, uralom), vagy amikor valamilyen ellenszolgáltatásért cserébe mondunk le tulajdonunkban lévő materiális vagy szimbolikus jószágról (piac). Első lépésben az ezektől való lehatárolással juthatunk közelebb a szolidaritás operacionalizálásához: olyan interakciókat keresünk, melyek során a pusztá engedelmességtől és közvetlen cserétől egyaránt függetlenül teszünk erőfeszítéseket, egy közvetlen ismerősi körünkön túli csoport érdekében.⁶ Ezek nem mások, mint a tág értelemben vett segítségi helyzetek. Az ideáltipikus segítségi interakciókat az jellemzi, hogy az egyik fél (a segítő), egy másik fél (a segített) szükségleteihez igazítja cselekvőperspektíváját, társa feltételezett igényeit, az arra kijelölt értelmezési keret (segítségi diskurzus) alapján igyekezve azonosítani és kielégíteni.

Természetesen arról nincs szó, hogy az empirikus segítségi helyzetekben ne juthatnának szerephez az uralom, hatalom vagy a csere mechanizmusai. Elég csak arra gondolni, hogy az korántsem magától értetődő, hogy kinek a feladata a társadalmi illetékesgű szenvedések és szükségletek, továbbá az adekvát beavatkozás meghatározása. Az esetek jelentős részében éppen ezért a segítség a hatalmi és piaci dimenziókkal együtt alkot valamiféle kombinációt. Ugyanakkor szemben az erőforrások átruházásának tisztán hatalmi és piaci folyamataival, a segítségi helyzetekben, ezek mellett felbukkan egy a saját vagy kikényszerített érdektől egyaránt független, vagyis önkéntes mozzanat is, kijelölve a másik javára irányuló cselekvésracionális dimenzióját. Ennek megléte esetén elkerülhetetlenül megidéződnek a szolidaritás morális tétjei is: a segítség soha nem maradhat diffúz, azt óhatatlanul konkretizálni kell, és ennek során döntést hozni a tekintetben, hogy pontosan ki, kinek, milyen formában és mértékben köteles azt nyújtani. Ahogy mozgásba lendülnek és a tényleges cselekvés szintjére lefordítódnak az egyébként hallgatólagos morális rendek, úgy dől el az is, hogy mikor találko-

⁶ A cselekvőperspektíva e negatív lehatárolásával elejét vehetjük az altruizmusmal kapcsolatos vitáknak: a szolidaritás háttérben egyaránt meghúzódhat valamiféle együttérzés, vagy egy elképzelt közös érdek.

nak a segítségi diskurzus keretei között segítők és segítettek valóságértelmezései, mikor jönnek létre félreértések, vagy szorulnak ki az egyik fél szempontjai. Annak vizsgálata, hogy miként zajlanak le egy adott történeti konstellációban a segítségi folyamatok, és ennek következtében a szolidaritás milyen paradigmája kerül fenntartásra, empirikus tisztázást igényel. Az alábbiakban egy ilyen vizsgálódás megalapozása céljából arra teszünk kísérletet, hogy néhány olyan folyamatot áttekintsünk, ami kitüntetett szerepet játszik a segítségi helyzetek keretezésében.

A segítségi interakciókban újratermelt szolidaritás napjainkban zajló paradigma-váltása az integráció, morál, valóságértelmezés, politika és gazdaság szintjén lezajló változásokat egyaránt átölelő modernizációs folyamatok tágabb perspektívája felől érthető meg. Minthogy a szolidaritás e változások metszetében helyezkedik el, ezért tisztázásához elengedhetetlen, hogy mindezekről egy előzetes képet alkossunk. Ugyanakkor az is világos, hogy e folyamatok átfogó áttekintése meghaladja jelen vállalkozás kereteit, így egy kiemelt területre fókuszálva próbáljuk rekonstruálni a segítségi helyzeteket keretező modernizációs folyamatokat: az állami társadalombiztosítási rendszer térnyerésének és visszaszorulásának okait és következményeit próbáljuk áttekinteni. A szolidaritás modern paradigmájának megkülönböztető sajátossága az állami szerepvállalás megjelenése. Ez egyaránt magával vonta a segítségnyújtás részben piaci logikán alapuló, részben alapjogokhoz kötött, szakértők által működtetett intézményekre való delegálását. E folyamat során a szolidaritás paradigmájának szerzőjévé egyrészt az állam lép elő, fenntartva magának a jogot, hogy a nyilvánosság és a politika terében határozza meg a rászorultság kritériumait, valamint a segítségre fordított erőforrások mértékét. Másrészt a tudományos diskurzusokra támaszkodó szakértők szerepe is meghatározóvá válik, amennyiben ők hivatottak a társadalmi segítségnyújtásra méltó szenvedések mibenlétét, valamint a segítség adekvát formáit meghatározni. Ilyenformán a segítséssel összefüggő morális kérdések egy a hatalmi-piaci-tudományos diskurzusokat egyaránt magába foglaló erőterbe ágyazódnak, melynek különböző szintjei előzetes elemzést igényelnek.⁷

Az alábbi írás egy két részre bontott tanulmány első felét tartalmazza. Első lépésben a társadalombiztosítási rendszer napjainkban is zajló átalakulását járjuk körbe. Ahogy az állami szerepvállalás megnövekedése magával vonta a közösségi és családi szolidaritási hálók átalakulását és sok esetben meggyengülését, úgy a társadalombiztosítási rendszer fragmentálódása kérdésessé teszi ezek ismételt megjelenését, ill. új (pl. civil vagy piaci) szereplők térnyerését. Kérdéseink ebben a fejezetben egyrészt arra vonatkoznak, hogy milyen belső és külső hatások játszanak közre a jóléti állam korlátozott kiépülésében, valamint lebomlásában (1). Másrészt arra, hogy milyen hatása van a szociális munka intézményeire e feszültségekkel teli folyamatnak (2). Második lépésben a szolidaritás szakértői jellegét biztosítani hivatott tudományos diskurzusok

⁷ Természetesen a domináns szereplővé előlépő állam mellett a modernizáció során mindvégig megmaradnak a privát, civil és egyházi szereplők is, melyek korántsem biztos, hogy magukéva teszik a hivatalos szolidaritási paradigmát. Alternatív szempontok szerint eljárva, komplexen vagy kritikai szerepet is betölthetnek. Ennek pontos feltérképezése jelöli ki az empirikus kutatások egyik központi tétjét.

szintjén lezajló folyamatokat vizsgáljuk. Ezek egyik dimenzióját a biopolitikai komplexum expanziója alkotja: a tudomány nevében az életre egyre aprólékosabb normalizáló tekintet vetül, kijelölve és hatalmi potenciálként alkalmazva a segítség kereteinek standardjait (3). Másik dimenzióját a szakértői tudással szembeni bizalom megingása jelenik meg: utat nyitva a vallási dogmákon, kitalált hagyományokon és ezoterikus tanokon alapuló segítségnyújtási formáknak (4).

A tanulmány soron következő számban megjelenő folytatásában, a gondolatmenet harmadik lépésében a társadalombiztosítási rendszer működése szempontjából kiemelt szerepet betöltő politika és nyilvánosság terét érintő változásokat tekintjük át. A hagyományos jobb- és baloldali politikai választóvonal helyett egyre inkább a lokális és globális közti konfliktus válik meghatározóvá, világszerte felerősítve az e konfliktusra adott populista-újnacionalista ideológiákat. Ezek a szolidaritás szempontjából egy kizárási logikát érvényesítenek, a nemzetközösség tagjaira, és nem ritkán azon belül is az érdemesekre korlátozva a segítő körét (5). Ennek ellenpontjaként, elsősorban a civil szférában jelentek meg a szenvedés és trauma közvetlen tapasztalataira támaszkodó szolidaritási diskurzusok. Ezek a nemzeti hovatarozástól független, rászorultsági szempontok alapján szerveződő, inkluzív transznacionális válaszokat sürgetnek (6). A politikai tér átalakulásának további dimenziója, magának a nyilvánosság technikai hátterének a megváltozása: az információs társadalom korában egyszerűen igaz az, hogy minden tapasztalat, így a félelmek és az együttérzés is egy mediatizált szűrőn át kerülnek közvetítésre. Ez egyszerűen tesz lehetővé korábban nem látott terjedést, miközben beszűkíti a narratív értelemképződés, vagyis az érdemi viták terét (7). Az újnacionalista-populista és univerzális áldozatiság versengő narratívái egyaránt ebben a korlátozott térben mérettetnek meg.

Negyedik lépésben a szolidaritás aktorainak fenomenológiáját tekintjük át. A szociális állam lebomlása, a politika terének globalizáció hatására történő átalakulása, valamint a szakértői intézmények szerkezetváltozása ugyan önmagában is nagy hatást gyakorol a cselekvőperspektívák formálódására, azonban önmagában nem határozza azt meg. Mindezek mellett a késő modernitásban – a társadalmi nagycsoportok és a közös tradíciók feloldódásából fakadóan – individualizálódás fokozódásával számolhatunk. Ennek közvetett hatása, hogy a másíkról az énre irányítja a figyelmet, akár a segítség tárgyairól, akár potenciális segítőkről van szó, továbbá bizonytalanná teszi ennek kereteit (8). Sajátos módon e folyamatot kiegészíti a kiszolgáltatottság új formáinak expanziója: akár a hálózati kapitalizmus által a munkavállalóra terhelt flexibilitásra, akár a globális kapitalizmus peremvidékein megfigyelhető totális függőségre utalunk, egy autonómiájában korlátozott, vagy attól egyenesen megfosztott ágens képe villan fel. Az ilyen értelemben saját időtől, vagy erőforrásoktól megfosztott, végső soron saját létfeltételei újratermelésének börtönébe zárt cselekvő esetében a másik érdekére irányuló tevékenység tere strukturális okokból szűkül minimálisra (9).

Mindezek áttekintését követően lehetőségünk nyílik kijelölni azokat a válaszutakat, melyek az átalakuló késő modern szolidaritás előtt állnak. Ennek legalapvetőbb sajátossága egy kiszámítható paradigma felbomlása, és ezzel összefüggésben a szolidaritás esetlegességének megnövekedése. A segítési interakciókat alapértelmezésben

többdimenziós szolidaritási kontingencia terheli meg: attól függően beszélhetünk adekvát segítségnyújtásról, hogy sikerül-e a különböző dimenziók mentén támadó kihívásokat kezelni.

1. A jóléti állam előtt álló kihívások és a lehetséges válaszok

A 20. század végén az Európai Unióban teret nyert az a megállapítás, hogy a 2. világháború után kialakított jóléti rendszerek működésének feltételei fél évszázad elteltével gyökeresen megváltoztak, és így a korábbi elvek és szerkezeti keretek között működő jóléti állam egyre inkább diszfunkcionálissá válik, és képtelen az új problémák kezelésére. Az ötven évvel ezelőtt az ipari társadalom körülményei által meghatározott jóléti rendszerek stabil munkaerőpiacon és stabil családokon alapultak. A 20. század végére nyilvánvalóvá vált, hogy egyszerre mondott csődöt mindkettő. A munkaerőpiac régebben biztosította a munkaképes korú férfiak teljes foglalkoztatását és jól fizető állásokat a tömegtermelő „szabvány munkásoknak”. Ma népes lakossági csoportok sorsa a munkanélküliség és a tartós társadalmi kirekesztődés. A tradicionális család gyengülését mutatja a válások, az egyszülős családok számának növekedése, az új együttélési formák terjedése és a termékenységi ráta csökkenése. Mindezek jelentősen hozzájárulnak a szegénység növekedéséhez és a család „gondozó kapacitásának” gyengüléséhez. A munkaerőpiac és a család változásaival olyan kötelezettségek hárulnak az államra, amelyek ellátására képtelen. Ezen kívül véget ért a tartósan magas növekedést eredményező, dinamikus gazdasági fejlődés korszaka is, a kialakuló új, tudás-intenzív szolgáltató gazdaság kívánalmainak sem felel meg a hagyományos jóléti szerkezet.

A Bismarck nevével fémjelvezhető modern szociálpolitika több mint száz évvel ezelőtt alakult ki, a modern jóléti államnak pedig fél évszázados múltja van. A jóléti állam történetében a két intenzív reform korszakot – a 19. század végén, majd az 1930–1940-es években – hosszú konszolidációs szakaszok követtek. A közfelelősség és társadalmi igazságosság újradefiniálásával végződő reform korszakok közös eleme a „jó társadalommal” kapcsolatos különböző nézetek versenyének a felerősödése. A második reform korszak óta a szociálpolitikát a tökéletesítés, adaptáció, igazgatás jellemzi – az akkor kialakított keretek között. A két világháború közötti reformnemzedék problémája a demokrácia és az új társadalmi szolidaritás megerősítése volt. A 20–21. század fordulóján a demokrácia szilárd, a társadalmi kohézió viszont nem. Ma a jóléti állam hasonló válaszüton áll, mint jó fél évszázaddal ezelőtt: a feladat a jóléti állam alapszerkezetének újradefiniálása, hozzáigazítva a szociális jogokat és redisztribúciós prioritásokat az új realitáshoz. Az alábbi szakaszban ezeket a kérdéseket vizsgáljuk meg, egyaránt kitérve a 20. század végét jellemző szociálpolitikai és munkaerőpiaci változásokra, a jóléti állam előtt álló központi kihívásokra, valamint a kortárs válaszkísérletekre.

A 19. század végén induló és legexpanzívabb szakaszát a 2. világháború utáni három évtizedben élő állami jóléti építkezés az 1970-es években megtorpant. Az új hely-

zet magyarázatára az 1980-as évekre koherens ideológiává álltak össze a jóléti állam válságára vonatkozó különböző elméletek, amelyek alapállítása, hogy hosszabb távon a kiterjedt állami szociális szerepvállalás összeegyeztethetetlen a piacgazdasággal és a politikai demokráciával, mivel mindkettőt rombolja. Albert O. Hirschman (1996) szellemes írásában bizonyítja, hogy a válsággal kapcsolatos nézetek nem újak – a 17. századtól mindig hasonló érveléssel támadták a nagy társadalmi innovációkat – és elméletileg is megalapozatlanok, de a válság-narratíva a század végéig uralta a jóléti állammal kapcsolatos vitákat. Ennek ellenére sehol sem következett be a jóléti állam radikális leépítése, és a 21. század elejétől teret nyert az a magyarázat, hogy nem válságról, hanem szükségszerű „átstrukturálásról” beszélhetünk. A nagy szociálpolitikai korszakváltások alaphelyzete rekonstruálódott: a jóléti intézményrendszert hozzá kell igazítani a gyorsan változó társadalmi-gazdasági feltételekhez. Paradigmaváltásra van szükség, az ipari társadalom igényeire és kockázatszerkezetére kialakított jóléti rendszereket hozzá kell igazítani a posztindusztriális társadalom és gazdaság változó valószínűségeihez. Az alkalmazkodás megkezdődött az 1970-es évek után, jelentős változásokat hozva a szociálpolitikában (értékek, eszközök, finanszírozás és intézmények szintjén), valamint a munkaerőpiacon.

A szociálpolitika-elmélet és -gyakorlat is erősen normatív jellegű, ezért fontos az egyes korszakok domináns értékértelmezésének a vizsgálata (Ferge 2000). A jóléti állam 2. világháború utáni gyors fejlődése idején (az „aranykorban”) meghatározó volt az a felvilágosodásra visszavezethető optimista társadalomkép, amely szerint a társadalom folyamatosan javítható, a szenvedések csökkenthetők – a szabadság csorbítása nélkül, a negatív és pozitív jogok együttese által biztosított szabadság, egyenlőség és szolidaritás ellentéte fokozott állami szerepvállalással feloldható. Az 1970-es évek után felbomlott ez a harmónia: legfőbb értéként a beavatkozás-mentességként értelmezett (negatív) szabadság került az értékhierarchia csúcsára, az egyenlőség és szolidaritás „lejáratosított értéként” jelent meg, az egyén önmeghatározásaként a negatív szabadság kiteljesítése nyert teret, amely legfőbb akadályként az állam túlzott jóléti szerepvállalása tételeződött.

A szociális szükségletek kielégítése három szolgáltató együttes tevékenységként valósul meg. Az „aranykor” tételezése szerint a „welfare mix” szereplői – állam, piac, civil szféra – jóléti szerepvállalásában egyensúlyi helyzet alakítható ki, amelyben az egyes szereplők egymás hibáit („kudarcait”) korigálják. A 20. század végi változások eredményeként csökkent az állami szerepvállalás: a három alapvető állami jóléti funkció (finanszírozás, szabályozás, állami jóléti intézmények működtetése) közül leginkább a finanszírozó szerep őrződött meg, a másik két funkció a dereguláció és (re)privatizáció nyomán az egyes országokban eltérő mértékben gyengült. A piaci jellegű szükséglet-kielégítés jelentősége nő, követve a gazdasági racionalitás felértékelődését; ennek eredményeként a szükségletek kielégítése a korábnál nagyobb mértékben kötődik a fizetőképességhez. Szintén nő a civil szféra jelentősége, miközben átalakul a társadalmi szerepe: korábban elsősorban érdekartikuláló szerepe volt, az 1970-es évektől erősödik a szociális szolgáltató funkciója. A civil szférát érintő fontos változás,

hogy kísérletek történnek a korábban kollektivizált feladatok családra való visszahárítására („refamilizáció”).

Erősödött az a felfogás, hogy a közfinanszírozás „homályos kapcsolatokat” állandósít a finanszírozás és igénybevétel között: sokszor rejtve marad, hogy ki, miért és mennyit fizet. Ezzel szemben erősíteni kell a magán- (piaci) finanszírozás szerepét, ahol a kapcsolatok átláthatóak, mivel a finanszírozó és igénybevevő ugyanaz a személy. Közvetlen, piaci alapú cserét kell alkalmazni, ahol biztos a kockázat bekövetkezése (pl. nyugdíjrendszerek), ott ki kell iktatni a szolidaritást. A működő állami transzferrendszerek juttatásai a jogosultsági elvük és a finanszírozásuk mikéntje alapján három nagy típusba sorolhatók: univerzális, társadalombiztosítási és segély jellegű juttatásba. Az univerzális (állampolgári jogon járó) juttatásokkal szemben számos kritika fogalmazódott meg (pl. hogy pazarlóak) és erőteljes kísérletek történtek a megszüntetésükre. A tb-rendszereket sehol sem akarták felszámolni, de a működési szabályaikat az új felfogás szerint módosítani kell. Ennek során „piackonformmá” kell tenni őket, hogy működésükkel a lehető legkisebb mértékben torzítsák a piacot. Az ekvivalenciaelv erősítésével a tb szolgáltatásait közelíteni kell a piaci cseréhez, különböző intézkedésekkel (pl. a tb-ellátások színvonalának csökkentésével) a fizetőképes keresletet a piaci biztosítás felé kell terelni. A rászorultsági jellegű ellátások (segélyek) ellátórendszeren belüli súlya jelentősen nőtt. Ennek alapvetően két oka volt: a transzferrendszerek egészén belüli változások (univerzális ellátások leépítése, tb piacosítása), illetve az, hogy a munkanélküliség és a szegénység növekedése eredményeként nőtt az irántuk való szükséglet. A segélyek két alapfunkciója (abszolút biztonság garantálása, munkaösztönzés) közül határozottan erősödött a második: erősödött a rászorultsági elv érvényesítése, az az elv, hogy ellenszolgáltatás nélkül senki se kapjon köztámogatást. Mindezzel együtt terjedtek a különböző „workfare” gyakorlatok.

A szociálpolitika változásai is hozzájárultak a társadalmi egyenlőtlenségek növekedéséhez. Változtak a „látható” és „láthatatlan” jóléti állam (Titmuss 1958) határai, többek között a magánbiztosítás állami ösztönzésével, az adóreformok és az adóügyi jóléti ellátások (fiscal welfare) szerepének erősödésével nőtt a negatív redisztribúció. A végeredmény a szociális jogok gyengülése, illetve a szociális szükséglet-kielégítés individualizálása: magánfelelősség (öngondoskodás) szerepének erősödése és a közfelelősség súlyának csökkenése. A szociálpolitikai rendszer fentiekben bemutatott általános átalakulását kiegészítették a munkaerőpiaci változások (Nyilas 2012). A 2. világháború után az 1970-es évekig a fejlett országokban stabil munkaerőpiacok, jól működő jóléti rendszerek, folyamatosan növekvő foglalkoztatottsági szint és szilárd munkanélküli kompenzáló rendszerek voltak. Az 1970-es évektől azonban jelentős változások zajlanak a fejlett jóléti államok munkaerőpiacain. Ezek a változások összhangban vannak a jóléti rendszerek működési feltételeinek a globalizáció, a demográfiai változások, az „új szociális kockázatok” és a lelassuló gazdasági növekedés miatti átalakulásával, általában véve az ipari társadalomból a posztindusztriális társadalomba történő átmenet új kihívásaival. A kialakuló tartós és tömeges munkanélküliség is a munkaerőpiaci politikák és foglalkoztatáspolitikák átalakításának szükségesére irányította a figyelmet. Az 1980–1990-es években elkezdődött alkalmazkodási

kísérletekre utaltak a foglalkoztatáspolitikai szótárában megjelenő új kifejezések is: „aktiválás”, „workfare”, „segély helyett munkát”, „legyen kifizetődő a munka”, „érje meg dolgozni”, „munka alapú társadalom”. Mindegyik arra utal, hogy megkérdőjeleződött a hagyományos foglalkoztatáspolitikai eszközök hatékonysága, és új válaszokat kell találni a jóléti ellátások és a munkaerőpiaci részvétel, a szociális segítézés és a foglalkoztatás kapcsolatának alakításában. Az 1980-as évektől kibontakozó változások meghatározó jellemzője a munkaerő különböző eszközök révén történő rekonstrukciója.

Az aktiváló politikák legitimálására különböző, egymással ellentétes érveléseket használnak. Az egyik értelmezés szerint azért van rá szükség, hogy a költségvetés terhermentesítése érdekében csökkenteni lehessen az alacsony hatékonyságú és passzív munkanélküli ellátásokat. E megközelítésben az ellátásban részesülők *kötelességein* van a hangsúly, főleg a munkavállaláson keresztüli öngondoskodás szükségességén. A másik értelmezés az aktiválás társadalmi integrációs szerepét hangsúlyozza és a munkanélküliek aktiváló programokban való részvételét *jogként* értelmezi. E megközelítésben az aktiválás a munkaerőpiaci (re)integráció kulcseleme, amely hatékony eszköz a személyes autonómia erősítésére, valamint a szegénység és kirekesztődés ellen. A pozitív aktiválás a humán tőke és a munkavállalási készségek szociálpolitikai programok segítségével történő fejlesztését célozza, a negatív aktiváló (ún. workfare) politikák az ellátások szigorításával és megvonásával kívánják munkavállalásra készíteni az embereket. Európa néhány országában (főleg Hollandiában és Dániában) teret nyert a rugalmas biztonság (flexicurity) néven ismertté vált törekvés, amely révén sikeresen egyeztettek össze a posztindusztriális gazdaság által megkövetelt nagyobb rugalmasságot és a munkavállalók magas szintű szociális védelmének a fenntartását. Fontos szempont, hogy mint minden nagy társadalmi átalakulás során, most is komoly tétje van a változásoknak: kik lesznek a nyertesek és vesztesek a munkaerőpiaci és a foglalkoztatáspolitikai változásban.

Mindezek következtében, napjainkban a jóléti állam előtt számos, korábban nem jellemző kihívás áll. A társadalom általános jóléte mindig három elsődleges intézményre – állam, munkaerőpiac, család – kombinált teljesítményétől függ. A munkaerőpiacot egyre inkább a bizonytalanság és egyenlőtlenség jellemzi, a család változása és a nők foglalkoztatottságának bővülése pedig gyengítette a család gondozókapacitását. A munkaerőpiaci és a család változásai legjobban a fiatalokat és a kisgyerekes családokat sújtják. A múlttal összehasonlítva a szociális kockázatok drámai módon lejjebb kerültek a korszerkezetben, ami új egyenlőtlenségekhez vezet, és – ami még ennél is nagyobb problémát jelent – ahhoz, hogy az érintett csoportokból sokan csapdába kerülnek: sorsuk az egész életcikluson átívelő pénzügyi bizonytalanság és társadalmi kirekesztődés. A munkaerőpiaci és családszerkezet változásai új lehetőségeket teremtenek – például a nők függetlenebb életvitelére – de új szociális kockázatok és igényeket is jelentenek. Változik a gazdaság is, a háttér a globális gazdasági rend és az éleződő gazdasági verseny jelenti. A technológiai változások és a szolgáltató szektor dominanciája átalakítja a szociális kockázatok szerkezetét, új győztesek és vesztesek jelennek meg. Korábban a szakmunkások és az alacsonyabb képzettségűek viszonylag

biztos és jól fizetett munkára számíthatnak, ma a jó képzettség sem garantálja az élet végéig tartó biztonságot. Az alacsony képzettségűek, kevés kulturális és szociális tőkével rendelkezők könnyen bent rekednek az alacsony fizetésű állásokban, vagy kirekesztődnek a munkaerőpiacról. A tudás-intenzív gazdaságban az életesélyek az egyének tanulási lehetőségeitől, a humán tőke felhalmozásának mértékétől függenek (Esping-Andersen 1996).

A korábbi jóléti korszakváltásokhoz hasonlóan az alapkérdés ma is az, hogy a szociális gondoskodás elveit és megoldásait hozzá kell igazítani a gyorsan változó társadalom és gazdaság igényeihez, és új egyensúlyt kell találni az európai tradíciókkal összhangban levő értékek megőrzése és a gazdasági hatékonyság szolgálata között. Ezzel együtt és ezen túl, az európai jóléti államoknak megoldásokat kell találniuk a globalizáció, a demográfiai változások és az ún. új szociális kockázatok kihívásainak kezelésére. A fejlett jóléti államok előtti egyik kihívás a gazdasági *globalizáció* (Pierson 2009; Scharpf 2009). A globalizációval kapcsolatban az elmúlt néhány évtizedben sok vélemény és értékelés született. Abban egyetértés mutatkozik, hogy folyamatról és nem végállapotról van szó, a hatásairól viszont megoszlanak a nézetek. Az egyik szélsőség szerint mindig is léteztek országok közötti, nemzetközi kapcsolatok, és az országok a nemzetköziesedés felgyorsulásával is megőrizték az önállóságukat. Mások szerint a globalizáció a nemzetállamok – és a nemzetállami szintű jóléti politika – végét jelenti. E nézet értelmében a globalizáció nyomán kialakuló gazdasági kényszerek a nemzetállami szinten kialakult jóléti államok leépüléséhez és egységesüléséhez vezetnek.

Az új nemzetközi munkamegosztáson és a transznacionális gazdasági tevékenységen alapuló globalizáció új kérdéseket vetett fel a jóléti államok számára: képesek-e valamilyen módon ellenőrizni az új folyamatokat, vagy nincs más választás, mint a globalizálódó piacokhoz és a multinacionális vállalatok igényeihez való igazodás? A tőkéért és beruházásokért folyó országok közötti verseny, a világpiacon versenyképesség erősítésének igyekezete vajon szükségszerűen vezet-e a munkavállalók jogosítványait gyengítő rugalmasabb munkaerőpiac kialakulásához, az adók csökkentéséhez és a szociális kiadások leépítéséhez? A jóléti állam összefüggésében az alapkérdés úgy fogalmazható meg, hogy a globalizálódó gazdaságban megvalósítható-e egyszerre a gazdasági versenyképesség fokozása és a jóléti állam megőrzése. A globalizációból eredő problémákat jelezte a képzetlen és alacsony képzettségű munkaerő leértékelődése, a tartós, tömeges munkanélküliség kialakulása és a jövedelemegyenlőtlenségek növekedése. A változó piaci körülményekhez való alkalmazkodás eszközei közé tartozott például az állami kiadások finanszírozásának átalakítása (az indirekt adók arányának növelése a munkát terhelő adókkal szemben), a jóléti ellátások szigorítása, vagy a juttatások képzéshez kötése. A termelési költségek csökkentése és a munkaerő rugalmasságának és termelékenységének fokozása mellett azonban az európai jóléti államok hitet tettek az európai tradíciókkal és értékekkel összhangban levő jóléti állam megőrzése mellett.

A globalizáció jóléti államra gyakorolt hatásával kapcsolatban az egyik legismertebb állítás az, hogy a globalizálódott gazdaság a legalacsonyabb adókat alkalmazó

ország viszonyaihoz nivelláló, folyamatos adócsökkentést jelentő adóversenyt kényszerít az országokra („race to the bottom”), ami aláássa a jóléti állam pénzügyi alapját és a szociális ellátások leépüléséhez vezet. Az európai államok 1980 utáni jóléti kiadásainak vizsgálata viszont összességében nem igazolja ezt az állítást (Castles 2009). A GDP-arányos jóléti kiadások nem csökkentek, és nem csökkentek az adószintek sem, inkább az adórendszeren belül ment végbe átrendeződés. Azt is figyelembe kell venni, hogy a szociális kiadások jelentős része nemcsak a szociális biztonságot és a társadalmi kohéziót erősítő kiadás, hanem egyúttal a gazdasági versenyképességet növelő, (pl. az oktatásba és képzésbe történő) beruházás. Ez a stratégia a globalizálódó tőke számára is vonzó, mivel különösen a tőke-intenzív ágazatokban inkább a munkaerő képzettsége, és nem az ára számít (ezt jelzi az is, hogy az országhatárokon átnyúló tőkemozgások mindmáig túlnyomórészt a fejlett gazdasági térségek között történnek). A globalizációra adott válaszokat vizsgálva azt láthatjuk, hogy nem végzetesen determinált folyamatról van szó, van választási lehetőség, és a válaszokat jelentősen befolyásolja az adott térség történelmi tradíciója és normatív irányultsága.

A fejlett jóléti államokat érintő *demográfiai* kihívásnak számos alkotórésze van. Ezek közé tartozik a kevesebb és későbbi házasság, több válás, kisebb család, több egyszemélyes háztartás, a nők munkaerőpiaci részvételének változása, az idősök lakosságon belüli arányának növekedése és a születési ráta csökkenése. A jóléti államok számára e folyamatok kapcsán két fő kérdés fogalmazódik meg: mik a csökkenő fertilitás, illetve a lakosság gyors elöregedésének a következményei? Mivel a jóléti állam főleg az idősöknek nyújt ellátásokat, az elöregedés nagyon jelentős kihívás a jóléti rendszereknek. A fejlett országokban 1990-ben a lakosság 15 százaléka volt 60 év feletti, ez az arány 2030-ra 25 százalékra nő, és ez a tendencia utána is folytatódik. Különösen gyorsan nő a legidősebbek (80 év feletti) aránya, ami azt jelzi, hogy nemcsak a nyugdíjrendszer, hanem az egészségügyi ellátórendszer és az idősgondozó rendszer is új megoldásokat igénylő kihívással szembesül. Mindeközben gyorsan csökkent a születési ráta, ami az Európai Unió átlagában hosszabb ideje a természetes reprodukciót biztosító, családonkénti 2,1 alatt van, sőt több tagországban már az 1,3-es arányt sem éri el. A lakosság nemcsak öregszik, hanem fogy is.

Az elöregedés és a születésszám-csökkenés együttes hatása az idős függőségi ráta (a 16–64 év közötti aktív korúak és a 65 év feletti nyugdíjas korúak arányának) gyors változása. Egyetértés mutatkozik abban, hogy a más feltételekre (kevesebb ideig élő kevesebb nyugdíjas, alacsony nyugdíjak, gyors gazdasági növekedés, az aktív-passzív arány kedvező alakulása) kidolgozott és létrehozott nyugdíjrendszerek változatlan szabályokkal fenntarthatatlanná válnak. A Világbank által megoldásként javasolt három pilléres nyugdíjrendszer a részleges privatizálást, a közfelelősség csökkentését és a gazdasági aktivitás növelését célozza (World Bank 1994). Az ajánlott megoldásban több problémát is felvet, például azt, hogy az időskori biztonsággal kapcsolatos közfelelősség csökkentése nem megoldása, hanem az egyénekre terhelése a problémának, ami kiszámíthatóan fokozza az egyenlőtlenségeket. Ezen kívül, míg a nyugdíjrendszer működését befolyásoló néhány tényező (demográfiai változások, aktív-passzív arány alakulása) viszonylag jól prognosztizálhatóak, másokkal kapcsolatban

jóval bizonytalanabbak az előrejelzések. Így például kevésbé tudjuk, hogy több évtizedes távlatban hogy alakul a gazdasági növekedés és a gazdaság termelékenysége, a munkaerőpiaci aktivitási ráta, a tényleges nyugdíjazási kor, az idősek egészségi állapota, a fertilitás, az országhatárokon átnyúló migráció, amelyek szintén befolyásolják a nyugdíjrendszerek működését. E helyzetben az európai jóléti államok többségében úgy vélik, hogy nem sürgető a világbankos szellemű »radikális reform«, másrészt olyan fokozatosan bevezetett, hosszú távú megoldásra van szükség, amely méltányossági és hatékonysági szempontokat is érvényesít, és összhangban van az európai jóléti rendszerek tradícióival. John Myles (2007) meggyőzően érvel amellett, hogy a „demográfiai kihívás” lényege nem a pénzügyi fenntarthatóság, hanem a jóléti berendezkedés lényegét érintő méltányossági problémáról van szó: az időskori biztonság garantálásának költségei mindenképpen jelentősen nőni fognak, a fő kérdés az, hogy a rendszer hogyan teríti a generációk között és a generációkon belül ezeket a költségeket.

A jóléti rendszereknek a 20. század végétől egyszerre kell kezelniük a „rég” és az „új” *szociális kockázatokat*. A jóléti államok kockázatszerkezetének átalakulását vizsgáló egyik tanulmány (Taylor–Gooby 2009) szerint a „rég” rendszer jellemzője, hogy a transzferek dominálnak, a fő cél a jövedelemhelyettesítés és a tipikus ellátott, az iparban dolgozó kékgalléros férfi kenyérkereső. A posztindusztriális „új” rendszer szolgáltatáscentrikus, a fő cél az egyének keresőképességének javítása, a módszer az életciklus-megközelítés, a jellemző eszközök az élethosszon keresztüli tanulás segítése, a kiterjedt képzési és átképzési programok, valamint a nők fokozottabb munkaerőpiaci részvételének segítése érdekében a gondozó funkció szocializálása. Minden európai jóléti állam előtt ugyanazok a kihívások, kezelendő új kockázatok és kielégítendő szükségletek állnak, de ezek a posztindusztriális kihívások eltérő tradíciók és intézményes szerkezet által jellemzett különböző jóléti modellekben jelentkeznek. Az egyes modellek hatékony válaszra vonatkozó lehetőségei is különböznek egymástól (Esping-Andersen 2006).

Minden jóléti állam hasonló kihívásokkal néz szembe, és mindenhol napirenden van a jóléti ellátórendszer reformja. Mindez elősegítheti az összehangolt, koordinált megoldáskeresést. Társadalmi-gazdasági korszakváltás, a posztindusztriális társadalomba való átmenet paradigmaváltást tesz szükségessé a szociálpolitikában, és az új jóléti paradigma kimunkálása során természetes a közös gondolkodás és útkeresés. E téren új ösztönzést jelentett az Európai Unió 2000-ben tartott Lisszaboni Csúcsertekezlete, amely egységes stratégiai keretbe foglalva a politikai prioritások élére helyezte a szociális védelem megújítását. A teljesen egységes, a harmonizációt is magában foglaló reformstratégia elfogadása irreális célkitűzés lenne, nem utolsósorban a fentebb vázolt különbözőségek miatt. Az Európai Bizottság megbízására a lisszaboni csúcstól egy nemzetközi tudóscsoport egységes értelmezési keretbe foglalta a megoldandó problémákat, kidolgozta a jóléti paradigmaváltás programját, és megfogalmazta az uniós szintű közös stratégiai prioritásokat (Esping-Andersen et al. 2001; 2002).

A kidolgozott program szerint az új, koordinált jóléti stratégiának összhangban kell lennie a gazdasági hatékonyság és a társadalmi igazságosság kettős célkitűzésével.

Ez az alábbi prioritások érvényesítésével érhető el. Az első *az anyák segítése abban, hogy összeegyeztessék a munkavállalást a gyermekneveléssel*. A hagyományos jóléti politika nagyobb hangsúlyt fektetett a családoknak nyújtott transferekre, mint a szolgáltatásokra, egyúttal inkább az idős háztartásokat támogatta, mint a fiatalokat. Jelenleg és a jövőben viszont a szociális kockázatok új szerkezete miatt nagyobb az igény a családoknak nyújtott szolgáltatások – főként a gyerek- és idősgondozás terén – mint a hagyományos jövedelemfenntartó programok iránt. Ennek egyaránt oka, hogy az idősek jövedelme viszonylag biztos, ugyanakkor a növekvő életkor miatt nő a gondozás iránti igényük, amit a családok egyedül képtelenek kielégíteni; a gyermekszegénység csökkentésének leghatékonyabb módszere az anyák munkavállalása, amihez fejleszteni kell a gyermekgondozó intézményeket; a nyugdíjrendszerek hosszú távú fenntarthatóságára a leghatékonyabb stratégia a munkaerőpiaci részvételi arány fokozása; a legtöbb európai országban a nők jelentik a legnagyobb mobilizálható, kihasználatlan munkaerő-tartalékot. Mindezeket figyelembe véve az új szociálpolitika elsődleges prioritása a családoknak nyújtott szolgáltatások kiterjesztése. Ez javítja a családok jólétét, csökkenti az előregedés pénzügyi költségeit, egyúttal növeli a társadalom termelőkapacitását és adóbázisát. Ezzel szemben a tradicionális családpolitika nagyon hatékonyságtóló.

Másodikként *az idősebb munkavállalók ösztönzése a nyugdíjba vonulás elhalasztására* említhető. Hosszú távon kockázatos és nem kívánatos megoldás az előregedő népesség problémájának nyugdíjcsökkentés révén való kezelése. A jelenlegi nyugdíjszint és lefedettség hosszú távon fenntartható a nők és az idősebb munkavállalók munkaerőpiaci részvételének fokozásával. Rugalmasabbá kell tenni a nyugdíjrendszereket, ösztönözni kell a későbbi nyugdíjba menetelt és emelni szükséges a tényleges nyugdíjba vonulási kort. Mindez nagymértékben enyhítené a nyugdíjrendszerekre jelenleg nehezedő pénzügyi nyomást. Két fontos érv szól a nyugdíjrendszerek ilyen irányú átalakítása mellett. Egyrészt a nyugdíjasok egészségügyi helyzete folyamatosan javul. A mai nyugdíjasok nemcsak lényegesen hosszabb életre számíthatnak, mint két generációval ezelőtti elődeik, de egészségesebbek is: egy mai 65 éves felüli férfi nyugdíjas még átlagosan tíz viszonylag egészségesen eltöltött évre számíthat. (Két generációval ezelőtt az akkori átlagmunkás 65 éves korában ment nyugdíjba, és 68 éves korában meghalt, ma az átlagos tényleges nyugdíjazási kor 59–60 év, ami után a nyugdíjas még több mint másfél évtizedet él). Másrészt a jövőben gyorsan szűkül a korcsoportok közötti „oktatási szakadék”, ami ahhoz vezet, hogy az elkövetkező évtizedekben az idősek a mainál sokkal inkább képesek lesznek az átképzésre és az élethosszon keresztüli tanulásra.

Harmadikként *a gyerekekbe való beruházásra, valamint a felnevelésük költségeinek szocializálására* utalhatunk. A mai, sok problémát okozó alacsony születésszám oka részben a nagyarányú fiatalkori munkanélküliség, a kései házasságkötés, az anyák nehézségei a munkavállalás és gyermeknevelés összeegyeztetésében. Ugyanakkor annak kifejeződése is, hogy a családok kevésbé képesek vagy hajlandók a gyermeknevelés teljes költségének vállalására. Ha Európa versenyképes akar lenni a globális gazdasági versenyben, a kialakuló tudásalapú társadalomban alapvető cél a fiatalok oktatásába történő beruházás. Ez elengedhetetlen, de önmagában nem elég. A szegénység, család-

di erőforrások hiánya, bizonytalan szociális helyzet komolyan akadályozza a gyermekek fejlődését és későbbi produktivitását. A gyermekkori hátrányok kivetülnek a teljes életciklusra. Az új politikának nemcsak az oktatási és képzési lehetőségeket kell bővíteni, hanem azt is biztosítani kell, hogy mindenki szociális helyzetétől függetlenül kihasználhassa ezeket a lehetőségeket. Az oktatási célú közkiadások bővítése során fontos szempont, hogy a humán tőkébe történő beruházás az előnyös szociális hozadéka mellett gazdasági hatékonyságnövelő tényező, jelentős egyéni és társadalmi haszonnal.

Negyedikként *a munka és szabadidő újradefiniálása az életciklus egészében* említhető. Az európai munkavállalók szabadideje nagymértékben nőtt az elmúlt fél évszázadban. A szabadidő nagy része a növekvő életkor és a korábbi tényleges nyugdíjba vonulás miatt a nyugdíjas évekre koncentrálódik. A bevezetendő rugalmasabb nyugdíjrendszerek nagyobb szabadságot adnak a munkavállalóknak a nyugdíjazás idejének megválasztására, de ez nem elég. Az élethosszon át tartó tanulás elterjedése, a családi és munkatevékenység összehangolásának problémái, a karrier félbeszakadásának növekvő kockázata mind abba az irányba mutat, hogy az új politikának rugalmasabbá kell tennie a munka és a szabadidő kapcsolatát. Erre egy megoldás lehet a biztosításmatematikai szempontokat érvényesítő „szabadidő számlák” (*sabbatical accounts*) bevezetése, ami lehetővé tenné például azt, hogy valaki az aktív évei alatt igénybe vegye a nyugdíj-megtakarításai egy részét. Ez a megoldás összhangban lenne a nagyobb egyéni választási szabadság céljával is.

Végül *az egyenlőség és az alapvető életesélyre nyújtott garanciák újrafogalmazása* tendenciája emelhető ki. Az alakuló új társadalom valószínűleg nagyobb társadalmi polarizációhoz és egyenlőtlenséghez vezet. Ez elvben csak akkor jelent problémát, ha hosszú távú csapdahelyzeteket okoz. Ha dinamikusnak tekintjük és az egyéni életesélyek alakulása szempontjából vizsgáljuk az egyenlőséget, az aktuális egyenlőtlenségek nem feltétlenül összeegyeztethetetlenek a méltányosság alapelveivel. Támogatni kell az egyéni erőforrások mozgósítását, és biztosítani kell a mobilitás lehetőségét. Az emberek nagy része számára valószínűleg kielégítő lenne egy „második esély” garantálása, például ingyenes oktatás formájában. Ezzel együtt küzdeni kell a társadalmi kirekesztés ellen azok esetében, akiknél nem hatékony a „második esély”, és megrekednek a rossz helyzetekben. A minimális életszínvonal garantálása az új paradigmában is szükséges és elkerülhetetlen.

A társadalompolitikai, munkaerőpiaci rendszer fentiekben bemutatott átalakulásának trendjei természetesen különböző kontextusokban eltérő mintázatot rajzolnak ki. Az empirikus kutatás számára mindebből az a kérdés adódik, hogy a különböző területeken megfigyelhető, kontingenssé váló állami hatások által keretezett, hétköznapi segítségi helyzeteket milyen kihívások és válaszkísérletek jellemzik, továbbá milyen mozgástér kínálkozik az érintettek számára?

Vonatkozó vizsgálati kérdésblokkok:

- Milyen értékek szerint járnak el az állami intézmények, alakul a társadalom-politika?
 - pozitív (egyenlőség) vs. negatív (beavatkozás-mentesség) szabadság értékei;
 - van-e valamilyen érzékelhető dinamikája ezek alakulásának.
- Állami, piaci és civil intézmények milyen szerepet vállalnak fel?
 - finanszírozás vs. szolgáltatás vs. szabályozás;
 - vannak-e aránytalanságok ezek között;
 - van-e valamilyen dinamikája ezek átalakulásának;
 - állami vs. piaci finanszírozás konfliktusa.
- Szociálpolitikai eszközök miként alakultak?
 - univerzális/tb/segély hozzáférhető-e;
 - milyen rivális logikák korlátozzák az univerzális igazságossági elveket (pl. workfare).
- Munkaerőpiaci intervenció:
 - munkaerőpiaci politika flexibilisen alkalmazkodik-e a piaci, munkavállalói igényekhez vs. inkább fegyelmező funkciót tölt be.
- Globalizációhoz való viszony:
 - protektív intézkedések (pl. munkaerő képzettségének növelése) vs. globális tőke érdekeit kiszolgáló (pl. bérek alacsonyan tartása, érdekvédelem korlátozása) intézkedések.
- Demográfiai kihívásokhoz való viszony:
 - előregedés (nyugdíjrendszer hozzáférhető-e, képes-e az életszínvonal biztosítására);
 - elvándorlás (szolgáltatások összevonása vs. leépülés vs. kiszervezés), bevándorlás kezelése (integráció vs. szegregáció);
 - gyermekvállalás segítése (pl. adókedvezmény vs. munkaerőpiaci integráció segítése);
 - idősök munkába állásának segítése (kényszer vs. lehetőség);
 - munka és szabadidő egyensúlyának védelme (család vs. karrier, tanulás vs. munka).

2. A szociális munka átalakulása

A szociális munka intézményeinek működését, noha szorosan összefügg a jóléti állam egészét érintő változásoktól, autonóm trendek is meghatározzák. Az alábbiakban ennek megfelelően mindkét sajátosságra kitérünk. Az 1950–60-as években a szakértői modell nagyban feltételezte a jóléti államot, amiben az állam elismeri a gondoskodási feladatát, kötelességét és ennek megvalósítójaként tekint a szociális munkára. Az állami szerepvállalásért cserébe a szociális munka felé mindig elvárás volt, hogy a társadalom normáit közvetítse. A szakértői szemléletmód arra épült, hogy megerősítse a kliens bio-medikális okságba való kapaszkodását, tehetetlenségének érzését, valamint a

megoldások kívülről érkezését. A segítő jellemzően arra készíti a klienst, hogy a konzultációs időben a lehető legtöbbet tudjon meg magáról a problémáról, annak eredetéről, lehetséges kialakulási okairól, miértjeiről. A végeredmény, hogy kliens és segítő között mindenképp egy problémamegoldásra épülő kapcsolat alakul ki. Ennek hátránya, hogy a kliens problémáját alapvetően betegségként kezelik és meg akarják gyógyítani (De Jong és Berg 2013). Később a szociális munka elméleteiben a hangsúly a diagnózisról a megoldás kidolgozása felé tolódott el.

A szociális munkában a '70-es évektől kezdődően két fő irányú megközelítés figyelhető meg. Az egyik a bizonyítékokon alapuló (evidence-based) megközelítés, melynek a szakértői modell meghatározó alapot ad. Ez elsősorban az egyéni változásokat kívánja elősegíteni, és amelyhez kapcsolódik a problémamegoldó technika, később az evidence-based megközelítések és a menedzserializmus. A másik pedig ezek kritikájaként megjelenő, a radikális szociális munkával kezdődő, a társadalmi felelősségvállalást és változások szükségességét hangsúlyozó ág, melynek része a feminista, antioppresszív irányzat is. Kettő közötti hidat pedig az empowerment filozófiája és a konstruktív szociális munka próbál építeni. A rációra és emócióra egyaránt koncentrálló reflektív praxis a szociális munka meglévő elméleteit fenntartásokkal kezeli, állandóan vizsgálja, megkérdőjelezi, hogy aztán megerősödjön, vagy módosuljon (Gardner 2009).

Európa-szerte megfigyelhető jelenség, hogy az 1970-es évektől a források szűkülésével, a jóléti állam válságával, a társadalompolitika átalakulásával a professzionális segítséget, a szociális munka gyakorlatát egyre több oldalról érték kritikák „eredménytelensége”, valamint a vártnál kisebb hatékonysága miatt. Más szóval azért, mert nem tudta megszüntetni, vagy az elvárt mértékben csökkenteni a társadalmi problémákat, a szegénységet stb. A társadalom véleményével összhangban maguk a döntéshozók, az ellátórendszer finanszírozói is a hatékonyabb munka garanciáját a célzott támogatásokban, a rászorultság és érdemesség erőteljesebb figyelembevételében látták. A feltételekhez kötött ellátások rendszerének kialakítását szorgalmazták, a „kemény szeretet”, a neoliberalizmus jegyében. Az elvárások között egyrészt az volt, hogy a kliensek a közösségtől kapott javakért és támogatásokért cserébe adjanak vissza valamit (workfare, activity fare), vagy legalábbis jobban tartsák be, alkalmazzák a többségi társadalom által elvárt normákat.

A társadalmi elvárások magukkal hozták a segítő funkció háttérbe szorítását és a kontroll funkció felerősödését. Idővel a kontroll gyakorlása elvárássá alakult a segítő felé. Így a segítő munka partneri viszonya feloldódott a hierarchikus együttműködésekben, a segítő kapcsolatokra jellemző attitűd és eszközrendszer alkalmazása visszaszorult, területi munkában való alkalmazása mindinkább ellehetetlenült. A szociális szakemberek protokollok, magas adminisztrációs terhek mentén, határidők szorításában, a fenntartó felé elszámolással tartozva, egy-egy részproblémára koncentrálnak, egy-egy szolgáltatást biztosítva, mely a sokasodó, egyre komplexebbé váló kliensi problémákra nem képesek válaszolni.

Az ezredforduló környékén az állami szociális segítő munka bürokratizálódásával a menedzserializmus kapott hangsúlyt. A szolgáltatások piacosodásával a szociális mun-

kások nem a kliensnek, hanem a fenntartónak (állam, egyház, civil szervezetek) tartoznak felelősséggel és elszámolással. Ennek következményeként a segítő kapcsolat elsorvad és inkább a szolgáltatások nyújtása lesz a jellemző (Bányai 2008). A gyakorlatban meggyökeresedett kompetencia alapú szemlélet az egyén problémáját feldarabolja, ennek megfelelően külön intézményben nyújtanak szolgáltatást az egyén munkaerőpiaci, családi, életvezetési, lakhatási és alkoholproblémájára. A gyakorlatban azonban ritkán fordul elő egy-egy probléma szeparáltan, sokkal jellemzőbb a több probléma együttes megléte, akár egymás következményeként. A szolgáltatások minősége a racionalizációnak, költségcsökkentésnek és kontraktualizmus elvének rendelődik alá, mely következtében a szociális szolgáltatások a legnagyobb igyekezet ellenére is a krízisállapotok megoldására és megelőzésére szolgálnak (Pik 2001). Az esetmenedzsment rendszere visszakanyarodik a korábbi medikális nézőponthoz, az egyént a társadalmi kontextusból kiragadva szemléli, és patologizálja a meglévő élethelyzete mentén (Szabó 2016).

A szociális munkát ért posztmodern kritikák egy másik oldalról éppen azt kifogásolják, hogy a segítő nem eléggé személyközpontú megközelítéseket alkalmaznak, emiatt nem érnek el hatékony eredményeket. Ennek mentén olyan irányzatok jöttek létre a segítségben, melyek a segítő-kliens viszonyt mélyítik el. A válságra válaszként a szociális munkában terjedni kezdett a posztmodern megközelítés, ekkoriban nyert teret a konstruktív szociális munka felfogás, a reflektív praxis hangsúlyozása, a narratív technikák megjelenése a gyakorlatban. A szakértői modell megkérdőjeleződik, és ezzel együtt a professzionális szakember minden helyzetre kész, mindenképp felett álló tudása is. A medikális, szakértői tudás megkérdőjelezése, az érintettek bevonása a döntések előkészítésébe, a „semmit róluk nélkülük” emberjogi megközelítés térnyerése felerősödik. A kliensek bevonása a szolgáltatások működtetésébe, a társadalmi integráció elősegítése, a kliensek autonómiájának hangsúlyozása, az életükkel kapcsolatos döntés áthelyezése a kliensekre mind előkészíti a terepet az empowerment egy újabb szintjének létrejöttére és a kliensek érdekérvényesítésének elősegítésére. A szociális munka fókusza mindinkább az erőforrásokra és az empowermentre építő szemlélet és gyakorlati munka felé tolódott el. Ezzel párhuzamosan alulról jövő kezdeményezéseként jönnek létre önszervező csoportok. A professzionális segítőik között számos érintett van, akik sorstársai a klienseiknek, így a szociális munkában több helyen bevonják az érintetteket a szolgáltatások működtetésébe. Egyre hangsúlyosabbá válnak a közösségi erőforrások kiaknázására épülő szolgáltatások, a szociális problémák megértésében nemcsak az egyéni, de a társadalmi magyarázó elvek is egyre nagyobb szerepet kapnak. Az érintettségnek, a személyes tapasztalatnak sokkal nagyobb szerepe lesz, tudássá transzformálódik (Schön 1983).

A rációra és emócióra egyaránt koncentráló reflektív praxis a szociális munka meglévő elméleteit fenntartásokkal kezeli, állandóan vizsgálja, megkérdőjelezi, hogy aztán megerősödjön, vagy módosuljon (Gardner 2009). A reflektív szociális munka megjelenése a folyamatok cselekvés-reflektálás körforgását hozta magával. A reflektív praxis összekapcsolódik az opressziót elutasító gyakorlattal, így jön létre a konstruktív szociális munka (Parton–O’Byrne 2006), mely kettős értelemben is konstruktív. Egy-

részt a segítő kapcsolat célratörő és építő jellegű, másrészt a segítő–segített viszony konstrukciós minőségére is utal, mely az állandó párbeszéd és reflexiók, a valóság értelmezése mentén halad előre. Ezzel párhuzamosan a radikális szemlélet újból felerősödik, mely még inkább a társadalom átalakítását, megreformálását tartotta kívánatosnak a szociális munka peremhelyzetre szorult klienseinek segítségére (Ferguson 2009). A nézetre erősen hatottak az alulról szerveződő társadalmi mozgalmak és jogvédő szerveződések tevékenységei is. A segítő szakma egy része a kezdeti alapjaihoz, értékeihez visszanyúlva gondolkozik a szociális problémákról, és ennek mentén igyekszik új elméleteket alkotni.

A fent vázolt folyamatok hazánkba felgyorsulva, sűrítve érkeztek meg a rendszerváltással. A szociális munka rendszerváltáskori újjáalakulásában egy bizonyos folytonosságot jelentett, egyrészt a nevelési tanácsadóknak alakuló munkakör, mely betöltője – végzettségétől függetlenül – elsősorban a szociális problémákkal küzdő családokat támogatta, másrészt pedig a különböző szegénykutatások (TBZ, Kemény-kutatások) mentén kifejlődő civil kezdeményezések, melyek felismerték, hogy az adományozás mellett más típusú segítséget is igényelnek a rászorulóknak. Ez utóbbiból fejlődött ki a SZETA, majd a családsegítő szolgálatok hálózata, mely a rendszerváltásból fakadó problémákat – ha nem is felkészülten, de megalakulva várta a fővárosban és az ország nagyvárosaiban szintén. A rendszerváltás után tömegesen jelentkező, addig rejtve maradt problémák kezelésére kialakult a szociális és gyermekvédelmi ellátórendszer, melyben megtörtént az alap- és szakellátások szétválasztása, új szolgáltatások és ellátások bevezetése, a nagy intézmények lebontásával a személyre szabott szolgáltatások kialakulása indult meg, mely azonban az ezredfordulón több területen, mint fogyatékkal élők, pszichiátriai betegek ellátása megtorpant.

A szociális munkában jellemző kontroll funkció erősödése hazánkban is jellemző az állami ellátórendszerben. Erre válaszként a civil vagy egyházi szervezetekben dolgozó szociális munkások a szakmai alapelvekkel és a szociális munka különböző posztmodern irányzataival összhangban egyre inkább az alternatív lehetőségeket, a hosszú távú, bizalomra épülő kapcsolatok kiépítését helyezik előtérbe. Egyértelműen fokozott érdeklődés figyelhető meg a szociális munka közösségi irányzatai és módszerei iránt az állami struktúrán kívül eső ellátások megszervezése, nyújtása kapcsán, elsősorban a civil szervezetek köré szerveződően. Az együttműködés hangsúlyozása teret nyitott a komplex problémák és sokproblémás családok segítségével kapcsolatos interdiszciplináris kapcsolatépítés és közös akciók felé, ezek azonban nem rendszerszintű lehetőségek a rászoruló egyének és családok támogatása terén. Kutatásunk egyik pillére mentén példát hozva, a gyermekvédelem fragmentáltságát és diszfunkcionális működését 1997-től kezdve az alábbi tényezők határozzák meg: alap- és szakellátás együttműködési hiátusai, megszűnt és hiányzó munkakörök magas száma, magas fluktuáció, növekvő adminisztratív terhek, elavult intézményi struktúra, a gyermeki jogok érvényesülésének rendszerszintű korlátai, szűkös anyagi, infrastrukturális és humán erőforrás kapacitások, a gyermek egyéni szükségleteire való intézményi válaszok hiányosságai vagy azok esetlegességei, a gyermek és a szülő mint célcsoport éles különválasztása a segítségnyújtás összes szintjén. Konceptcionális probléma a túlzott

gyermekvédelemre való koncentráció a jólét és jólét támogatása helyett. Mindez magával hozza azt a problémát is, hogy az állam egyértelműen kontrolláló, regulatív funkciót tölt be (Rácz 2016).

A szociális munka átalakuló gyakorlatai abban az értelemben tovább árnyalják a visszahúzó jólelt állam által kijelölt lehetőségteret, hogy felvillantják, a professzionális segítségi interakciók miként ellensúlyozhatják vagy súlyosbíthatják az ott keletkező zavarokat. A szociális munka egyaránt magában rejti egy reflexív empowermentt és emancipáció lehetőségét, és az eldologiasodás, felügyelet kiteljesedését. E választakat meghatározó empirikus mintázatok feltérképezése alkotja a szolidaritás kontingenciájának második dimenzióját.

Vonatkozó kérdésblokkok:

- Szociális munka rivális érték és szereprendszerei (ezek aránya, dinamikája, aktorai stb.):
 - kiszolgáltatott, passzív rászoruló vs. aktív kliens-kép;
 - technokrata vs. kritikai vs. empowerment alapú viszony a társadalmi problémákhoz;
 - teljesítményközpontú, hatékonysági vs. humanisztikus viszony a praxishoz.
- Szociális munka funkcionális kerete:
 - segítés vs. kontroll mint fő feladat;
 - adminisztratív-bürokratikus vs. kommunikatív-reflexív mint fő stratégia;
 - differenciált vs. holisztikus szemlélet a jelenségekről;
 - kontraktuális (krízis alapú időszak) vs. hosszú távú intervenció;
 - szakértői vs. tapasztalati vs. mozgalmi szociális munka praxis.

3. Szakértői szolidaritás és eldologiasodás

A szolidaritás társadalomtörténetének alighanem legmeghatározóbb modernitásbeli sajátossága a segítség szakértői rendszereinek kiépülése. Ahogy a korábban családi, lakóhelyi vagy vallási közösség hatáskörébe tartozó segítségnyújtás egyre inkább állami feladattá válik, úgy lesz egyre nagyobb szerepe a tudományos tudáson alapuló szakmai ismereteknek. Míg a szolidaritás közösségi formáit a helyi életvilág sajátosságai határozzák meg, addig az állam esetében a lokalitásokon átívelő, általános kereteket kijelölő jogszabályok. A standardizálási kényszerből fakadóan a jogalkotás magával vonja az olyan episztémák bevonásának szükségletét, melyek képesek megfelelni annak a kritériumnak, hogy a helyi életvilágok kontextusától függetlenül érvényesek, vagyis pragmatikus szempontból működőképeseek. Minthogy a modern tudomány szisztematikus kísérletek segítségével feltárt oksági mechanizmusokra vonatkozó megfigyelései pontosan ezt ígérik, így az állami fennhatóságú segítő intézmények működése is elsősorban ezekre támaszkodott. Természetesen ez korántsem jelenti azt, hogy e tudományos ismeretek kizárólagossá válnának az állami szolidaritás paradigmájában. Sokkal inkább azt lehet mondani, hogy a politikai diskurzussal együtt

komplex szövetet alkotnak. Ez pedig felveti a kérdést, hogy a szolidaritásra kiható politikai változások mellett, a tudományos és szakértői diskurzusok átalakulása hogyan érinti a segítség lehetőségterét. Ebből a szempontból mindenekelőtt a Foucault kutatásaiból kinövő, a pszichológia és szociális munka normalizáló diskurzusaira vonatkozó kutatásokat tekintjük át. Ezek tanulsága szerint, miközben a szakértői segítségi interakciók meghatározzák a helyes életvitel kritériumait, egyúttal hatalmi tényezővé is válnak. Ennek végső tétje az elismerés megvonásában jelölhető ki, amit Honneth az eldologiasító megismerési folyamatok segítségével rekonstruál.

Foucault elemzéseinek egyik központi kérdése a modern tudományos diskurzusok és az állampolgárokra kormányozandó populációként tekintő biohatalom közti kapcsolat feltárása. Miközben a pozitivistáknak önértelmezésű emberrel tudomány, politikai és normatív szempontból egyaránt semleges, objektív megismerési folyamatként tekint magára, működése nem szándékolt következményei révén mégis szorosan összefonódik a hatalommal. Egyrészt működéséhez elengedhetetlen a hatalom gyakorlása: ahhoz, hogy megfelelő vizsgálati alanyokat rekrutálhasson, létre kell hozni azokat az intézményeket, ahol totális felügyelettel és kontrollal rendelkezik (pl. kórház). Másrészt működése a hatalom számára is nélkülözhetetlen: a természet igazságának kimondójaként, a tudomány olyan megkérdőjelezhetetlen episztémét szállít, ami nem egyszerűen normatív autoritással bír, hanem a valóság törvényeinek ismeretéből fakadó tekintéllyel. Ebben az értelemben a semlegesség és objektivitás aurájával felruházott szakértelem valójában soha nem független a hatalmi komplexumtól: annak nevében jár el, és annak működéséhez kínál technikákat (Foucault 2006). E megközelítést alkalmazva, Rose az angol pszichológiai-pszichiátriai intézményrendszer kiépülésén és működésén keresztül mutatja be, hogy pontosan miként fonódik össze hatalom és szakértelem. A társadalmi problémaként azonosított, „deviáns” fiatalok bünelkövetők problémájának társadalompolitikai kezelésének igénye a szocializáció, személyiségfejlődés és nevelés területére irányította a figyelmet. Az e területeken születő, elsősorban pszichológiai szakértelem, a családon belüli helyes gondoskodás mércéit határozta meg, a csecsemőkortól fiatalkorig. E tudományos kutatások során kidolgozott mércék egyrészt a szülők által interiorizálandó, másrészt a gyermekjóléti rendszer által számonkért normatív kritériumokként funkcionáltak, melytől való eltérés esetén az állam beavatkozására nyílt lehetőség (Rose 1999: 157–161).

A szolidaritás szempontjából a szakértői tudástól elválaszthatatlan hatalmi mozzanat különös jelentőségre tesz szert: annak következtében a segített perspektívája ugyanis háttérbe szorul a segítségnyújtási interakcióban. Honneth részletesen rekonstruálja, hogy a formális racionalitás modernitásban létrejött, majd a kapitalizmus expanziójával az élet minden szférájára kiterjedő logikája milyen hatást gyakorol a személyközi viszonyokra. Ahogy az egyén különböző funkciók mentén szerveződő teljesítményekre redukálódik, úgy vele kapcsolatban elsősorban a hatékonyság kritériuma merül fel. Ez az, amire a szakértői tekintetek fókuszálnak, ennek növelése által meghatározott megismerésérdek alapján viszonyulnak a szubjektumhoz. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy felszámolják annak a lehetőségét, hogy egyediségében pillantsanak rá, és egy részleges szempont helyett az élettörténet komplex egésze felől értsék meg.

Ennek hiányában, funkcionális ekvivalensekkel szabadon felcserélhető dologként kezelik, más szóval – megtagadva tőle az emberi méltóság formáját öltő elismerést – eldologiasítják. E folyamat a világhoz való viszonyulás elemi torzulásaként értelmezhető. Tetszőleges megismerési aktus mélyén megtalálható az érdeklődés mozzanata: ez az, ami valamely egyediségében megragadott újszerű tárgyra irányítja a figyelmet, és egyúttal biztosítja a megfigyelt dolog elismerését. A formális racionalitás ezzel szemben a megismerés olyan formájára utal, amiben az egyéni tulajdonságok irrelevánsnak minősülnek, ami egyúttal az elismerés megtagadását, pontosabban feledésbe merülését vonja magával. Az objektivitás igényével fellépő szakértő nem egyszerűen megvonja tárgyától az elismerést, hanem sokkal inkább túl van azon az érdeklődésen, ami korábban, lelkes amatőrként még jellemezte: nem a dolgot látja már önmagában, hanem annak egy funkcionális szempontok perspektívájából feltáruló derivátumát (Honneth 2006).

Ettől teljesen eltérő képet fest a segítő szakmák szemléletére vonatkozóan Francois Dubet az elmúlt évtizedek tekintetében: koncepciója szerint éppen az egyénközpontú segítő és szocializációs pedagógiák ambivalenciái feszítették szét a korábban működő intézményes kereteket (2002). Dubet az egyének szocializációjával kapcsolatos (segítő) szakmákra (oktatás, egészségügy, szociális munka, mediáció stb.) jellemző ún. intézményes program válságát értelmezi, mely program jellemzője, hogy univerzális értékek és individuális sajátosságok között közvetítve a normák bevésését célozza, lehetővé téve, hogy az egyén autonóm és szabad (azaz szubjektum) legyen. A program sémája egyszerű: a kezdetben univerzálisként felfogott értékek formálják az egyént, az egyének ezeket az értékeket integrálva működtetik az intézményeket. Az egyén szubjektummá válik, egyszerre konformmá és kritikára képessé. Ez a program a társadalom koherenciáját biztosítja, s egyben implikálja. Az intézményes program (azaz a szocializációs munka) elhivatottságot is feltételez, mivel adott értékek és cselekvési elvek csak speciális és szervezett professzionális munkán keresztül alakíthatóak szubjektivitássá. Dubet részletesen elemzi, melyik szektorban, „mezőben” mi tartotta egyben az intézményes programot, leírja ennek ideáltipikus működését. Az intézményes program azonban szétesőben van, ennek alapelvei – univerzális értékek, elhivatottság, szubjektum – mind problematikussá váltak. Az intézményes cselekvést irányító alapvető értékek – egyenlőség, meritokrácia, felvilágosodás, tudomány stb. – ellentmondásai egyre nehezebben leplezhetőek; a közszolgáltatások „professzionizációja” új igényeket, partneri kapcsolatokat ismer el, mely destabilizálja az intézményi végrehajtási módokat – nem függetlenül az egyéni identitások pluralizálódásával.

Ezek a szocializáló szakmák alapjaikban rendülnek meg, ahogyan hivatásukat gyakorló képviselőik szembesülnek a megváltozott körülményekkel, s önmaguk is átalakulnak. Az elhivatottság és az önfeláldozás eszméje az egyén autenticitásának elvével kerül összeütközésbe, a tekintélyelvűség, az autoritás megkérdőjelezése pedig „állandó igazolási munkára” kényszeríti a szocializációs munkát végző egyént, aki kénytelen a tekintély helyett saját karizmájára vagy vonzerejére hagyatkozni. Ez egyfelől nem minden esetben áll rendelkezésére, másfelől így a hivatás könnyen kiüresedett szereppé válik. Mindezen tendenciák nehezen férnek össze az intézmények hagyomá-

nyos működésével: a szocializáló, segítő szakmák képviselői szerepzavarral küzdenek, állandó alkalmazkodásra, improvizálásra kényszerülnek. Az intézményes program tehát egyszerre akarja az egyént szocializálni és szubjektumként létrehozni, ez a paradox elhatározás azonban a szocializáció és az autonomizáció közötti állandó feszültséggel jár. Dubet vizsgálatát azzal a – Honneth kordiagnózisával összecsengő – következtetéssel zárja, miszerint az intézményes program hanyatlása számos alárendelt, hatalmi viszonyt rendített meg, ezzel párhuzamosan azonban az uralom és a kontroll új formái tűnnek fel.

Ezekből a vizsgálódásokból kiderül, hogy a késő modernitás politikai mezőjéből származó kihívások mellett, a szolidaritás szakértői jellegéből fakadó rejtett hatalmi torzításokkal is számolnunk kell. E biopolitikai torzítás a mediális, pszichikai és jogi normalizáló kategóriák burjánzásaként írható le, melyek annál is inkább ellenállás nélkül tudnak érvényesülni, hogy a vonatkozó társadalomkritika – épp a politikai nyilvánosság kiüresedése miatt – kevéssé tud hatást kiváltani, valamint a korábban hivatástudat vezérelte szakértő közvetítők identitásukat, pozíciójukat, lehetőségeiket, motívációikat elvesztették. Ennek következményeként az a veszély fenyeget, hogy a szolidaritás olyan eldologiasító paradigmája jön létre, ami kevéssé veszi figyelembe az érintettek tudásszociológiai perspektíváját. Ebben az esetben különösen megnő az esélye annak, hogy a segítő helyzetek inadekváttá válnak, vagyis csupán a kvázi-hatalmi pozícióban lévő szakértők szempontjai érvényesüljenek, összességében ellehetetlenítve az érdemi támogatást. Egy ilyen állapot ellenpontját azok a helyzetek képezik, melyekben a szakértői intézmények hierarchikus modelljét a tudás demokratizálásán és partnerségen alapuló váltja fel. A szolidaritás késő modern kontingenciájának e dimenziója a professzionális segítő motívációs bázisának és identitásának a szintjére utal.

Vonatkozó kérdésblokkok:

- Segítői diszkurzív felügyelet, biopolitika (dinamikák, egyensúlyok, aktorok):
 - szakértői tekintély vs. laikus megszólalás joga;
 - medikalizáló vs. pszichologizáló vs. szociologizáló vs. moralizáló diskurzusok expanziója, keveredése és egyensúlya.
- Segítési eldologiasítás és elismerés:
 - segített mint tárgy vs. mint életégész;
 - individualizációs szemantikák vs. kollektívizáló (közös problémákat tematizáló) szemantikák;
 - intézményi autoritás vs. egyéni autenticitás igény.
- Segítői motívációk:
 - szakmai vs. morális elhivatottság;
 - objektivitás vs. empátia;
 - intézményes program válsága vs. karizmatikus segítség.
- A segítői hivatások intézményes hátterének megrendülése, leépítése:
 - eszköztelenség (anyagi és szakmai téren);
 - túlterheltség és kiegész.

4. Szakértelem a kockázattársadalomban

A szakértői tudással kapcsolatos egyik központi elvárás annak prediktív erejéhez kapcsolódik: a tudományos ismeretek létét végső soron azon ígéretük legitimálja, miszerint segítségükkel becsléseket tehetünk a jövőre vonatkozóan. Erre épül rá a modern szubjektum cselekvőperspektívájának egy meghatározó sajátossága, a kockázatok meghatározásán és a biztosítások rendszere révén történő menedzselésének gyakorlata. Beck részletesen bemutatja, hogy e tekintetben ugyanakkor választóvonalhoz érkezünk. A klasszikus modernitásban az emberi tevékenységgel összefüggő kockázatokat (pl. légszennyeződés, munkaerőpiac kilengései) a privat és állami biztosítási rendszerek képesek voltak beárzni, és az ártalom bekövetkezése esetén a hozzá rendelt intervencióval, vagy jóvátétellel korrigálni. Ezzel szemben a késő modernitásban törés állt be e forgatókönyvbe: ahogy az emberi tevékenység következtében létrejöttek olyan kockázatok, melyek egyszerre irreverzibilisek és beláthatatlan következményekkel járnak (pl. atomenergia, génmódosítás), úgy annak a lehetősége is elveszett, hogy ezeket tetszőleges biztosítási rendszer keretében beárzzák (Beck 2003). Ez a változás nem hagyta érintetlenül a szakértők státuszát sem: részben amiatt, hogy a tudomány és technika maga volt felelős ezen újszerű kockázatokért, részben amiatt, hogy a visszafordíthatatlan károk lehetőségéhez nem volt hozzárendelhető felelős döntési kompetencia, a tudományos tudás tekintélye alapjaiban ingott meg.

Giddens ezt a problémát állítja saját poszttradicionális társadalmakra vonatkozó elemzései középpontjába, megpróbálva kibontani a hagyományként funkcionáló szakértelem belső ellentmondásait. A hagyomány a társadalmak szerveződése szempontjából nem csupán a modernitást megelőzően, de annak klasszikus szakaszában is központi szerepet töltött be, amennyiben a múltbeli tapasztalatok jelen perspektívájából való rituális megidézését, vagyis a kollektív emlékezést teszi lehetővé. Működtetése szempontjából központi szerepet töltenek be az „őrzők”, akik személyes autoritásuk révén biztosítják a tradíciók naturalizált, és ebből fakadóan megkérdőjelezhetetlen igazságát. Ennek köszönhetően a hagyományok kontextusteremtő erővel bírnak: azáltal, hogy eligazítanak térben és időben, megalapozzák az egyéni és társas identitást, szavatolják az ontológiai biztonságot. Miközben a modernitás a vallási világkép hagyománykritikájából nőtt ki, klasszikus szakaszában maga is kialakított egy hagyományt, a tudományos világkép formájában. Ennek működési logikája ugyanakkor olyan belső paradoxonokat hordozott, melyek bár csak lassan váltak a laikusok számára is érzékelhetővé, fokozatosan szétfeszítették magának a hagyománynak a működési logikáját. Míg az őrzők autoritása a személyes, ezoterikus karizma függvényeként egyfajta kiválasztottságra támaszkodik, a tudomány szakértőinek autoritását egy potenciálisan – a megfelelő tanulmányok elvégzése esetén – bárki által megszerezhető szaktudás biztosítja. E szaktudás nem fejez ki formulaszerű igazságot, ehelyett a kritika által motivált folyamatos javulás eszméjén alapul. Másfelől nem lokális, hanem univerzális érvényességi igényű, aminek köszönhetően felerősíti a személyes tapasztalatok kollektív tudással szembeni jelentőségvesztését, vagyis a kiágyazódás folyamatát. Harmad-

részt nem általános, hanem specializálódott tudáson alapul, ebben az értelemben mindig korlátozott érvényességű, szemben a hagyomány „bölcességével” (Giddens 1994).

Mínthogy a szakértők által képviselt tudományt az állandóság helyett a folyamatos kritika és megújulás szervezi, így óhatatlanul plurális tudásként jelenik meg, ami felszámolja a megkérdőjelezhetetlenség és magától értetődőség lehetőségét. Mindez ugyanakkor a tudomány belső ügye marad, mindaddig, amíg a laikusok úgy érzékelik, hogy az általa előállított ismeretek képesek beváltani a hozzájuk fűzött, természet uralására vonatkozó reményeket. Ez esetben a tudomány hagyománytól való alapvető különbsége rejtve marad a laikusok számára. Abban a pillanatban azonban, hogy e hit meginog, a szakértelem kontingenciája nyilvánossá válik, aminek következtében elveszti azt a képességét, hogy a valóság megkérdőjelezhetetlen értelmezését megtegye, vagyis az ontológiai biztonságot szavatolja. Ez a pillanat jelöli a klasszikus és késő modernitás közti határt: a világháborúk, környezeti katasztrófák tapasztalatai egyaránt megrengették a tudományba és technikába vetett hitet, aminek következtében egyre inkább a bizonytalanság vált alapélménnyé. E bizalomvesztés annál kevésbé volt kezelhető, hogy a kiágyazódás a globalizációval tovább fokozódott: nem egyszerűen a lokális tapasztalatoktól független, hanem a közös életvilághoz adott esetben semmilyen módon sem kapcsolódó, virtuális ismeretek váltak meghatározóvá. Ebben a helyzetben az egyéni és intézményi cselekvők számára alapvetően két út kínálkozik, kijelölve a késő modern cselekvők mozgásterét: új, kitalált – vallási vagy éppen nemzeti – hagyományokhoz való visszatérés, illetve a reflexivitás növelése. Az előbbi regresszív megoldás egy olyan állapot rekonstrukciójára törekszik, melynek strukturális feltételei nem adóttak többé, így óhatatlanul a megkérdőjelezhetetlen igazságokat bármi áron érvényesíteni kívánó hatalmi logikára utal (fundamentalizmus). Az utóbbi megoldás ezzel szemben, feladva kikezdehetetlen státuszát, a hagyomány demokratizálódását teszi lehetővé (Giddens 1990).

A szolidaritás szempontjából e vizsgálódások tanulsága az, hogy a szakértői rendszerek mellett, hogy az élet egyre nagyobb területére kiterjednek, egyre inkább elvesztik magától értetődő legitimitásukat. Ennek hátterében egyrészt az olyan újfajta kockázatok megjelenése áll, melyek – akár irreverzibilis jellegükből fakadóan (pl. környezetszennyezés), akár kiszámíthatatlanságuk (pl. globális pénzügyi válságok) miatt – nem kezelhetők a (társadalom)biztosítás logikája alapján. Másrészt a tudomány hagyományának „örzöjeként” funkcionáló szakértői státusz belső ellentmondásai, aminek hatására lecsökken a szakértői tudásba vetett bizalom. Harmadrészt a kitalált hagyományok megjelenése, aminek következtében a tudományos ismeretek érvényessége relativizálódik, vagy egyenesen dekonstruálódik. Ezek együttesen azt eredményezik, hogy a szakértői tudás, miközben egyre nagyobb szerepet tölt be az élet aprólékos – biopolitikai – konstrukciójában, egyúttal egyre inkább decentralizálódik. Elveszíti megkülönböztetett státuszát, aminek következményeként az alternatív (ezoterikus, vallási stb.) nem-szakértői, dogmatikus tudások szabadon terjednek. Ezt a képet tovább árnyalja a „tapasztalati laikus” segítői szerepeknek a megjelenése, melyek köztes helyen találhatóak a szakértelem és annak hiánya között. A szolidaritás paradigmájára nézve mindez azzal jár, hogy azon belül a tudományos ismeretek háttérbe szorulnak:

sem a segítségi helyzetek oksági feltárásában, sem pedig a segítség kezelésében nem érvényesülnek kizárólagos módon. Ennek következtében pedig a segítségadás vagy elfogadás visszautasítása, illetve az inadekvát segítség esélye megnő. A szolidaritás kontingenciájának e dimenziója a segítségi szakértelem ambivalenciáit és konfliktusait jelöli ki.

Vonatkozó kérdésblokkok:

- Segítési kockázatok menedzselése (dinamikák, egyensúlyok, aktorok):
 - őrzők vs. szakértők;
 - egyéni reflexivitás felelőssége vs. közösségi, intézményes válaszok;
 - a laikus tudás felhasználási módja és lehetőségei.
- Segítési tudás státusza:
 - hagyomány megkérdőjelezhetetlen státusza vs. szüntelen kétely reflexivitása;
 - fundamentalista, ezoterikus regresszió vs. tudományba vetett feltétlen bizalom vs. egyéni reflexivitás;
- a segítségnyújtás vákuumai, kezelés nélkül maradó segítői helyzetek.

Irodalom

- Bányai E. (2008): A sztenderdizáció árnyoldalai. *Kapocs*, 35: 2–9.
- Beck, U. (2003): *A kockázat-társadalom - Út egy másik modernitásba*. Budapest: Század-vég Politikai Iskola Alapítvány.
- Castells, M. (2010): *The Information Age: Economy, Society, and Culture. Volume I, The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castles, F. G. (2009): Lefeje tartó verseny? In: Nyilas Mihály (szerk.): *A jóléti állam a 21. században*, Budapest: HRSZE, 79–103.
- Dubet, F. (2002): *Le Déclin de l'institution*. Paris: Seuil.
- Durkheim, É. (2001): *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest: Osiris.
- Esping-Andersen, G. (1996): After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global Economy. In: Esping-Andersen, G. (ed.): *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*, London: SAGE, 1–32.
- Esping-Andersen, G. (2006): Ismét a Jó Társadalom felé? *Esély*, 6: 3–27.
- Esping-Andersen, G., Gallie, D., Hemerijck, A., Myles, J. (2001): *A New Welfare Architecture for Europe? Report submitted to the Belgian Presidency of the European Union*. Final version, September, http://www.euro.centre.org/data/1182414898_63513.pdf
- Esping-Andersen, G., Gallie, D., Hemerijck, A., Myles, J. (eds.) (2002): *Why we need a new welfare state*. Oxford University Press.
- Ferge Zs. (2000): Egy mítosz társadalmi ára. Nemzetközi paradigmaváltás és a magyar szociálpolitika. In: Ferge Zs.: *Elszabaduló egyenlőtlenségek*. Budapest: HRSZE, 71–95.

- Ferguson, I. (2009): Another Social Work is possible! In: Leskosek, V. (ed.): *Theories and Methods in Social Work*. Ljubjana Faculty of Social Work. 81–98. https://www.historyofsocialwork.org/1975_radical_social_work/2009,%20Fergusson,%20radical%20social%20work.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 02. 20.)
- Foucault, M. (2006): *Psychiatric Power: Lectures at the Collège de France, 1973–1974*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Gardner, F. (2009): Affirming values: using critical reflection to explore meaning and professional practice. *Reflective Practice*, 10(2): 179–190. <http://dx.doi.org/10.1080/14623940902786198>
- Giddens, A. (1990): *The Consequences of Modernity*. Polity, Cambridge.
- Giddens, A. (1991): *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity.
- Giddens, A. (1994): Living in a Post-traditional Society. In: Beck, U. – Giddens, A. – Lash, S.: *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity.
- Hirschman, A. O. (1996): A reakció retorikája. In: Bujalos István – Nyilas Mihály (szerk.): *Az Új Jobboldal és a jóléti állam*. Budapest: HRSZE, 147–177.
- Hobbes, Th. (1999): *Leviatán (vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma)*. Budapest: Kossuth.
- Honneth, A. (2006): *Reification: a recognition-theoretical view*. The Tanner Lectures on Human Values. http://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/h/Honneth_2006.pdf (Utolsó letöltés: 2017. 07. 06.)
- De Jong, P., Berg, I. K. (2013): *Feladattól a megoldásig – A megoldásközpontú interjúzás művészete*. Budapest: Animula Kiadó.
- Lash, S. (2002): *Critique of Information*. London: Sage.
- Mannheim K. (1999): Tudásszociológia. In: Felkai G. (szerk.): *Mannheim Károly*. Budapest: Új Mandátum.
- Myles, J. (2007): Új társadalmi szerződés az időséssel, *Esély* 6: 3–45.
- Nyilas M. (szerk.) (2012): *Nemzetközi kitekintés a foglalkoztatási és jóléti politikák alakulásáról*, ELTE TÁTK, <http://oszkdk.oszk.hu/DRJ/13988/cimkes>
- Parton, N. és O’Byrne, P. (2006): Mi a konstruktív szociális munka? *Esély*, 1: 47–66.
- Pierson, Ch. (2009): Három kihívás. In: Nyilas M. (szerk.): *A jóléti állam a 21. században*. Budapest: HRSZE, 353–397.
- Pik K. (2001): *A szociális munka története Magyarországon*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Rácz A. (2016): *A gyermekvédelem mint fragmentált társadalmi intézmény*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Rosa, H. (2010): *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. New York: Columbia University Press.
- Rose, N. (1999): *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. London: Free Association Books.
- Scharpf, W. F. (2009): A globalizáció és a jóléti állam. In: Nyilas M. (szerk.): *A jóléti állam a 21. században*. Budapest: HRSZE, 133–168.

- Schön, D. A. (1983): *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books.
- Szabó L. (2016): Az esetmenedzseri tevékenység jelenléte és dilemmái a hazai szociális munkában. *Párbeszéd*, 2: 1–8.
- Taylor-Gooby, P. (2009): Új kockázatok és társadalmi változás. In: Nyilas M. (szerk.): *A jóléti állam a 21. században*. Budapest: HRSZE 397–435.
- Titmuss, R. (1958): *Essays on the Welfare State*. London: Allen and Unwin.
- World Bank (1994): *Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth*. Washington DC: World Bank.

BUDAI ISTVÁN

DINAMIKUS EGYENSÚLYOK VÍZIÓJA ÉS LEHETŐSÉGE A SZOCIÁLISMUNKÁS-KÉPZÉSBEN II.

A kétrészes tanulmány a hazai szociális munka professzionalizációját, változásait, az elmúlt harminc év szociálmunkás-képzési gyakorlatát és fejlődését, legfontosabb eredményeit és problémáit alapul véve próbál megközelítéseket és szempontokat adni a képzés legáltalánosabb kérdéseiben. Új paradigmaként különböző egyensúlyok vízióját és lehetőségeit teszi a fókuszba, így az értelmiségi-, technikai/technokrata” szakember képe, a képzésben együttműködők, az elmélet-gyakorlat, a képző folyamat, valamint a képzés-praxis-kutatás egyensúlyainak kérdéseit. Mindezekkel segítséget kíván adni a képzésfejlesztés kérdéseivel foglalkozó és a képzés gyakorlatában dolgozó szakemberek számára.

Bevezetés

A tanulmány első részében az elemzés fókuszába került, hogy milyen tényezőkkel, folyamatokkal szembesül jelenleg a hazai szociális munka, és képzés, milyen egyensúlyok kialakítására lenne szükség a szociális munkásról alkotott elvárások és a képzésben résztvevők közötti együttműködések tekintetében. A továbbiakban a dinamikus egyensúlyokkal történő megközelítés másik három elemének bemutatására kerül sor.

A képző folyamat egyensúlyai

A képző folyamat rendszer szemléletű felfogása alapján annak különböző elemei (pl. egyes tantárgyak/modulok, diákok és tanárok együttműködő tevékenysége, tanulás-irányítási módszerek stb.) kölcsönös kapcsolatban vannak egymással. Ezek sokszor átfedik egymást, pl. a diákok és a tanárok együttműködéseként is értelmezhető a diákok aktivizálása, amely egyúttal tanulásirányítási módszer is. Egymásra hatásuk miatt célszerű az elemek között is viszonylagos egyensúlyokat alakítani.

E szemlélet alapja, hogy nem az egyes – elaprózott – tantárgyakból épül fel maga a képzési folyamat, hanem egészének, sarok-, integrációs pontjainak átgondolása alapján deriválódnak az egyes tantárgyak/modulok és ennek rendelődnek alá az azokban

és a gyakorlatokban alkalmazott tanulásirányítási módszerek is. Az ismeretközpontú, tantárgyakból kompetenciákat levezető merev és masszív tantervi logika így átfordulhat a fejlesztendő kompetenciákból tanegységeket építő curriculáris logikát határozottan kifejező rendszerré. Így lesz nagyobb esély komplex, transz-, multidiszciplináris, interprofesszionális egyensúlyú modulokat a képző folyamat/tanterv szerves részévé tenni.¹

Az elméletalkalmazásnak túlsúlyban lévő tradíciója, vagy kizárólagosan az elméleti tantárgyakat követő gyakorlat deduktív szisztémája is feloldható a gyakorlatok során szerzett tudással, a gyakorlat mint az elmélet nélkülözhetetlen indukciós bázisai elv alapján. Megteremtődhet a megcsinálásból, a megélt tapasztalatokból, a szakmai valóságból történő tudás-építkezés. A lényeg az indukciót és dedukciót jelentő képzési elemek egyensúlyára való törekvés. Kiváló fogódzókat ad ehhez Kolb (1984) és követőinek a konkrét tapasztalat–reflektív megfigyelés–absztrakt gondolkodás–aktív cselekvés alapján szervezett tanulási ciklusok elmélete. Jelentősége abban áll, hogy e tanulási ciklusok – a probléma alapú tanulás – voltaképpen a szociális problémamegoldás egyes lépéseit is kifejezik. Másrészt, ennek mentén az egyes diákokban kifejlődő tanulási (divergens, konvergens, asszimilatív és alkalmazó) stílusok és erősségei segíthetik a tanárt az adott diák haladásának leginkább megfelelő differenciált tanulásirányítási módszerek alkalmazásában. Ezzel lényegesen jobban lehet oldani és kompenzálni a diákok által hozott szociális és tanulási egyenlőtlenségeket és lemaradásokat. Harmadrészt hozzájárulhat az egyes tanárok kizárólagos bölcsességére és „kiváló előadói, prelegáló” tevékenységére alapuló folyamatok feloldásához.

Nagyon is elképzelhető, hogy például Freire (2002) koncepciója alapján a szociálismunka-beavatkozás analógiájára épüljön fel a képző folyamat. A diákot/leendő szakembert a középpontba állítva, a velük történő partneri együttműködés, motiválásuk, aktivizálásuk, nyitottabbá, érzékenyebbé tételük, öntudatra készítésük így egy kvázi szociális munkás–kliens partneri viszonyban fejeződik ki. A diák(ok) információszerző potenciáljára, előzetes tudására és tapasztalataira építve határozhatnak közösen a tanulás céljairól, az alternatív tanulási utak számbavétele alapján dönthetnek a legmegfelelőbb mellett. Ilyen lehet pl. egyes szociális szolgáltatások gyakornokok csapatai által történő működtetése, azaz a diákok teljesítményeit kiválóan bizonyító produktumok létrehozása és azok nagyobb szakmai közegben való prezentálása. A tanár legfontosabb mesteri szerepe ez alapján a diákok tanulást szolgáló információkhoz és erőforrásokhoz történő hozzájuttatása, a tanulási folyamat ösztönzése és segítése konzultációkkal, tanácsadással, tutorálással, a megszerzett információk ésszerű felhasználásával, a közös elemzésekkel és értékelésekkel. Így lehet elérni, hogy a diákok érdekévé váljék a tanulás, így válhatnak idővel a saját tanulási folyamatuk formálójává. Ha pedig ez által nő érdekérvényesítő képességük, azt könnyebben átültethetik majd a kliensekkel való együttműködésébe.

¹ Az Egyesült Királyságban már 20-25 éve alkalmaznak interprofesszionális szemléletű koncepciókat, és azt megjelenítő kurzusokat, tanegységeket.

A tanár és diák együttműködésen alapuló tanulás megvalósításához kiváló alap a Dewey pragmatikus tanítása alapján Schön által kidolgozott elméletében (1987) a reflektív professzionalizmus modellje, amelynek lényege a kliensek tapasztalatainak, érzéseinek reprezentációja, együttes feldolgozása, azaz a folyamatos és kölcsönös interakció és reflexió a kliensek és a szociális munkások között. E modell kiválóan alkalmazható a képzésben is: itt a kleinségek, azaz a diákok és a szociális munkások, azaz a tanárok közötti reflexiók körök, és rendszer kialakításáról van szó (Budai 2019).

A képző folyamat elemei közötti egyensúlyok alakításához tud hozzásegíteni több más tanulásiirányítási modell is, így a tapasztalat alapú, a felfedező, a „learning by doing”, azaz a csinálva tanulás és a konstruktív modell stb. Hazai körülmények között alkalmazható Aronson (2009) mozaik módszere is, amelynek lényege, hogy kics csoportos körülmények között a tanulók csak egymást elfogadva, egymással együttműködve tudnak feladatokat megoldani, teljesíteni, függetlenül az egyes tagok eltérő motivációtól, érdeklődésétől, tapasztalataitól és tudásától. Mindezek hozzájárulnak a tanulók, diákok érzékenységének, szolidaritásuk erősítésének fejlesztéséhez, így válhatnak rezilienssé, másrészt így tehetnek majd később a bünbakképzés, az előítéletek, a gyűlölet és a kirekesztés, vagy éppen a kliensek rezisztenciája ellen.

Összességében a folyamatszempélet és az egyes tanulási modellek alkalmazása jól mutatják a képző folyamaton belüli elemek sajátosságait, viszonyait, egyensúlyait, valamint a rendszer egészét, hogy miként érhet össze a korszerű pedagógia és a korszerű szociális munka elmélete és gyakorlata egymással. A diákok e cselekvési, gondolkodási folyamata során elsősorban együttműködéseik, közös tevékenységük során alkotják meg tanulási szabályaikat, tesznek szert élményekre, érzékelik és mérik tevékenységük hatásait, s ezek által önmaguk teremtik elő saját tudásukat. Az ilyen képző folyamatban számtalan lehetőség rejlik a digitalizáció értelmes alkalmazására az e-learning rendszerben, az e-segédanyagokkal, a nethasználattal, a média és a filmkészítés eszközeivel, a videokonferenciákkal stb. Hozzásegít továbbá a képzési folyamatok értékelésének megújításához, így a különböző tevékenységek, a folyamatos munkával készített portfóliók, mestermunkák, projektek prezentációjához, az ön-, és a csoportos értékeléshez, az egyénileg, csoportosan, vagy teamekben kidolgozott „termékek” széles hozzáférhetőségének bővítéséhez. A képző folyamat egészének és a metodikai kultúrának ilyen módon történő fejlesztése mindenképp hozzájárulhat a képzés egyensúlyainak további alakításához.

Elmélet–gyakorlat egyensúlyai

Egy gyakorlat alapú szakmában természetes, hogy az elmélet (akadémizmus, diszciplinaritás) – gyakorlat (szakmaiság) viszonyrendszere és dichotómiája a szakmai közbeszéd állandó témája. *„Az elmélet gyakorlat nélkül üres, a gyakorlat elmélet nélkül vak”* – jól ismert gondolat ellenére régóta általános vélekedés, hogy az elmélet és a gyakorlat között nagy szakadék van, sőt ez az idők folyamán egyre inkább szélesedik. Másképpen értelmezik és kezelik az elmélet jelentőségét a szociális munkások és a tanárok,

kutatók. A nézetek sokszor megmerevednek, vagy „vitázzunk a vita kedvéért” – zajlanak, és így a dolgok mélyebb összefüggéseinek, problémáinak kitakarásával álvitává is válnak.

A szociális munkások és a diákság egy jó része szerint az elmélet általában csupán a jelenségek rendszerezésére és magyarázatára irányul és a modellek alkotása a gyakorlattól elrugaszkodott feltevéseken alapul. Más részük elfogadja, hogy létezik egy, a gyakorlat tapasztalataiból származtatott (praxis)elmélet, ebben az értelemben a gyakorlat maga is folyamatos kutatási szemléletű tevékenységnek is értelmezhető (Johnsson–Svensson 2005).² A munkáltatók gyakran elegendőnek tartják az egy adott tevékenységre vonatkozó sztenderdek és protokollok, praktikus technikai fogások megtanítását a képzés során. A gyakorlatorientációjú tanárok, kutatók lényegében elfogadják a „gyakorlat elmélete” megközelítést, de vannak, akik szerint sok gyakorlatban dolgozó szakember nincs felkészülve arra, hogy az elmélet irányítsa tevékenységüket. Kétségtelen, hogy az absztrakt elméletekkel önmagában nem lehet konkrét problémákat kezelni, ugyanakkor nem állhatnak önmagukban sem, szoros kölcsönviszonyban kell lenniük a praxissal (Kozma 1996, Domszky 2018). Fargion (2007) a szavak, fogalmak, jelentések és a nyelvhasználat dimenziói által hangsúlyozza, hogy a szociális munkások és a tanárok között küzdelem zajlik a szociális munka definíciójának és terminológiájának meghatározása érdekében, hiszen ezek jelentősen befolyásolják és kontrollálják a mindennapi szakmai tevékenységet.

Elmélet nélkül egy szakma nem tudja betölteni társadalmi hivatását. *„Konkrét gyakorlati cselekvés csak akkor minősíthető szakmainak, ha elméleti szempontból modellezhető, vagyis az adott helyzetnek megfelelően módszertanilag átgondolt és etikailag megalapozott”* (Sárkány 2011: 30). A viselkedési és társadalomtudományi jellegű szociálismunka-elméletek éppen attól elméletek, mert leíró és magyarázó jelleggel bennük foglaltatnak a szociális munka alapvető elemei: lényegi jegyei, értékei, szerepei, funkciói, ideológiai stb. (Karen 2014).

Payne (2016) igen sokféle szempont alapján részletesen foglalkozik a szociálismunka-elméletek szerepéről, funkcióiról, használatának indokairól. Ezek szerint az elmélet a dologokról, jelenségekről, folyamatokról gondolkodik, összességében a tudást jelenti, a praxis pedig csinálja a dolgokat. Az elméletek magukban foglalnak magyarázatokat, perspektívákat, kereteket, modelleket, értékeket, tevékenységi célokat, kritikát, jogokat, segít értelmezni, vitázni, ajánlásokat tenni, gyakorlati kereteket adni, segít hozzájárulni a diszciplína alakításához és a szakma művelőinek önfegyelemre készítéséhez.

Az elméletek tehát biztos fogódzók lehetnek, amelyek vezérlik a szociális munkásokat. Segítségükkel az autonóm, reflektív értelmiségi szakember tudása, kompetenciái alapján saját maga mondja meg, hogy mi a helyzet, mik ennek az okai, mikor, mit, miért és miképpen kell tennie a bizonyíték alapú sztenderdek és protokollok segítségével.

² A szerzők kiváló összevetéseket mutatnak be a gyakorlatok és az elméletek által szerzhető hallgatólagos, tapasztalat alapú, rendszerezett és bizonyíték alapú szociálismunka-tudásról és ezek arányairól.

vel.³ Ezek alapján evidensnek tűnik a válasz, miért kell tanítani a szociális munka elméleteit. A „mit tanítsunk?” kérdésében nagy a választék a nemzetközi és a hazai szakirodalomban, számos monográfia, szakkönyv, tanulmány mutatja be és rendszerezi a más diszciplínákból derivált és a szakma sajátjának tekinthető elméleteket, alkalmazhatóságukat és dilemmáikat.

Healy (2014) a szociálismunka-elméletek rendszerezésének szempontjaiként a dinamikus megközelítést, a reflektív szemléletet és a gyakorlati hasznosíthatóságot (*theories for practice*),⁴ a jövőorientáltságot tartja alapvetőnek, pszichológiai és a szociológiai alapúakat különböztet meg egymástól, kalkulál az emberi-állampolgári jogok érvényesíthetőségével, a spiritualitás és a környezet szempontjaival, és részletesen taglalja mindezek erősségeit és korlátait, mindezek oktatási relevanciája evidencia. Payne (2016) kötetében jelennek meg talán legrészletesebben az egyes elméletek és ez tekinthető jelenleg talán a legjobb struktúrának is. Alapos bemutatásra kerülnek a pszichodinamikus, a krízis- és feladatközpontú, a kognitív viselkedési, a rendszer- és ökológiai, a makroszociális fejlődési és szociálpedagógiai, az erősségekre-narratívákra épülő, a problémamegoldási, a humanista-egzisztencialista-spirituális, az empowerment-pártfogói, a kritikai, a feminista, az antioppresszív és a multikulturális elméletek, mindezek erősségei és korlátai.

Az elméletek és szellemiségük sokféleségére hívta fel a figyelmet Tánczos–Gosztonyi kötete és annak tanulmányai (1994). Szabó (1999) húsz éve írt alapkönyvében rendkívül gazdag nemzetközi szakirodalmi háttér segítségével (az akkori tudás birtokában) a szociális esetmunka kialakulását, fejlődését, az egyes elméletek egymásra épülését követte végig. Ezeket elsősorban hatásoknak, megközelítéseknek, törekvéseknek, modelleknek és koncepcióknak tekintette, hangsúlyozta, hogy más tárdiszciplínák egyes elméletei milyen hatást gyakoroltak a szociális esetmunkára. Bányai (2009, 2012) kötetében jelentek meg idehaza először a posztmodern konstruktív, a családtrónténet hitelességét kiemelő narratív, az empowerment és az elnyomásellenes (antioppresszív) szociális munka elméletéről szóló tanulmányok. Sárkány (2011) összeállítása pedig a német szakirodalom alapján a szociálpedagógia klasszikus és kortárs elméleteit mutatta be. Sajátos megközelítésben a szociális munka és a szociálpedagógia elméleteit összekapcsolva klasszikus, modern és posztmodern felosztásban foglalkozik Temesváry (2018) kötetében az elvi háttérük, megközelítésük, fejlődésük, gyakorlatban való alkalmazhatóságuk szempontjai alapján.

Figyelemre méltó Sik (2017) kritikája, miszerint a szociálismunka-elméletek voltaképp nem foglalkoznak a késő modernitás oksági összefüggéseivel, patológiáinak

³ Teater (2014) szerint érdemes az elmélet és a módszerek közötti differenciára is figyelni, miszerint az elmélet hipotézis, premisszák, sejtések, becslések, ötletek, hogy mi miért történhetett egy konkrét helyzetben, adott körülmények között, vagy mit gondolunk egy speciális helyzetben, azaz a jelenségek leírása és elemzése. A módszer pedig az út, a folyamat, a rendszer, a vázlat, a struktúra, a technika, azaz hogy mit tesz éppen a szociális munkás a kliensekkel, vagy mit csinál adott gondolattal egy szituációban, vagy egy különleges jelenséggel.

⁴ Kiemelés tőlem. A mindennapi gyakorlat számára alkalmazható elméletek szellemiségét fejezik ki más dimenziókban a brit szociálismunkás-képzésben terjedő kurzuselnevezések is, ld. Sociology, Psychology, Law FOR Social Work stb.

tüneteivel, sok vonatkozásban vakfoltban hagyják a modernitás egészére adandó reflexiókat. Felteszi a kérdést, szükség van-e posztmodern elméletekre? Megítélése szerint, ha a szakma és elméleti elmulasztják a modernizációra és saját maga számára vonatkozóan a reflexiókat, akkor újratermelődnek a problémák, így megkülönbözteti a modernitás kezelt és a vakfoltban maradt problémáit. Szerinte jó a tapasztalatok szerepének erősítése, és ha a praxis tüneteire pragmatikus válaszok születnek. Más megközelítésben az elméletek omnipotenciájának megkérdőjeleződését említi Wei-he Guo–Ming-sum Tsní (2012), miszerint nem foglalkoznak behatóan több fontos kérdéssel, pl. a kliensek ellenállásaival.

A hazai szakmai fórumokon, közbeszédben a szociális munka elméletei inkább csak érintőlegesen kerülnek a fókuszba, kifejezetten e témájú konferenciák is csak elvétve vannak. Így nincs igazán diskurzus az egyes elméletek gyakorlati hasznosíthatóságáról és kritikájáról. A képző intézmények is elsősorban a szociális munka egyes tanárainak hatókörébe helyezik, hogy mit és hogyan tanítsanak e tárgykörben, miképpen szője át az elméletek tanítása a képző folyamat egészét, vagy inkább egy-két tantárgyban fókuszáljanak ezekre.

Mindazonáltal fontos lenne a hazai szociálismunkás-képzésben érintetteknek párbeszédet folytatni az elméletek jelentőségéről, vezérlő szerepéről, a „mit tanítsunk az elméletekből az egyes képzési szinteken?” – kérdéskörökben.

A gyakorlatról és annak képzéséről is számos írásos dokumentum és publikáció termelődött az elmúlt 30 évben (Budai 2011, Fábíán és társai 2011, Kocsis 2009, Szoboszlai 1999).⁵ Ezek tehát jó indikátorai a gyakorlatokkal foglalkozó szakemberek elkötelezettségének, gondolkodásának és attitűdjeinek. Mindezekkel együtt a szakmai közbeszédet, a konferenciák, műhelyek, projektek diskurzusait főleg a fel/meg nem oldott, elsősorban a terepgyakorlatok kereteire és finanszírozására vonatkozó problémák újra- és újratárgyalása jellemzi, nehezen lehet ezekből ki/túllépni. Ritkábban jelennek meg a gyakorlatok tartalmi és metodikai kérdései, az iskolán belüli és a terepen folyó képzés makacs ellentmondásai, az ezek feloldására vonatkozó törekvések, a hatékony integrációinak keresése, nehezen realizálódnak e téren másodfokú változások.

A terepen – szociális szolgáltatásokban – a számtalan kiváló módszer, együttes tevékenység, adaptálható modell, sikeres felkészítés, kiváló szakmai kapcsolat kialakulása, a gyakornokok befogadása, a velük folytatott korrekt, kollegiális munka ellenére és a szolgáltatások igen nehéz helyzete következtében egyre több szakszerűtlen gyakorlat is jelen van. Ilyen a terepeken folyó gyakornoki tevékenység eljelentéktelenedése, túladminisztrálása, a gyakornokok semmibe vétele, másrészt olyan esetekkel való szembesítésük, amelyeket a régóta pályán lévők sem képesek megfelelően kezelni, továbbá olyan feladatok delegálása, amelyek megoldására még nincsenek felkészülve

⁵ Pl. tervezetek, tantervek, különböző (terep)gyakorlatokra kidolgozott programok, szempontsorok, útmutatók, vezérfonalak elsősorban a gyakornokok és a tereptanárai számára. Megjelentek összefoglaló tanulmányok és kötetek a tanteremben és a terepen folyó gyakorlati képzés helyzetéről, funkciójáról, rendszeréről, a gyakorlatok koordinációjáról, szervezéséről, a gyakornokokkal foglalkozásról, etikai dilemmákról, kommunikációs technikákról, az előítéletek és konfliktusok kezeléséről, a gyakornokok értékeléséről, a minőség biztosításáról stb.

az amúgy sokszor nagyon lelkes és „világmegváltó” attitűddel bíró gyakornokok. Sokszor megtapasztalják a képző iskolának és a terep világának, az általuk közvetített értékeknek a különbözőségeit, ellentmondásait. Elsősorban az „ideális” problémamegoldás tanítása történik az iskola falai között, másfelől a terepen szembesülnek azazal, hogy nem lehet a problémákat teljes értékűen megoldani, jó esetben „csak” kielégítő egyensúlyokat lehet elérni, sokszor azokat sem. Miután a súlyos ellentmondások sokszor nem kerülnek megnyugtató feloldásra, sok gyakornok már a végzés időszakára elkedvetlenedik, és ez is hozzájárulhat, hogy végül nem szociális munkásként helyezkedik el.

Tévutak és csapdahelyzetek is jelen vannak a terepgyakorlatok világában. Ilyen például a receptek szerinti munka dominánssá, vagy kizárólagossá válása, az automatikus (adott helyzet, probléma körülményeit, okait fel nem táró, elemző, alternatív megoldásokat nem kereső, mérlegelő stb.) cselekvés, a félreértelmezett sztenderdizáció és protokollok, a bizonyítékokon alapuló helyett a „best-practice” sokszor szakmaiatlan „könnyűségei” és félrecsúszásai stb.⁶ Hiányoznak a tevékenységek minőségét előhívó, biztosító eljárások, és hogy mennyiben és miként lehet a mai gyakorlattól eltérő módon a pluralitást és az alternativitást érvényesíteni?

Összességében megállapítható, hogy az elméleti és a gyakorlati képzés is többnyire egymással párhuzamosan, önállóan zajlik, nincsenek egyensúlyban egymással, így nem válik koherens egészé a képzési folyamat. Minden közreműködő csinálja a magáét, de nem nagyon képes abból kilépni, nem képes a másik szemével látni, vagy a saját fejével átgondolni a másik helyzetét, problémáit, így messze van az elméleti-gyakorlati képzés „kibékíthetetlenségének” feloldása. Ugyanakkor minden közreműködő tisztában van szoros kölcsönhatásának és integrációinak szükségességéről és evidenciájáról, a deklarációkon túl sokszor nincs erő hatékony együttes cselekedetekre. Pedig nyilvánvaló, hogy a szociális munka elméleteinek alakítása, fejlesztése és tanítása érdekében az akadémiai szféra nem nélkülözheti a gyakorlat tapasztalatait, értékeit, vívmányait, és viszont: a praxisnak éppen a gyakorlat által „kitermelt” elméleti fogódzókra, szempontokra, rendszerekre, modellekre van szüksége, amelyek elősegítik a gyakorlat hatékonyságát. Nem szerencsés tehát a képzés elméleti és gyakorlati formában történő merev megkülönböztetése, sokkal inkább a kettő egyensúlyainak, integrációs pontjainak keresése, megtalálása és alkalmazása lenne kívánatos (Collingwood 2005). A képző folyamatban pedig határozottabban meg lehetne mutatni a gyakornokoknak, hogy egy-egy konkrét szociális problémahelyzet kezeléséhez mikor, milyen elmélete-

⁶ Pl. mennyiben adhat tényleges segítséget és mennyiben tekinthető „best practice”-nek például egy szolgáltatásfejlesztés projekt keretében a mikulás, vagy a farsangi összejövetel szervezése család- és gyerekléti szolgálatban, különösen akkor, ha ezeken „csak” részt vesznek a kliensek, és nem velük együttműködő cselekvéseken keresztül szerveződik a program?

Több szociális munkás nyilatkozik arról, hogy már régóta a korszerű szemléletet tükröző szakmaközi együttműködés szempontjai szerint dolgozik, alakít ki (és terjeszt) „best practice”-t, (véltetően) a jobb elismerésekben bízva, miközben a megfelelő tájékozottság és felkészültség hiányában tevékenységében a szakmaközi együttműködés leglényegesebb kritériumai (egyenrangú partnerség, közös döntések, folyamatos tevékenység; tudás, felelősség, erőforrások megsokszorozása stb.) egyáltalán nem jelennek meg.

ket érdemes alkalmazni. Az elmélet és gyakorlat szoros kölcsönviszonya tehát ne csupán számarányokban, papíron realizálódjék, hanem jó mélyen a képzésben közreműködők tudatában. A tereptanárok is legyenek részesei az elméletekkel kapcsolatos vitáknak, az elméletek művelői pedig a gyakorlatokban, tevékeny közreműködés során szerezzenek több tapasztalatot.

A képzés–praxis–kutatás egyensúlyai

A képzés–praxis–kutatás összefüggéseinek kérdései az elmélet–gyakorlat egy másik dimenzióját jelenítik meg. A szociális munka területén folyó hazai tudományos kutatások mennyisége és minősége a dominánsan kvantitatív jellegű kutatások révén a 2010-es évektől gyarapodott és erősödött meg jelentősebben.⁷ E folyamat ugyanakkor még nem jelenti a szociális munka tudományág meglétét, hogy a tudományos kutatási tevékenység a szociális munka praxisának immanens része lenne, és hogy a kutatások eredményeire alapozva folya általában a szociális munka. A különbségeket is meg kell tenni: a szociális munka maga elsősorban a szakmai tudásra alapozva, jogi felhatalmazással és alapvetően normatív alapon működik, míg a szociálismunka-kutatás nem normatív alapon gyarapítja a szaktudást; rendszereket, elméleteket, modelleket alkot.

A nemzetközi szakirodalomhoz viszonyítva Magyarországon igen kevés szakmai fórum és írás foglalkozik a képzés és a szociális munka terepén folyó kutatások kapcsolatairól (B. Erdős 2017). Sürgető feladat lenne a szociálismunka-kutatások lényegének és sajátosságainak további tisztázása és értelmezése a kutatók, a tanárok és a gyakorlatban dolgozók együttes köreiben. A hazai szociálismunka-kutatások szisztematikus összegyűjtésével, bemutatásával, összehangolásával, koordinálásával, a kutatási eredmények hatékonyabb terjesztésével, a szociális munka és a társszakmák, -tudományok művelőinek interdiszciplináris együttműködésével erőteljesebb fejlődés érhető el. Több figyelmet lehetne fordítani az induktív, problémafeltáró, Gould (2000) szavaival élve az „egzotikus kisebbségi időtöltés”-ként, a „kategóriaalkotás induktív folyamatá”-nak is értelmezhető reflektív jellegű kvalitatív kutatások gyarapítására (Sherman–Reid 1994).⁸

⁷ A fejlődést bizonyítandó ld. 2017-ben létrejött a szociális munka tudományos kutatásainak akadémiai kerete, a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Tudományos Bizottsága mellett a Szociális Munka Albizottság, amelynek programjában többek között a szociálismunka-kutatásokról szóló kötet megjelentetése, továbbá egy nemzetközi tudományos konferencia megrendezése szerepel.

⁸ Figyelemre méltó Gould (2000) kutatásitéma-kategorizálására vonatkozó javaslata: 1) mindennapi praxis; 2) a szolgáltatásokat igénybe vevők és a szociális munkások viselkedése; 3) a kliensek véleménye; 4) a szervezeti kultúra és változásmenedzsment; 5) a komplex (szociál)politikai kezdeményezések vizsgálata.

Célszerű lenne kiindulni az MTA Szociális Munka Albizottsága küldetésnyilatkozatából, és folyamatosan bővíteni lehetne az albizottság által kimunkált témaajánlási listát is, így többek között a szociálismunkás-képzés tárgykörében is (Az MTA Szociológiai Tudományos Bizottság Szociális Munka Albizottsága küldetése és működési rendje 2017, Az MTA Szociológiai Tudományos Bizottság Szociális Munka Albizottsága ajánlása a szociális munka kutatásának témaköreire 2018).

A racionális valóság mélységeinek objektív és szubjektív módokon történő feltárása érdekében szükséges lenne a már Mary Richmond óta alkalmazott kvalitatív esettanulmányokra, a mindennapi praxisban folyó ökológiai szemléletű, résztvevő, értékelő és akció-, etnográfiai és a narratív kutatásokra. Fontos lenne a bizonyíték alapú és az ún. „jó gyakorlatok” különbségeinek tisztázása, és ellentmondásainak feloldása is, a helyi elmélet és modellalkotás kérdéseinek megtárgyalása.⁹ Előremutató lépés lenne a nemzetközi térben újabban terjedő, a kvantitatív és a kvalitatív elemeket integráló ún. „gyakorlati kutatások” iniciálása és kivitelezése (Strömpl é. n., Szöllösi é. n.). Nem elhanyagolható kérdés az sem, hogy a szociálismunka-kutatások miként szerveződnek a társadalomtudományok rendszerébe, és miképpen kapcsolódnak más tudományterületek kutatásaihoz (Babbie–Rubin 2011).

Nem egyszerű feladat a szociálismunka-kutatásnak a praxisba és a képző folyamatba történő integrációja sem (B. Erdős 2017). A képzés egészét át kellene hatnia a szociális munka lényegéből fakadó kutatási szemléletnek. A multidimenzionális megközelítés alapján nem elégséges alap, hogy a kutatás ügye csak egy módszertani tantárgyra és a szakdolgozati munkára szűkül le. Meg lehetne teremteni a képzés–praxis-kutatás egységét, mint ahogy ezt számos nemzetközi példa jól bizonyítja (Callaghan–Wistow 2008, Mackinnon–Stephens 2010, Prachett et al. 2009). Érdeklődést, kíváncsiságot, kritikai szemléletet, a dolgok, történések megértését, az ok-okozatok összefüggéseinek fontosságát kellene a képző folyamat középpontjába állítani, amelylyel oldani lehetne a kutatásokkal szembeni diák- és a (gyakori) tereptanári ellenállásokat. Bőven volna lehetőség a képzési folyamatban a különböző elméletek, gyakorlatok és modellek kipróbálására, adaptálására és az ezek alapján folyó tevékenység és hatásainak kutatására is.¹⁰

Nem elég hangsúlyozni a gyakornokok bevonását olyan, a terepen folyó praxist és kutatást egymásba integráló programokba, amelyek megkonstruálásához szükség van elméletek és modellek alkalmazására, a helyi szociális problémák okainak, körülményeinek felmérésére, a közös döntések megtételére (vö. szociálisprobléma-megoldás, vagy az eset- és csoportmunka egyes lépései). A tanárok, tereptanárok, diákok a kliensekkel is együttműködve tudnának kutatási szempontoknak is megfelelő tevékenységet folytatni a szociális munka folyamataiban, a beavatkozások tapasztalatainak összegyűjtése és elemzése során (Krumer–Nevo 2008). Jobb egyensúlyok alakulhatnának ki az elméleti, rendszer- és fejlesztési modellek megalkotása, a különböző tudások közös megtermelése, gyarapítása, majd ezek későbbi alkalmazása során és más/újabb viszonyok között (Schön 1987).

⁹ Mi alapján tekinthető valami jó gyakorlatnak? Kik és milyen szempontok alapján döntenek el? A bizonyíték alapú gyakorlatra ld. például: Biztos Kezdet Gyermekház, vagy Tanoda-program.

¹⁰ Ilyen modellek, gyakorlatok hatásairól és adaptációinak kutatásáról lehet szó pl. az Eger–Béketelepen folyó roma integrációs és közösségfejlesztési projekt www.szetaeager.hu, a Periféria Egyesület (Nyíregyháza) tevékenysége www.periferiaegyesulet.hu, A Város Mindenkié (AVM) csoport <https://avarosmindenkie.blog.hu>, a BAGázs Közhasználatú Egyesület tevékenysége Bagon <https://bagazs.org>, a Baranya megyei Cserdi településen a romákkal folyó munka www.cserdi.hu/index.php/hu/, az Igazgyöngy Alapítványban (Berettyóújfalú) folyó tevékenység <https://igazgyongyalapitvany.hu> stb.

Összességében: miután minden képző folyamat kvázi kutatóműhely-munkának is tekinthető, elemi innovációs szempont a képzés–praxis–kutatás egyensúlyára, integrációjára és egységére való törekvés, a tereptanárok és a leendő szociális munkások/gyakornokok kutatási tevékenységbe történő beintegrálása, az abban való folyamatos közreműködésük bizonyos pozitív viszonyulásokat alakíthat ki bennük. Az ilyen értelemben végzett kutatási tevékenység a tanulásirányítás és a szolgáltatások innovációs eszközeivé válhatnak, és ez is jótékony hatást tudna gyakorolni a minőségi szociális munka alakulása érdekében már rövidebb távon is, de főleg távlatosan.

Víziók vs. távlati célok

Az elmúlt 30 év a szociálismunkás-képzés tanulási folyamatának is tekinthető. A hazai szociális munka professzionalizációjának közép- és hosszabb távon egyaránt érdeke a képzés fejlesztése, hogy a szakmai és kutatási háttérrel megtermelt, rendszerezett tudás birtokában újra vezérlő szerepet tudjon betölteni, ezt várja tőle a szakma, ez szakmai felelőssége és erkölcsi kötelessége. A dinamikus egyensúlyok lehet, hogy „csak víziók”, de lehetnek elképzelhető távlatok, elérhető célok, fogódzók a válságból, krízishelyzetből való kikerülés lépéseihez. Iszonyúan nehéz munka ez, mert messze van a nemzetközi gyakorlat, vagy az IFSW szociális munka Globális Definíciója. Ugyanakkor vannak a 30 év alatt megtermelt tudások, vannak tartalékok, lehetnek alternatívák, és vannak kapcsolati tőkék. A fent tárgyalt egyensúlyok alakítását lényegében fontosnak tekintik a közreműködők, de érvényesítésük a gyakorlatban egy „csak mondjuk, de nem tesszük” társadalomban igen nehéz. A szociális munka a problémák kezelésének szakmája, de ha nem képes, hogy saját problémáit kezelje, akkor miről szól a szakma és a képzése? Folyamatos dialógusok és cselekvések egyensúlyáról lehetne szó, de nem csupán beszélni, deklarálni, hanem cselekedni is kellene, a cselekedve gondolkodás, és a gondolkodva cselekvés egyensúlya és szinkronitása nélkül nyilván nem fog menni. A vázolt egyensúlyok akkor lehetnek dinamikusak, ha jelentős tevékenység van mögöttük. Szükség lenne a képző intézményeken belül is és a képző intézmények között is a folyamatosan és hálózatszerűen működő innovatív képzésfejlesztő műhelyekre. Ha a közreműködőkben megvannak a belső egyensúlyok, akkor a közös dialógusokkal, gondolkodással és cselekvésekkel lehet a képzés erősebb, így szerezheti vissza a szakma bizalmát, így lehet tekintélye és rajta keresztül a szociális munkának.

Sokatmondóak Hankiss gondolatai: *„...a közös érdek megsokszorozza az emberi erőfeszítések eredményeit...”* *„...számtalan úton bolyongunk, és ebből a bolyongásból kell a legtöbbet kiboznunk...”* Ha pedig nem történnek lépések, akkor rövidebb/hosszabb távon a képzésben is általánossá válik a tanult tehetetlenség, és a globális világban működő szociális munka értékeitől, lényegétől nagyon eltérő módon fog alakulni a hazai szociális szakma és szociálismunkás-képzés, és ezzel beláthatatlan távolságra kerülhet a hazai és a globális térben a felzárkózás lehetősége is. (Hankiss 1997: 71)

Irodalom

- Aronson, E. (2009): *Columbine után. Az iskolai erőszak szociálpszichológiája*. Budapest: AbOvo.
- Az MTA Szociológiai Tudományos Bizottság Szociális Munka Albizottság ajánlása a szociális munka kutatásának témaköreire (2018). Összeállította: Budai I. – Hüse L. – Huszti É. *Párbeszéd szociális munka folyóirat* 1. szám
<https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed> (Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.)
- Babbie, E. – Rubin, A. (2011): *Essential Reserach Methods for Social Workers*. 7th edition, Belmont, CA: Books/Cole.
- Bányai E. (szerk.) – Katz, K. (vál.) (2009): *Kortárs szociálismunka-elméletek, tereptanítás, szupervízió*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitika Egyesület – ELTE TáTK.
- B. Erdős, M. (2017): A hármas egység elve. A gyakorlat, a kutatás és az oktatás szerves kapcsolódásai a szociális munkában. In: Vojtek É. (szerk.) (2017): *Reflexiók. A szociális munka korszerű oktatásának kérdései. Tanulmányok Szöllösi Gábor 65. születésnapjára*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Budai I. (szerk.) (2011): *Terepgyakorlatok könyve*. Győr: Széchenyi István Egyetem.
- Budai I. (2019): *Szolgáltatás a szolgáltatásban. „...felkészíteni a méltóságot biztosító ellátásokra...”* Győr: Széchenyi István Egyetem.
- Callaghan, G. – Wistow, G. (2008): Képes-e közösség olyan tudást létrehozni, amelyvel kialakíthatók a helyi önkormányzatok szolgáltatásai. In: Budai I. – Nárai M. (szerk.) (2011): *Közösségi munka, társadalmi bevonás, integráció*. Győr: Széchenyi István Egyetem, 83–98.
- Collingwood, P. (2005): Integratings Theory and Practices: The Three-Stage Theory Framework. *Journal of Practice Teaching* 6(1): 6–23. https://tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tampo425/0043_2A_a_globalizacio_kihivasai_/01_a_globalizacio_kihivasai_3_3.html (Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.)
- Domszky A. (2018): „Állandóan azt érezzük, hogy eszköztelenek vagyunk és lehetséges, hogy túlbonyolítunk mindent”. Könyvajánló a Rácz Andrea szerkesztésében megjelent „Szülői kompetenciafejlesztést célzó modellprogramok a gyermekjóléti szolgáltatások tárházából” című tanulmánykötet. http://parbeszed.lib.unideb.hu/file/2/5c1cbaf8819c4/szerzo/10_Recenzio_Domszky.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.)
- Fábián G. – Hüse L. – Pornói I. – Szoboszlai K. (szerk.) (2011): *Módszertani kézikönyv tereptanároknak*. Nyíregyháza: Debreceni Egyetem OEC Egészségügyi Kar – Nyíregyházi Főiskola, Bessenyei Könyvkiadó.
- Fargion, S. (2007): Elmélet és gyakorlat: Mit számítanak a szavak? In: Bányai E. (szerk.) (2012): *Globalizáció kibívásai: új irányzatok a szociális munkában és a szociális munka szupervíziójában*. Budapest: ELTE TáTK, 32–50. https://tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tampo425/0043_2A_a_globalizacio_kihivasai_/01_a_globalizacio_kihivasai_3_3.html (Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.)
- Freire, P. (2002): *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum.

- Gould, N. (2000): Kvalitatív kutatás és a leginkább használható ismeretanyag fejlődése a szociális munkában. In: Bányai E. (szerk.) (2012): *Globalizáció kihívásai: új irányzatok a szociális munkában és a szociális munka szupervíziójában*. Budapest: ELTE TáTK, 51-67. https://tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tampo425/0043_2A_a_globalizacio_kihivasai_/01_a_globalizacio_kihivasai_3_3.html (Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.)
- Hankiss E. (1997): Állam és közérdek. In: Gonbár Cs. – Hankiss E. – Lengyel L. (szerk.): *És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a 20. század végén*. Budapest: Helikon – Korridor.
- Healy, K. (2014): *Social Work Theories in Context. Creating Frameworks for Practice*. Red Globe Press. 2nd edition.
- Johnsson, E. – Svensson, K. (2005): Theory in social work – some reflections on understanding and explaining interventions. *European Journal of Social Work*, 8(4): 419–434.
- Karen, H. (2014): *Social Work Theories in Context Creating Frameworks for Practice*. Palgrave – MacMillan, 2nd edition.
- Kocsis E. (szerk.) (2009): *Terepgyakorlati vademecum*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Illyés Gyula Főiskolai Kar – Iskolaszövetség.
- Kolb, D. (1984): *Experiential Learning: Esperience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall.
- Kozma J. (1996): Szürke minden teória. *Esély*, 2: 101–116.
- Krumer-Nevo, M. (2008): Hogyan lesz a zajból vélemény? A szegénységben élők tudásának felhasználása. In: Bányai E. (szerk.) (2012): *Globalizáció kihívásai: új irányzatok a szociális munkában és a szociális munka szupervíziójában*. Budapest: ELTE TáTK, 68–75. https://tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tampo425/0043_2A_a_globalizacio_kihivasai_/01_a_globalizacio_kihivasai_3_3.html (Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.)
- Mackinnon, S. – Stephens, S. (2010): Van-e hatása a részvételnek? Winnipeg belvárosában zajló közösség alapú program tapasztalatai. In: Budai I. – Nárai M. (szerk.) (2011): *Közösségi munka, társadalmi bevonás, integráció*. Győr: Széchenyi István Egyetem, 117–132.
- MTA Szociológiai Tudományos Bizottság Szociális Munka Albizottsága küldetése és működési rendje (2017). *Párbeszéd szociális munka folyóirat*, 2. szám. <https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed> (Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.)
- Payne, M. (2016): *Modern Social Work Theory*. Oxford University Press. 4th edition.
- Prachett, L. – Dursoe, Ch. – Lowndes, V. – Smith, G. – Stoker, G. – Wales, C. (2009): A közösségek képessé tétele a helyi döntések befolyásolására. In: Budai I. – Nárai M. (szerk.) (2011): *Közösségi munka, társadalmi bevonás, integráció*. Győr: Széchenyi István Egyetem, 187–216.
- Sárkány P. (2011): *Szociálpedagógiai elméletek*. Budapest: Jel Könyvkiadó.
- Schön, D. A. (1987): *Educating the Reflective Practitioner*. San Francisco: Jossey-Bass Publisher.

- Sherman, E. – Reid, W. J. (eds.) (1994): *Qualitative Reserach in Social Work*. New York: Columbia University Press, Chichester, West Sussex.
- Sik D. (2017): A szociális munka lehetősége a társadalmi mobilitásban 1.: Kihívások és gyakorlatok *Esély* 4: 71–96. 2.: Nem szándékolt követelmények és azok kezelése. *Esély* 5: 106–128.
- Strömpl J. (é. n.): Hogyan képezzünk kutatásban gondolkodó és folytató szociális munkásokat? Megjelenés alatt.
- Szabó L. (1999): *A szociális esetmunka kialakulása és elméleti hátterei*. Budapest: Szociális Munka Alapítvány.
- Szoboszlai K. (1999): Helyzetkép a terepoktatásról a szociálmunkás-képzésben. *Esély* 2–3: 104–120.
- Szóllósi G. (é. n.): A kutatás szerepe a magyarországi szociális képzésekben – egy szakmai diskurzus tükrében. Megjelenés alatt.
- Tánczos, É. – Gosztonyi G. (1994): *A szociális munka elmélete és gyakorlata*. 2–3. kötet. Budapest: Semmelweis.
- Teater, B. (2014): *An Introduction to Applying Social Work Theories and Methods*. Open University Press.
- Temesváry Zs. (2018): *A szociális munka és a szociálpedagógia modern elméletei*. Budapest: L'Harmattan – SZOSZAK.
- Wei-he Guo – Ming-sum Tsui (2010): A rezilienciától a rezisztenciáig. Az erősségeket középpontba állító szemlélet rekonstrukciója a szociális munka gyakorlatában. In: Bányai E. (szerk.) (2012): *Globalizáció kihívásai: új irányzatok a szociális munkában és a szociális munka szupervíziójában*. Budapest: ELTE TáTK, 76–87. https://tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tampo425/0043_2A_a_globalizacio_kihivasai_/01_a_globalizacio_kihivasai_3_3.html (Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.)

KISS BERNADETT

A TÉLI KRÍZISIDŐSZAK VIZSGÁLATA AZ ALAPVETŐ JOGOK BIZTOSÁNAK GYAKORLATÁBAN

Az alapvető jogok biztosa 2011 óta minden télen átfogó vizsgálatot folytat annak érdekében, hogy feltérképezze a magyarországi hajléktalanellátó rendszer számára problémát jelentő ellátási kérdéseket, valamint a nyilvánosság számára is elérhetővé tegye a kialakult jó intézményi gyakorlatokat. A legutolsó vizsgálat során az ombudsman kiemelt figyelmet fordított a speciális szükségletű hajléktalan személyek ellátásával kapcsolatos tennivalókra, és rámutatott arra, hogy az idősödő, rossz egészségügyi állapotuk miatt fokozott ápolási szükséglettel élő hajléktalanok egyénre szabott ellátásához az elérhető szolgáltatások, gondozási struktúrák változására is szükség van.

Előzmények

Az alapvető jogok biztosa évek óta figyelemmel kíséri a hajléktalanellátó rendszer működésével kapcsolatos változásokat, így a téli krízisidőszakban tapasztalható problémák, újszerű megoldások, jó gyakorlatok áttekintése is részét képezi a hivatali tevékenységének. A 2018–19-es év sem volt kivétel ebből a szempontból: a biztos hivatalból indított vizsgálatot kezdeményezett annak érdekében, hogy a fővárosi és regionális hajléktalanellátás aktuális helyzetképe megismerhetővé váljon a szakemberek számára.

Ez a vizsgálat nem volt előzmények nélküli: korábbi, hasonló jellegű ombudsmani tevékenység eredményeként említhetjük a 2011-ben kiadott – nem krízisidőszaki – jelentést, amely az aluljárók rendjével¹ kapcsolatosan tárt fel problémákat. A 2012-es téli vizsgálat (AJB-1834/2012.) során már az ún. túlélő pontok megszüntetését, új szálláshelyek megnyitását, a férőhelyszámok növelését tapasztalta a biztos, 2013-ban pedig a helyzet alapvető változatlansága mellett, romló és javuló tendenciákat, figyelemre méltó szempontokat emelt ki a monitoringjelentés (AJB-646/2013.). A 2014-es ombudsmani krízisjelentés (AJB-518/2014.) a nyilvántartási rendszer működésében és az egyes ellátástípusok működtetésének jogszabályi és finanszírozási környezetében

¹ AJB-6724/2010. számú jelentés.

tapasztalható, korábban is jelzett bizonytalanságokra hívta fel a figyelmet. A 2015. évi vizsgálat pontosításra szoruló kérdéseket, adminisztratív hiányosságokat tárt fel a Központi Elektronikus Nyilvántartás a Szolgáltatást Igénybevevőkről (a továbbiakban: KENYSZI) nyilvántartási rendszerének alkalmazása kapcsán, valamint az intézményi profiltisztítás és az egyes intézménytípusokban nyújtandó ellátások köre meghatározásának szükségességét hangsúlyozta (AJB-285/2015.). A 2016. télén kiadott krízisidőszaki ombudsmani jelentés (AJB-240/2016.) pedig a speciális ellátási szükségletű hajléktalan személyek megfelelő ellátására alkalmas eszközök, intézmény- és szolgáltatástípusok, valamint az ezek jogszabályi és finanszírozási hátterének hiányosságaira mutatott rá.² A 2017. és a 2018. évi krízisjelentés (AJB-811/2017. és AJB-809/2018.) egyaránt azt hangsúlyozta, hogy továbbra is szükség van a fedél nélkül élő személyek speciális szükségleteihez igazodó, igény szerinti, többretű ellátást nyújtó szociális és egészségügyi centrumok létesítésére, és az egyéni igényekhez szabott szociális munka fejlesztésére.

A biztos a vizsgálat kezdetekor tájékoztatást kért az utcai gondozó szolgálatot, illetve krízisidőszaki többletszolgáltatást nyújtó jelentősebb fővárosi hajléktalanellátó szervezetek (így a Menhely Alapítvány, Magyar Máltai Szeretetszolgálat, Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei) vezetőitől, illetve munkatársaitól. Ugyancsak tájékoztatást kért a Hajléktalanokért Közalapítvány igazgatójától, az Emberi Erőforrások Minisztériuma szociális ügyekért felelős államtitkárától, a Belügyminisztériumtól, a Budapesti Rendőr-főkapitányságtól, az Országos Mentőszolgálattól, valamint Budapest Főváros Főpolgármesterétől és Budapest Főváros Kormányhivatalától is. A megkeresésben az ombudsman információt kért az ellátási kötelezettség finanszírozási metódusáról, az egyes ellátó szervezetek által alkalmazott protokollokról, együttműködési lehetőségekről és az ezekkel kapcsolatos tapasztalatokról. Az ez évi vizsgálat során a biztos összegezni kívánta az intézményi szolgáltatásokat igénybe nem vevő, tartósan közterületen élő kliensek számára indított speciális szociális munka eredményeivel kapcsolatos gyakorlatot, valamint a speciális ellátási szükségletű ügyfelek gondozásával kapcsolatos tapasztalatokat is.

Az ombudsman vizsgálata

A megkeresett hatóságok és ellátó szervezetek mindegyike részletes tájékoztatást küldött a krízisidőszak során szerzett tapasztalatokról.

A szociális ügyekért és társadalmi felzárkóztatásért felelős államtitkár tájékoztatásában kifejtette, hogy a tárca álláspontja szerint a hajléktalanság nem egyenlő a lakástalansággal, lakhatási szegénységgel, mivel ez ennél sokkal összetettebb, komplex probléma: az ügyfelek szociális, mentális, egészségi állapotát egyaránt érintő, a lakhatás elvesztésével együttesen járó összetett állapotról van szó, amelynek eredményes

² Lásd az AJB-367/2011., az AJB-1834/2012., az AJB-646/2013., az AJB-518/2014., az AJB-285/2015., az AJB-240/2016. és az AJB-811/2017. számú jelentéseket.

kezeléséhez is komplex szemléletmód szükséges. Ebből fakadóan a hajléktalan személyek többségének esetében kizárólag a lakhatás elvesztésének a megelőzése, lakhatásuk újbóli biztosítása nem vezethet eredményre a hajléktalan létehez vezető összes kiváltó ok kezelése és az önálló életvitelre való képesség fejlesztése nélkül, különös tekintettel a családi kapcsolatok újraépítésére, mentális, szociális, egészségügyi állapot javítására irányuló segítő tevékenységre, valamint reszocializációs folyamat elindítására és végigkísérésére. A fentiek együttes kezelésére való törekvés segítheti az ellátórendszert abban, hogy a segítséget elutasító hajléktalan személyek esetében is eredményes szociális ellátás valósuljon meg.

A tárcia információi szerint a fővárosi civil és egyházi fenntartású intézmények mindösszesen 2 837 057 218 Ft állami támogatást igényeltek hajléktalanellátásra a kiegészítő támogatásokkal együtt, az önkormányzati fenntartású intézmények mindösszesen 1 611 153 600 Ft-ot igényeltek 2018-ban. A vörös kód okozta többletfeladatok finanszírozása céljából a diszpécser szolgálatok támogatását a konvergencia régiókban 2 millió forinttal, a Közép-magyarországi régióban pedig 4 millió forinttal megemelték 2018 novemberében. A téli felkészülésre vonatkozó, valamint a „vörös kód” intézkedéssel összefüggő forrásokat az utcai szociális munkát nyújtó szolgálatok számára a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság biztosította pályázati formában, melynek kerete 50 millió forint volt. A fentiekén túl 2018 decemberében az utcai szociális munkát nyújtó szervezetek számára a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság pályázatot hirdetett a munkavégzéshez nélkülözhetetlen gépkocsik cseréjére, pályázónként 4 millió forintos összegben.

Mindezen forrásokon kívül a 2018–19-es krízisidőszakban szükségessé vált a hajléktalanellátó rendszer további támogatása a tartósan közterületen élő, sokszor komoly egészségügyi és mentális problémákkal küzdő hajléktalan személyek speciális ellátásának biztosítása, valamint megerősítése érdekében. Az Alaptörvény, valamint a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény módosítását követően a Kormány a hajléktalanellátásban 2018. október 15-ét követően jelentkező azonnali feladatok ellátásához szükséges források biztosításáról és a további feladatok meghatározásáról szóló 1498/2018. (X. 12.) Korm. határozatával döntött egy 300 millió forintos Hajléktalanellátási tartalékalap létrehozásáról. A tartalékalap felosztása a következőképpen történt meg:

- 74 760 000 Ft az önkormányzati fenntartásban lévő nappali melegedők számára a Belügyminisztériumon keresztül;
- 140 620 000 Ft a civil és egyházi fenntartásban lévő nappali melegedők számára a Hajléktalanokért Közalapítványon keresztül;
- 3 560 000 Ft a Hajléktalanokért Közalapítvány fenntartásában lévő 2 nappali melegedő számára;
- 50 360 000 Ft a vis maior helyzetek, valamint a férőhely- és kapacitáshiány kezelésére a Hajléktalanokért Közalapítványon keresztül;
- 30 700 000 Ft a Magyar Máltai Szeretetszolgálat által modellprogramként működtetett Első befogadóhely tárgyi és működési feltételeinek biztosítására a 2018-as évben.

A szakárca a vörös kód eljárásrendjét meghatározó protokoll felülvizsgálata érdekében egyeztetéseket folytatott a regionális diszpécsterszolgálatokkal. Mindemellett megkereséssel és együttműködésre vonatkozó felhívással élt az Államtitkárság az összes önkormányzat, a BM Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatósága és a Fővárosi Vízművek Zártkörűen Működő Részvénytársaság felé annak érdekében, hogy rendkívüli hőség idején elrendelt vörös kód riasztás esetén kiemelt figyelmet fordítsanak a hajléktalan létben élő személyek számára.

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma 2018 telén adott ki először vörös kód riasztást a rendkívüli hideg időjárásra tekintettel. Az elrendelt riasztás 10 napján összesen 3181 hívás érkezett a diszpécsterszolgálatokhoz, ezzel mintegy megháromszorozódott a fogadott bejelentések száma a korábbi, kevésbé hideg időszakhoz viszonyítva. Ezen 10 nap alatt 46 személyt kellett elhelyezni nem hajléktalanok számára fenntartott intézményekben. Az Észak-alföldi régió (Nyíregyháza és térsége) nem hajléktalan specifikus intézményei vettek részt a legnagyobb számban az elhelyezésekben (15 intézmény). A nem hajléktalanokat ellátó intézményekben történt elhelyezések többségükben időseket ellátó intézményekben, valamint művelődési házakban, kórházakban, egy-egy esetben idegenrendészeti központokban valósultak meg. Összesen 36 különböző nem hajléktalan specifikus intézmény fogadta a bajbajutottakat. Az esetek döntő többségében a hajléktalanellátó rendszer képes volt a rendkívüli hideggel való megküzdésre, az ellátottak többségét az ellátórendszer képes volt fogadni a meglévő kapacitásai terhére. Azok esetében, akiket nem hajléktalanellátást nyújtó intézményekben kellett elhelyezni, főként a hajléktalanellátó intézmény és a tartózkodási hely közötti távolság indokolta, valamint megfigyelhető volt az is, hogy a nem hajléktalan segítségre szorulókat igyekeztek a munkatársak nem hajléktalanellátó intézményben elhelyezni.

Ezt követően a rendkívüli hőség miatt 2018. július 29.–2018. augusztus 10. között ismét vörös kód riasztást rendelt el az államtitkárság. Ezekben a napokban az ország több megyéjében tartósan meghaladta a 27 °C-ot a napi középhőmérséklet, mely erősen megterheli a szervezetet. A Regionális Diszpécsterszolgálatok a tizenhárom nap alatt összesen 30 alkalommal tájékoztattak a vörös kódról. Klimatizált helyiségekkel, vízosztással, és párapapuk helyszíneivel kapcsolatosan összesen 2 fő kért tájékoztatást, 102 esetben riasztották a diszpécsterszolgálatokat utcán lévő hajléktalan személyhez, egyéb krízishelyzet miatt 4 alkalommal csörgött a diszpécsterszolgálat telefonja. 51 esetben volt szükséges az utcai gondozószolgálatok, míg 15 esetben krízisautó területre való kivonulására, valamint 11 esetben volt szükséges egészségügyi ellátást kezdeményezni.

Az extrém hidegre való tekintettel 2019. január 10. 20.00 óra–2019. január 12. 12.00 óra között is kiadta az államtitkár a vörös kód riasztást az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi régiókra. Az elrendelt riasztás alatt összesen 14 hívás érkezett az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi regionális diszpécsterszolgálatokhoz. A két napon 4 bejelentést tettek bajban lévő, többnyire hajléktalan személyek esetében, míg az utcai szociális munkát nyújtó szolgálatok, és a krízisautó szolgálat 10 személy elhelyezését hajtotta végre, melyből 7 fő volt hajléktalan. A bajba jutott személyek közül

5 főt hajléktalan személyek számára fenntartott intézményben, míg 5 főt nem hajléktalan személyek számára fenntartott intézményben helyeztek el a munkatársak (elsősorban idősek és fogyatékossgal élő személyek tartós bentlakásos intézményeiben).

A vörös kód riasztás mellett az EMMI eljárásrendet dolgozott ki a kihülés veszélye miatt egészségügyi ellátásba került személyek szociális szolgáltatásának megszervezéséhez, a további esetek megelőzése céljából. A betegszelől rendszer kialakításának célja, hogy azoknál a betegeknel, ahol az egészségi állapot romlásában szerepet játszott kihülés, olyan jelzési kötelezettség kerüljön kialakításra, ami garantálja, hogy az egészségügyi ellátás után az egyén a szociális ellátórendszer látókörébe kerüljön. Ezzel a jelzéssel a várakozások szerint elérhetővé válik, hogy az egészségügyi ellátás után a szociális szakterületen dolgozók szükség szerint megszervezhessék a megfelelő segítséget az érintettek számára, és megelőzhető legyen a kihúléssel összefüggő krízishelyzetek kialakulása.

Az ombudsmannak megküldött tájékoztatásban a szakárca képviselője azt is hangsúlyozta, hogy a speciális szükségletű hajléktalanok ellátása érdekében 2017-ben a mentális betegséggel érintett hajléktalan emberek ellátásának profiltisztítása kapcsán szakértői munkacsoport jött létre, tekintettel arra, hogy a hajléktalanellátásban régóta komoly problémát okoz a diagnosztizált pszichiátriai problémával is küzdő hajléktalan emberek – főként az utcán élők – szakellátáshoz való hozzáférése. A munkacsoport által megfogalmazottaknak megfelelően a minisztérium felmérte a hajléktalanok átmeneti szállóin élő pszichiátriai betegséggel küzdő hajléktalan emberek számát, annak érdekében, hogy azonosítsa a pszichiátriai betegek közösségi alapellátása terén jelentkező ellátási szükségleteket, esetleges kapacitáshiányokat. A felmérés alapján pedig lehetőséget biztosítottak a pszichiátriai betegek közösségi alapellátását biztosító fenntartóknak kapacitásaik bővítésére célzottan hajléktalan személyek ellátása számára. A pszichiátriai betegek részére nyújtott közösségi alapellátások körében azok a szolgáltatók nyerhettek kapacitásbővítésre befogadást, melyek együttműködési megállapodást kötöttek hajléktalan személyek átmeneti szállása szolgáltatást nyújtó fenntartóval.

A tartósan utcán élő hajléktalan embereknek azon csoportja számára, akik elutasítják az intézményi ellátás lehetőségét, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat egy modellprogram jellegű ellátási formát működtetett a XI. kerület Rimaszombat utcában. A 40 férőhellyel induló programban 2018. október 15-étől 2019. április végéig törekedtek azoknak az ügyfeleknek az ellátására, akik mind ez idáig nem vették igénybe a szálláslehetőséget nyújtó intézmények által kínált segítséget.

A biztos részére megküldött szakmai összefoglalóból az is kitűnt, hogy jelenleg összesen 91 utcai szociális munkát nyújtó szolgálat rendelkezik finanszírozási befogadással és működési engedéllyel országosan, melyből 41 szolgálat működik Budapesten. A szervezetek rendkívül nagy számára figyelemmel – az eredményes munkavégzés elősegítése érdekében – a minisztérium 2018–2019-es évre ismét hozzá kívánt járulni az utcai szociális munkát biztosító szervezetek feltételeinek fejlesztéséhez, melynek keretében a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatósággal együttműködve 2018-ban

50 millió forint keretösszeggel pályázat útján támogatta az egyes szolgálatok téli felkészülését.

A belügyminiszter az ez évi téli krízisidőszak kapcsán arról tájékoztatta az alapvető jogok biztosát, hogy 2018. október 15-ét követően a szabálysértésekről szóló 2012. évi II. törvény módosítása miatt áttekintették a hajléktalanellátással kapcsolatos feladataik rendszerét.

A hajléktalanellátásban 2018. október 15-ét követően jelentkező azonnali feladatok ellátásához szükséges források biztosításáról szóló 1498/2018. (X. 12.) Korm. határozat 6. pontja felhívta a belügyminisztert és a pénzügyminisztert, hogy a meghosszabbított nyitvatartási idő miatt többlettámogatást igénylő önkormányzati fenntartók igényeit az önkormányzatok rendkívüli támogatása terhére biztosítsa. A pályázati kiírás szerint a pályázatok lezárási határideje 2018. november 10-e volt, határidőre az érintett 36 önkormányzat közül 29 önkormányzat nyújtott be támogatási igényt. Az önkormányzatok teljes támogatási igényként 57 656 529 Ft-ot jelöltek meg, amelyet a belügyminiszter és a pénzügyminiszter jóváhagyott és az önkormányzatok a hajléktalanszállók meghosszabbított nyitvatartási ideje miatt felmerülő többletköltségekre használták fel. A megítélt támogatásból – a költségvetési törvényben biztosított támogatási összegben felül – a fővárosi önkormányzat 10 680 000 Ft, a XIII. kerületi önkormányzat 1 780 000 Ft, a XV. kerületi önkormányzat 1 780 000 Ft támogatásban részesült. Az igényüket be nem jelentő önkormányzatok tájékoztatása szerint esetükben állandó jelleggel biztosított a hajléktalanellátás, illetve nem jelentkezett többletfeladatuk.

A Belügyminiszter arról is tájékoztatta a biztost, hogy a 112 és a 107 segélyhívószámokra hajléktalan személyekkel kapcsolatban 2018. október 15. és 2018. december 31. között Budapesten 2135, Miskolcon és Szombathelyen összesen 4116 lakossági bejelentés érkezett. Az állampolgári bejelentések többsége a hajléktalan, egészségi állapotuk okán segítségre szoruló, közterületen tartózkodó, veszélyhelyzetben levő személyek megfelelő ellátásának biztosítása érdekében érkezett a rendőrséghez, amelynek szervei a rászoruló személyeket a téli időjárási viszonyok között fenyegető veszélyhelyzetek kezelésével összefüggő rendőri feladatok végrehajtásáról szóló 24/2016. (X. 6.) ORFK utasítás alapján nyújtottak segítséget. A vizsgált időszakban a bejelentések nyomán 326 esetben mentővel, 65 esetben krízisautóval szállították biztonságos helyre a segítségre szorulókat, illetve 27 alkalommal a közterületi szolgálatot ellátó állomány a saját szolgálati gépjárművel gondoskodott a szállításról.

A rendelkezésre álló adatok alapján életvitelszerű közterületi tartózkodás szabálysértés miatt helyszíni figyelmeztetést – rendőri észlelés és állampolgári bejelentés alapján, összesen – 296 esetben alkalmaztak, ebből 116 alkalommal Budapesten jártak el.

A hivatkozott ORFK utasításra az országos rendőrfőkapitány rendészeti helyettese is felhívta a rendőr-főkapitányságok vezetőinek figyelmét. Az utasítás értelmében a rendőr-főkapitányságok vezetőinek intézkedniük kell, hogy az illetékességi területükön működő kapitányságok vezetői az általuk kijelölt kapcsolattartó útján minden évben legkésőbb október 15-ig felvegyék a kapcsolatot az illetékes katasztrófavédelmi szervekkel, a hajléktalan személyek részére elhelyezést vagy ellátást nyújtó intézmé-

nyekkel, a helyi önkormányzatokkal, a civil szervezetekkel és az egyes rendészeti feladatokat ellátó személyek munkáltatóival annak felmérése érdekében, hogy ezen szervezetek miként vesznek részt az együttműködésből adódó feladatok végrehajtásában október 15. és március 31. között.

Ugyancsak az utasítás értelmében minden év október 15-ig felméri a rendőrkapitányságok azon területeket, közterületeket, amelyeket hajléktalan személyek szálláshelyként használnak, majd a folyamatosan aktualizált közterületeken élőkkel és a ritkán lakott külterületi részeken élőkkel az illetékes körzeti megbízottak, karitatív és szociális segítségnyújtást végző szervezetek és polgárőrségek felveszik a kapcsolatot és rendszeresen tájékoztatják őket a legközelebbi elérhető szociális és rendőri szerv elérhetőségeiről és szolgáltatásairól. A fentiek során –amennyiben közterületen élő hajléktalanokkal találkoznak a rendőrség munkatársai – még az eljárásindítási kényszer beállta előtt törekednek arra, hogy az életük és testi épségük megóvása érdekében megfelelően tájékoztassák a rászorulókat az ellátórendszer igénybe vételének lehetőségeiről.

A krízisidőszaki szolgáltatások finanszírozási hátterével kapcsolatban a Hajléktalanokért Közalapítvány arról tájékoztatta a biztost, hogy a téli időszakban megnövekvő ellátotti igényekre 2018–19-ben is több pályázati forrás állt rendelkezésre a hajléktalanellátó szervezetek számára. Az Emberi Erőforrások Minisztériumával szerződve, a Hajléktalanokért Közalapítvány tervezésében és bonyolításában, a Közép-magyarországi régióra vonatkozóan 166 200 000 Ft pályázati forrást biztosítottak a központi költségvetés terhére.

A regionális diszpécserszolgálatok, köztük a Közép-magyarországi diszpécserszolgálat működésének támogatását szintén évek óta pályázat útján biztosítja a HKA. Az erre a pályázati felhívásban rendelkezésre álló támogatási keretet (65 millió forint) az Emberi Erőforrások Minisztériuma további 16 millió forinttal megnövelte, regionális diszpécserszolgálatonként 2-2 millió forint támogatással, a Közép-magyarországi régió támogatását pedig 4 millió forinttal.

A nappali melegedők esetében 2018. október 15-től életbe lépett napi 10 órás kötelező nyitva tartással kapcsolatban a megnövekedett működési költségeket a civil és egyházi fenntartók esetében a HKA külön pályázati felhívás keretében támogatta a 2018. október 15. és december 31. közötti időszakra 33 017 000 Ft összeggel. Az önkormányzati fenntartásban lévő nappali melegedők a többletköltségek támogatását a Magyar Államkincstáron keresztül kapták meg.

A „Közterületen élők befogadásához és intézményi ellátásához szükséges fejlesztések támogatása” pályázat célja az volt, hogy a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény október 15. napját követően életbe lépő módosítása miatt a hajléktalanellátó rendszerre háruló megnövekedett feladatok ellátásához nyújtson további támogatást. A felhívásra 2018. január 15-ig lehetett beadni a pályázatokat, összesen 67 pályázati program érkezett be, a 137 104 000 forint támogatási keretre 244 153 000 forint támogatási igénnyel.

A biztos megkereste a fővárosi kormány megbízottat is, aki a 2018–19-es téli krízisidőszak egyik fontos pozitívumaként értékelte, hogy 2018-tól új fertőtlenítő fürdető állomás működik a hajléktalanellátó szervezetek ügyfelei számára a Magyar Máltai

Szeretetszolgálat IX. kerület Zombori utca 1. sz. telephelyén, amely szűrővizsgálókat követően személykezelést is biztosít. Azt is előrelépésként értékelte, hogy a Hajléktalanokért Közalapítvány fenntartásában működő Pro Domo Szálló mozgáskorlátozottak számára is megközelíthetővé vált épületében párok elhelyezését lehetővé tevő helyiségeket alakítottak ki, valamint a XVIII. kerületben levő hajléktalanellátó intézmények száma a Diótörés Alapítvány által működtetett, 14 főt befogadó átmeneti szállóval gyarapodott.

A fővárosi kormányhivatal lakossági bejelentéseket is vizsgált – döntően a belvárosi kerületekből, a X. kerületből és a XI. kerületből érkező jelzések nyomán –, általában frekvenciát közlekedési csomópontok közelében életvitelszerűen tartózkodó fedél nélkül élő személyekkel összefüggésben. A vizsgálatok során – például a XI. kerületi Móricz Zsigmond körtér, Etele tér stb. területén – a társhatóságokkal közös szemlék megtartására és helyszíni intézkedések (szemét összegyűjtése, fertőtlenítés) megtételére került sor, és a bejelentések többségét a kormányhivatal áttette az intézkedésre hivatott kerületi szervekhez (jegyző, közterület-felügyelet, rendőrség). Ezzel összefüggésben – a szabálysértés miatt eljáró hatóságok, rendőrkapitányságok munkájának elősegítése érdekében – a Kormányhivatal együttműködési megállapodást kötött a Budapesti Rendőr-főkapitánysággal az ektoparazitával fertőzött személyek vizsgálatára és szükség esetén kezelésére, amely a ruházat fertőtlenítésén túl szükség esetén a szolgálati gépjárművek és helyiségek átvizsgálására is kiterjed. Ennek keretében 2018 utolsó negyedévében 39 személy kezelésére és 43 gépjármű fertőtlenítésére, 2019. évben ez idáig 7 személy kezelésére és 11 gépkocsi fertőtlenítésére került sor, oly módon, hogy a feladat zökkenőmentes ellátása érdekében folyamatosan rendelkezésre állnak a szakmai ügyosztály egészségőrei.

A kormány megbízott végül arra is felhívta a biztos figyelmét, hogy információik szerint a közterületen élő személyek között egyre növekszik a fiatalabb korosztály aránya és ügyfelek általánosságban is egyre rosszabb mentális és fizikai állapotban vannak, ezért egyre nagyobb számban lenne igény hozzáférhető pszichiátriai ellátásra és olyan egészségügyi ellátást nyújtó intézményekre, ahol a jövedelemmel nem rendelkező betegek is megfelelő ellátásban részesülhetnek. A több szervezet által összehangoltan működtetett mobil egészségügyi centrumok segítik ugyan az utcán élők egészségügyi ellátását, de az egyénre szabott speciális gondozási tevékenységhez szükséges intézményi háttér nélkülözhetetlen a hajléktalan személyek megfelelő ellátásához.

A budapesti főpolgármester által küldött tájékoztatásban a korábbi évekhez képest újszerű gyakorlatként hívták fel a biztos figyelmét arra, hogy a Fővárosi Rendészeti Igazgatóság és a közterület-felügyelet, valamint a Menhely Alapítvány Diszpécser Szolgálat és a rendőrség között 2018. október 15-ét követően hatékony együttműködési rend alakult ki, amely lehetővé teszi, hogy a legrövidebb időn belül a megfelelő szociális segítségnyújtásban részesülhessenek a fedél nélkül élő személyek. A mintegy 30 éve összehangoltan működő, jelenleg 29 szervezettel működő fővárosi hajléktalanellátó rendszer célkitűzései között szerepel az információnyújtás, a kríziskezelés és a szállásnyújtás, amelyhez hatékonyan hozzájárul az is, hogy 2011 szeptembere óta rendszeresen ülésezik a FÖRI szervezésében a Fővárosi Hajléktalanellátási Koordiná-

ciós Munkacsoport, amelynek ülésein a szaktárcák, a rendőrség, a kormányhivatal és az egészségügyi ellátórendszer is képviselteti magát. Az együttműködésben a korábbi évekhez képest újszerű elem, hogy a FÖRI az Országos Meteorológiai Szolgálat adat-szolgáltatása alapján 72 órás időjárás-előrejelzéssel is rendelkezik, így soron kívül értesíthetik a diszpécser-szolgálatokat az esetleges szélsőséges időjárási körülményekről.

Az előzőekkel összhangban, a budapesti rendőrfőkapitány is kifejtette a válaszában, hogy a rendőrség a korábbi évekhez hasonlóan az aktuális krízisidőszakban is kiemelt figyelmet fordított az illetékességi területén, közterületen tartózkodó személyek tájékoztatására annak érdekében, hogy információt nyújtsanak számukra az igénybe vehető szociális ellátási lehetőségekről.

A BRFK a tél folyamán mind a budai, mind a pesti oldalon folyamatos, élő kapcsolatban állt az illetékességgel rendelkező szociális ellátórendszerek diszpécser szolgálataival, azonban a főkapitány arra is felhívta a figyelmet, hogy a legtöbb esetben nem a rendőri intézkedés a célravezető eszköz arra, hogy rábírák az ellátások igénybe vételét elutasító személyeket az együttműködésre, hanem az egyénre szabott szociális munka, amelyhez szükség esetén egészségügyi, pszichiátriai szakemberekkel való konzultáció is társulhatna.

Nem véletlen tehát, hogy a BRFK illetékességi területén mindössze 6 esetben indult szabálysértési eljárás a „közterületen életvitelszerű tartózkodás szabályainak megsértése” miatt. Ugyanakkor a főkapitány azt az ellátásszervezési problémát is jelezte a biztos számára, hogy bár a diszpécser-szolgálattal való kapcsolattartás gördülékeny volt, a rendőrségi állomány által összegzett tapasztalatok szerint nehézséget jelentett, hogy az utcai gondozószolgálatok tevékenysége nem terjedt ki az ünnepnapokra és a teljes éjszakai időszakra. Hasonló problémát jelentett, amikor a rendőrség munkatársai azt tapasztalták, hogy az utcai szociális munkások számos esetben csak útnak indították az ellátásokra igényt tartó hajléktalan személyeket a kiválasztott intézményekbe, az azonban nem volt biztosított, hogy az ügyfél meg is érkezik az ellátóhelyre, ezért mind a főkapitány álláspontja szerint budai, mind a pesti oldalon indokolt lenne az alacsony küszöbű ellátást nyújtó intézmények kapacitásának bővítése.

Az idei krízisidőszak új motívuma volt, hogy megkezdte munkáját az Országos Mentőszolgálat Gondoskodó Csoportja – mint a hajléktalanellátó szervezetek napi tevékenységét támogató, új szakmai csoport. Az Országos Mentőszolgálat saját pénzügyi forrásaiból működtetett szolgáltatását az Országos Mentőszolgálat Operatív Főosztálya és a Közép-magyarországi Regionális Mentőszervezet a Menhely Alapítvánnyal és a Máltai Szeretetszolgálattal folyamatosan egyeztetve nyújtotta, önálló protokoll alapján. A csoportban a Mentőszolgálat kötelékében dolgozó, utcai betegellátásban és betegelhelyezésben jártas munkatársak külön erre a célra delegált járművel végezték a feladatokat, rugalmas kapacitással segítve a szociális szakemberek munkáját. A Gondoskodó Csoport elsősorban a hajléktalan személyek szociális ellátóhelyre szállításában nyújtott segítséget, amennyiben nem volt szükséges azonnali egészségügyi beavatkozás az adott esetben. A csoport működését meghatározó protokoll szerint ha az Országos Mentőszolgálat mentésirányításához érkezett be hívás a közterületen talált személyekről, a bejelentés tartalma alapján a megfelelő szintű mentőegység-

get (esetkocsi, rohamkocsi) riasztották, azonban abban az esetben, ha a helyszínen levő mentőegység egyértelműen megállapította, hogy nincs szükség akut egészségügyi beavatkozásra és kórházba szállításra sem, a mentésirányítás értesítette a hajléktalan-ellátás keretei között működő diszpécserszolgálatot annak érdekében, hogy gondoskodjanak az érintett személy szociális ellátóhelyen történő elhelyezéséről.

Abban az esetben, ha a szociális szakemberek elérhetőek voltak ugyan, de 30 percen belül nem tudtak a helyszínre érkezni, a mentésirányító a helyszínre küldte a Gondoskodó Csoport gépjárművét azzal, hogy várja meg a kikerkező szociális egységet. A Gondoskodó Csoport tehát kizárólag a mentésirányítás utasítása alapján látta el a tevékenységét.

Az ombudsman a szociálisan rászoruló ügyfelekkel segítő tevékenységet folytató szakmai szervezetektől is információt kért az idei krízisidőszak tapasztalatairól.

A BMSZKI igazgatója válaszában kifejtette, hogy a szervezet által fenntartott hét intézményben ún. első befogadó szállásként 108 férőhelyen 27 445 vendégéjszakát biztosítottak 2018. április 1. és 2019. március 31. között az utcán élő hajléktalan emberek számára a „Közterület helyett emberibb körülmények” szakmai program, valamint a Fővárosi Önkormányzat és a Menhely Alapítvány mint gesztor szervezet által megvalósuló konzorciumi program keretein belül. A konzorciumi támogatás keretein belül *speciális utcai szolgálatot* is működtettek 2018. november 1. és 2019. március 31. között napi hét órában, 18.00 órától hajnali egy óráig. Ezen túl ún. időszakos férőhelyeken 221 fő számára nyújtottak rendkívüli esetben szálláslehetőséget. A BMSZKI 2018. évi költségvetési főösszege 5 028 866 e Ft, az utcai szociális munkát pályázati finanszírozással valósítják meg, a szervezet feladatellátását tehát állami normatíva, önkormányzati/fenntartói támogatás, saját bevétel biztosítja a pályázatok mellett.

Az igazgató álláspontja szerint ugyanakkor a mindennapi szakmai munkában nehézséget jelentett, hogy a különböző hajléktalanellátó szervezetek munkáját összehangoló egységes protokollok kidolgozása hiányzik, így például az, hogy a rendőrséggel és a közterület-felügyelettel általánosságban jó egy-egy szervezet együttműködése, inkább kollegiális kapcsolatok és működő jó gyakorlatok eredménye, mintsem a szervezetek közötti hivatalos koordináció hatása.

Az igazgató arra is felhívta a biztos figyelmét, hogy a tartósan közterületen élő ügyfelek számára az ellátáshoz juttatási folyamatban előrelépést jelentene a szállások – azok minőségének és szolgáltatási repertoárjának – átgondolása és fejlesztése, mivel ezen jellegzetességek nem minden esetben követik a hazai hajléktalanellátó rendszer létrehozását követő időszak társadalmi, szociális és gazdasági változásait. Nem véletlen tehát az sem, hogy a BMSZKI azon szállásnyújtó intézményei, ahol a lehetőségekhez képest megvalósult az infrastrukturális fejlesztés és az egyénre szabott szociális munka, gyakorlatilag folyamatosan 100%-os kihasználtsággal és hosszú várólistákkal működnek. A közterületen élők számára további visszatartó tényezőt jelenthet az, ha párjukkal vagy rokonukkal szeretnének együtt elhelyezést találni, kutyájuk van, akiről gondoskodniuk kell, alkohol-, vagy drogfüggőségük miatt nem tudják betartani a szállások alkoholtilalmat előíró házirendjét, illetve sokuk számára a közterületi lét egyes formái megélhetést is nyújtanak.

Egyre inkább észlelhető problémát jelent az a körülmény is, hogy a szakemberek szerint az utcán élők mintegy 40%-a pszichés problémákkal küzd, azonban számukra a hajléktalanellátás nem tud szakszerű és hatékony segítséget nyújtani – ahogy más, már szálláson élő pszichiátriai betegek számára sem, mivel a nagy létszámú hajléktalanellátó intézmények nem tudják biztosítani azt a szakmai háttérrel, ami egy tartós bentlakásos intézményben, egészségügyi háttértámogatással is ötvözve rendelkezésre áll. Mindezek miatt indokolt lenne az alacsony küszöbű és az alkoholfogyasztást toleráló szállások nagyobb számban megvalósuló működtetése, az ügyfelek számára elérhető addiktológiai támogatás és a közösségi szociális munka fejlesztése. Igény lenne továbbá a pszichiátriai betegek ellátása érdekében a hatékony együttműködésre az egészségügy és a szociális ágazat között, vagy olyan, hosszú távú gondozást nyújtó, de kis létszámú intézményeket lenne célszerű létesíteni, amelyek a hajléktalan pszichiátriai betegek fogadására is készek. Bár a BMSZKI is működtet (részben pályázati forrásból) pszichiátriai szakrendelést, pszichológiai tanácsadást, közösségi pszichiátriai gondozást, ezek a szolgáltatások az utcán élőket nem érik el – és nem is ez az elsődleges céljuk –, és csak mérsékelni tudják azokat a nehézségeket, amelyet a pszichés problémával élők átmeneti intézményi ellátásba jutása okoz mind az ügyfeleknek, mind a velük foglalkozó szociális szakemberek számára. A BMSZKI az érintettek minél adekvátabb ellátása érdekében az Ébredések Alapítvánnyal együttműködve képzést indított a hajléktalanellátásban dolgozó szakemberek számára a közösségi pszichiátriai megközelítés lehetőségei tárgyában, valamint pszichiáter és pszichológus szolgáltatását is igénybe lehet venni az intézmények ügyfeleinek. A segítők továbbképzése egy, a szenvedélybeteg ügyfelekkel foglalkozó szakemberek számára indított tanfolyam keretei között is megvalósult, továbbá a BMSZKI vezetője az intézmény dolgozóinak számára szervezett addiktológiai eszmegbeszélő csoport működtetésén túl az ún. addiktológiai referenci rendszer újraindítását is el szeretné érni, amelynek lényege egy, a BMSZKI egész szervezeti rendszerét átfogó információs lánc, amely segítségével a kollégák ismereteit hatékonyan fejleszthetik. A szakemberek az újonnan megszerzett addiktológiai ismereteiket jól kamatoztathatják a mintegy két évtizede működő Váltó-Ház átmeneti szálló ügyfelei, valamint az Előd utcai éjjeli menedékhely ún. védett szintjét igénybe vevő droghasználó fiatalokkal folytatott munkában. 2018-ban a Könyves nappali melegedőben szakmai napot szerveztek a szenvedélybetegségről és a felépülési utakról, amelyhez kapcsolódóan szűrővizsgálatokon is részt vehettek az érdeklődők, illetve személyesen is találkozhattak szenvedélybeteg-ellátó szervezetek és rehabilitációs intézmények képviselőivel és évek óta pályázati lehetőségek felhasználásával segítik a szenvedélybetegeket további programokkal („Száras November” kezdeményezéshez csatlakozás, szabadidős tevékenységek stb.).

Az igazgató felhívta a figyelmet arra is, hogy a 25 éven aluli ügyfelek és a hajléktalan nők további kihívást jelentenek a hajléktalanellátás klasszikus gondozási gyakorlatában. A fiatal ügyfelek a BMSZKI intézményeiben minden esetben egyéni, intenzív esetkezelésben részesülhetnek, az átmeneti szálláson való elhelyezésben is elsőbbséget élveznek, ugyanakkor egyénre szabott mérlegelési folyamat során igyekeznek megtalálni számukra azokat a szálláslehetőségeket, amelyek az élethelyzetükben leginkább

valós segítséget jelenthetnek. A női ügyfelek számára 2018-ban kiemelt programokat indított a szervezet: a speciális társadalmi érzékenyítés felvállalásán kívül adománygyűjtést indítottak és speciális szakmai munkavégzést folytattak, amely során felmérték a női ügyfelek külön szükségleteit, majd ezekre alapozva belső fejlesztéseket kezdeményeztek: a munkatársak érzékenyítésével, képzésével párhuzamosan ún. női napot vezettek be az egyik nappali melegeződében, ahol az ügyfelek védett körülmények között kérhetnek segítséget és vehetnek részt kifejezetten az ő élethelyzetükhöz illeszkedő programokon.

Az idős, beteg, magas gondozási szükséglettel rendelkező ellátottak számára az Alföldi és a Kálvária átmeneti szállók szakmai programját az ő igényeikhez igazították: krónikusan beteg hajléktalan idősök ellátását biztosítják egészségügyi személyzettel, gondozókkal megerősítve, az intézményekben egy részben akadálymentesített részleget kialakítva és több ízben is kezdeményezték ezen speciális ellátási igénnyel rendelkező társadalmi csoport ellátási lehetőségeinek felülvizsgálatát.

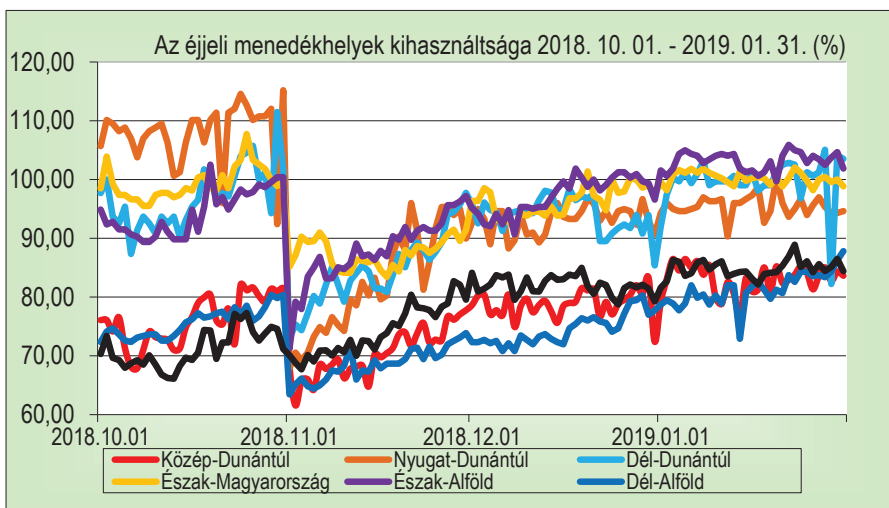
A BMSZKI ügyfeleit mintegy egy évtizede az ún. Menedék intézményi nyilvántartó programban tartják nyilván, amely betölti a közös szolgáltatósszervezés funkcióját, és amely programot az elmúlt évek során néhány másik szolgáltató is átvett a szervezettől. A program folyamatos fejlesztésével lépést tartanak a jogszabályváltozásokkal, az adminisztrációs és dokumentációs kötelezettségeket az adatvédelmi előírásoknak maradéktalanul megfelelően végzik és a krízisidőszak kezdetén több egyeztetésen vettek részt a kerületi rendőrkapitányságokkal és a Fővárosi Önkormányzat Rendészeti Igazgatóságával. Az intézmények ügyfelei között nem emelkedett számottevően azoknak a száma, akik a közterület életvitelszerű használatának tilalmával összefüggésbe hozható okokból vették igénybe a BMSZKI szolgáltatásait.

A BMSZKI igazgatója által megfogalmazott tapasztalatokat erősítette meg a Menhely Alapítvány vezetője is, aki szintén kiemelt fontosságú, megoldásra váró problémaként jelezte a rossz egészségügyi állapotú hajléktalan személyek ellátása és elhelyezése körüli hatásköri és szervezési nehézségeket. A legnagyobb problémát a krízisidőszakban az okozta az Alapítvány szakemberei számára, hogy az utcai gondozó szolgálatok által megtalált, gondozott emberek egy részének elhelyezését nem tudta az ellátórendszer biztosítani. Ezek a speciális szükségletű ügyfelek az intézményi ellátásba segítségüket követően jellemzően néhány napon belül visszakerültek az utcára, mert problémáik kezelésére a meglévő intézmények nem voltak alkalmasak. Így például hiányoznak a súlyos állapotú pszichiátriai és szenvedélybeteg kliensek ellátására alkalmas egységek, de az érintett ügyfelek számához képest kevés az akadálymentesített intézmény is. A meglévő intézmények közül a nagyon rossz egészségi állapotban lévő ügyfelek ellátására leginkább alkalmas „hajléktalanok otthona” típusú ellátásra a fővárosban összesen 60 férőhely áll rendelkezésre, ezekre közvetlenül az utcáról bekerülni szinte lehetetlen.

A vizsgálat során szintén megkeresett Magyar Máltai Szeretetszolgálat a többi ellátó szervezettel egybehangzóan fogalmazta meg a női, vagy egészségügyi állapotuk miatt speciális ellátásra szoruló ügyfelek elhelyezésének nehézségével kapcsolatos észrevételeit. A szervezet intézményeiben a krízisidőszak során különösen kritikus volt a

nők helyzete, mivel számukra a szeretetszolgálat csak éjjeli menedékhelyen tudott szállásnyújtó szolgáltatást biztosítani, ami azonban nem jelentett megoldást az egészségügyi jellegű problémáikra. Az egészségügyi ellátást igénylő ügyfelek esetében – a kórházakból érkező megkeresések során, melyekben elhelyezést keresnek hajléktalan személyek számára –, azt tapasztalták, hogy az ügyfelek állapota magasabb szintű ápolást, gondozást igényel, mint amit az ún. lábadozó jellegű feladatot ellátó intézmények biztosítani tudnak, ezért nem tudnak valamennyi hajléktalan ügyfélnek elhelyezést biztosítani. Az átláthatóbb esetkezelés érdekében a szeretetszolgálat az idei évben bevezette az ún. *egészségügyi diszpécser szolgáltatást*, aminek célja, hogy egy munkatárs fogja össze a kórházak részéről befutó megkereséseket és az elhelyezésre vonatkozó igényt közvetíti az átmeneti ellátást nyújtó intézmények felé.

A teljesebb helyzetkép elkészítése érdekében a Menhely Alapítvány a biztos kérésére tájékoztatást nyújtott a krízisidőszaki szálláshelyek – az ombudsmani vizsgálat időszakát érintő – férőhely-kihasználtsági adatairól is.

Forrás: Menhely Alapítvány, Diszpécserszolgálat adatbázisa (Budapest, 2019. 01. 31-i adatszolgáltatás)

A statisztikai adatok alapján megállapítható tehát, hogy Budapesten és a Középmagyarországi régióban is volt elegendő férőhely a fedél nélkül élő személyek számára, hiszen az éjjeli menedékhelyek kihasználtsági mutatói a krízisidőszak leghidegebb napjaiban is a korábbi évek adatai alatt maradtak.

Az Észak-magyarországi, Észak-alföldi és Dél-dunántúli régiókban azonban a vizsgálat lezárásakor megismerhető időközi kihasználtsági adatok szerint a 2018–19-es krízisidőszakban az eredetileg engedélyezett és befogadott férőhelyek számát meghaladó elhelyezési igénnyel szembesültek az ellátórendszer intézményei. Tekintettel arra, hogy az ez évi krízisidőszakban a regionálisan elrendelt vörös kód eljárásrend az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi régiót érintette, valamennyi rászoruló személy biztonságos elhelyezéséről gondoskodtak az ellátó szervezetek, azonban a fenti

adatok alapján valószínűsíthető, hogy az ellátási szükségletek változása az érintett területeken működő ellátórendszer áttekintését teszi szükségessé.

A 2019-ben a regionális vörös kód eljárásrend bevezetésével érintett Észak-magyarországi Régió Diszpécserszolgálatára önálló összegzésben is tájékoztatta a biztost a hajléktalanellátással kapcsolatos tapasztalatokról. Az összefoglaló alapján megállapítható, hogy az Észak-magyarországi régióban az utcai kihüléssel kapcsolatos megelőzését célzó programok a szállók, utcai gondozószolgálatok, rendvédelmi szervek és a lakosság szoros együttműködésével valósultak meg, a krízisidőszakra számos intézmény időszakos férőhelyekkel, plusz szolgáltatásokkal készült fel a rászorulóknak fogadására. Az éjjeli menedékhelyek kihasználtsága januárban Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 91,27%-os volt, ez köszönhető annak, hogy a férőhelyek száma november 1-jétől 176-ról 316-ra emelkedett. Heves megyében 103,21%-os volt az arány, a férőhelyek száma november 1-jétől 79-ről 107-re emelkedett. Nógrád megyében 128%-os volt a kihasználtság, a férőhelyek száma november 1-jétől 0-ról 15-re emelkedett. A női ügyfelek, valamint a speciális ellátási szükséglettel rendelkező kliensek elhelyezése azonban a férőhelyek számának növekedése ellenére folyamatos nehézséget jelentett.

A régióban Borsod-Abaúj-Zemplén megyében megyei hatáskörű krízisautó működött a nap 24 órájában, a többi térségben pedig a hajléktalanellátó intézmények saját erőforrásaiból vagy rendőrségi segítséggel nyújtottak segítséget krízishelyzetben. A rendőrség és az önkormányzati rendszert járőrök ebben az időszakban kiemelt feladatként kezelték az utcán maradt emberek felkutatását és elhelyezését. Szükség esetén együttműködtek a diszpécserszolgálattal, utcai gondozószolgálatokkal és hajléktalanellátó intézményekkel. A január 10. 20.00 órától január 12. 12.00 óráig kiadott vörös kód ideje alatt a régióban nem hajléktalanok elhelyezése, hanem egy fűtetlen otthonnal rendelkező pár és egy otthonában magára hagyott fiatalok elhelyezése történt.

Amit a régióban újszerű és megoldásra váró problémaként jeleztek a biztos számára, az az, hogy az idei télen egyre gyakrabban jelentettek be egyedülálló, idős, fűtetlen lakásban tartózkodó személyeket a diszpécsernek. Ilyen esetben az utcai gondozószolgálat munkaszüneti napokon is felkereste a bejelentett személyeket, felajánlották nekik a hajléktalanellátás szolgáltatásait, és ha azt nem fogadták el, a helyszínen meleg ruhát, takarót, élelmiszert és tűzifát adtak a rászorulóknak. Ezt követően a diszpécserszolgálat a családsegítő szolgálat részére esetjelző adatlapot küldött, hogy folytassák a gondozást, tehát a szociális segítségnyújtás megszervezésében nemcsak a hajléktalanellátó szervezetek munkatársai vettek részt, hanem az adott település teljes szociális ellátórendszerének együttműködésére volt szükség.

Az ombudsman megállapításai

Az alapvető jogok biztosa a hivatali működése során fokozott figyelemmel kíséri a rossz érdekvérvényesítő képességű, vagy más személyes sajátosság miatt kiemelt védelemre szoruló társadalmi csoportokkal kapcsolatos jogalkotói és jogalkalmazói törekvéseket.

Bár az Alaptörvény szövege az Alkotmány korábbi szabályaihoz képest részben újrafogalmazta³ a szociális jogokra vonatkozó rendelkezéseket, az ombudsman számára változatlan feladatot jelent ezen jogterület monitorozása.

Lényeges felhívni a figyelmet a fentiekkel összefüggésben arra, hogy az Alaptörvény XX. cikk (1) bekezdése arról rendelkezik, hogy *Magyarország törekszik arra, hogy az emberhez méltó lakhatás feltételeit és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést mindenki számára biztosítsa*. Ezen túlmenően pedig az Alaptörvény XX. cikk (2) bekezdése azt is előírja, hogy *az emberhez méltó lakhatás feltételeinek a megteremtését az állam és a helyi önkormányzatok azszal is segítik, hogy törekszenek valamennyi hajlék nélkül élő személy számára szállást biztosítani*. Az új, tételesen előírt, alkotmányi szintű állami kötelezettségvállalásból pedig – összhangban a korábbi alkotmánybírói gyakorlattal – egy *fokozott szerepvállalás* vezethető le a hajléktalan személyek védelmével és ellátásával kapcsolatban.

A szociális biztonsághoz való joggal összefüggésben az Alkotmánybíróság 1995-ben kimondta, hogy annak elbírálásánál, hogy a ténylegesen élvezett szolgáltatásokból mit és hogyan lehet alkotmányosan megvonni, a szociális jogok annyiban játszanak szerepet, hogy az elvonások folytán a szociális ellátás mértéke egészében nem csökkenhet a 70/E. § szerint megkövetelhető minimális szint alá. 1998-ban az Alkotmánybíróság a 32/1998. (VI. 25.) AB határozatban követelményként azt állapította meg, hogy a szociális biztonsághoz való jog a szociális ellátások összessége által nyújtandó olyan *megélhetési minimum állami biztosítását tartalmazza*, amely elengedhetetlen az *emberi méltósághoz való jog megvalósulásához*. 2000-ben pedig az Alkotmánybíróság elvi érveléssel mondta ki, hogy a szociális biztonsághoz való jog *a szociális ellátások összessége által nyújtott megélhetési minimumnak az állam általi biztosítását állapítja meg*. A megélhetési minimumot biztosító szociális ellátások rendszerének kialakításakor alapvető követelmény az emberi méltóság védelme: az állam köteles az emberi lét alapvető feltételeiről gondoskodni. A megélhetési minimum garantálásából azonban konkrét részjogok, mint alkotmányos alapjogok nem vezethetők le. Az Alkotmánybíróság szerint a *szociális ellátásnak az a feladata*, hogy mindazoknak a rászorulóknak, akik nehéz anyagi, egzisztenciális helyzetbe jutottak, és más intézményrendszer (így különösen a társadalombiztosítás rendszere) révén nem képesek a létfenntartásukat biztosító jövedelemre szert tenni, állami segítséget nyújtson. A szociális ellátás tehát

³ Az Alaptörvény XIX. cikk (1) és (2) bekezdése alapján *Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson*. Anyaság, betegség, rokkantság, özvegyiség, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult. Magyarország a szociális biztonságot az (1) bekezdés szerinti és más rászorulóknak esetében a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg.

funkcióját tekintve kiegészítő, kiegészítő jellegű. Mindaddig, amíg valaki megfelelő jövedelemmel rendelkezik, vagy más ellátási rendszerben szolgáltatásra jogosult, szociális ellátást nem, vagy legfeljebb indokolt esetben és kiegészítő jelleggel kap. A közöség által biztosított támogatás ott lép be, ahol az öngondoskodás lehetősége már nem áll fenn.

Az országgyűlési biztosok, 2012 óta az alapjogi biztos, az ombudsman-intézmény megalakulásától kezdődően minden rendelkezésre álló eszközzel – helyszíni ellenőrzések, hivatalból elindított vizsgálatok, jogalkotási kezdeményezések révén – igyekeztek fellépni *a hajléktalan vagy az egzisztenciálisan más módon kiszolgáltatott emberek alapjogainak*, egyenlő méltóságának védelmében. A biztosok a kezdetektől fogva egyértelművé tették, hogy a jogvédelem és az egyenlő méltóság szempontjából nincs jelentősége annak, hogy az érintettek a jelenlegi egzisztenciálisan kiszolgáltatott helyzetbe önhibájukból vagy önhibájukon kívül kerültek.

Az állam számára – legyen az jogalkotó vagy jogalkalmazó szerv – nem fakultatív feladat a szélsőségesen rászoruló polgáraitól való gondoskodás, a felelős intézkedés a megfelelő ellátási rendszerek, kivezető mechanizmusok átgondolt működtetése, a helyzet jogállami megoldása kötelező. Az ombudsmani gyakorlatból az is következik, hogy a hajléktalan személyek ellátásával kapcsolatban az életvédelmi kötelezettség teljesítése szükséges, de nem elégséges feladat, az államnak a hajléktalan létből kivezető utakat, segítséget kell biztosítania. A rászoruló emberekről való „gondoskodási” kötelezettség semmi esetre sem merülhet ki a potenciális lehetőség biztosításában. A hajléktalanság ugyanakkor nem teremt törvényen kívüliséget, a társadalmi együttélés alapvető normáit mindenkinek be kell tartania. Világosan és egyértelműen el kell tehát választani a hajléktalanok (krízis) ellátását és az esetlegesen elkövetett szabályszegések szankcionálását: az állami büntetőhatalom gyakorlása, illetve a szociális segítségnyújtás alapvetően eltérő funkciók és feladatok. Ezzel összefüggésben több ombudsmani jelentés rögzítette azt is, hogy az utcán, közterületen való lét valóban nem lehet életkarrier, ez a megoldás kényszerű túlélési reakció a hajlék nélkül élők részéről. A hajléktalanná válást kiváltó társadalmi-gazdasági folyamatok, a munkanélküliség, az elszegényedés, illetve az egyéni sorstragédiák miatti utcára kerülés miatt az utóbbi időszakban a krízisellátásra szorulóak száma jelentősen növekedett, ráadásul – valódi kivezető utak hiányában – folyamatosan újratermelődik.

A hajléktalanságnak ugyanakkor csak a legszembetűnőbb szegmense a közterületen való lét, a „funkcionális hajléktalanság”, az emberhez méltatlan élet- és lakáskörülmények a magyar társadalomnak egy pontosan meg nem határozható részét is érintik vagy veszélyeztetik. Az e veszéllyel közvetlenül nem érintett polgárok, illetve az állam reakciója a hajléktalanság jelenségére változatos: egyik irány a szigorodó társadalmi együttélési szabályok betartásának számonkérése, ezek nyomán szankciók alkalmazása: a hajléktalan személyek a közterület egészéről vagy annak egyes részeiről való eltávolítása, a „többségi társadalom” előli eltüntetés, a „tünet” kezelése. A másik irány a hajléktalanellátás rendszerének fejlesztése, a szakmai-civil szervezetekkel való együttműködés keresése, a hozzáférhetőség növelése, ezzel összhangban a hajléktalan létből való kitörés lehetőségének biztosítása.

Amint arra a 2018–19-es téli krízisidőszakban az egyes hajléktalanellátó szervezetek többsége rámutatott: a fedél nélküli lét olyan speciális státusz, ami az általános egészségi állapot változásaival párhuzamosan egyre speciálisabb ellátási kereteket igényel, és válik ezzel az otthontalan ember komplex egészségügyi és szociális segítséget igénylő klienssé. Bár a közfigyelmet általánosságban a közterületi hajléktalanság megjelenése érinti, és ingerli, a szociális szakemberek erőfeszítései a hajléktalanság teljes spektrumát érintik. A 2018–19-es ombudsmani vizsgálat tehát – hasonlóan az elmúlt évek monitorjához – szükségképpen érintette a klasszikus közterületi hajléktalanságot meghaladó, a társadalom abszolút spektrumában értelmezhető lakhatási nehézségekkel küzdő emberek helyzetét.

A krízisidőszak kezdetén újszerű helyzetet jelentett a hajléktalanellátó intézmények és munkatársaik számára, hogy 2018. október 15-től az Alaptörvény és a szabálysértési törvény módosítása értelmében már valamennyi közterület tekintetében büntendő magatartássá minősítették az életvitelszerű tartózkodást.

Ugyanakkor az ombudsmani vizsgálat során tájékoztatást nyújtó szociális szervezetek, valamint hatóságok nem számoltak be arról, hogy elterjedt és alkalmazott gyakorlattá vált volna a fenti szankcionálási lehetőség hatósági alkalmazása, és egybehangzóan kifejezték azt is, hogy a jogszabálmódosítás hatásaként a szállást nyújtó intézményekbe érkező ügyfelek száma sem növekedett meg jelentősen, valamint a már ismert ügyfelek tekintetében sem tapasztaltak a szabálysértés miatt hatósági eljárás alá vont személyektől érkező panaszt, segítségnyújtási igénnyel megfogalmazott észrevételt.

Mivel a jogszabálmódosítás a téli krízisidőszak kezdete előtti időszakban lépett hatályba, az egyes ellátószervezetek és a velük kapcsolatban álló rendészeti hatóságok jó munkakapcsolatát jelzi az a tény, hogy valamennyi szervezet – gyakran több alkalommal is – egyeztetést folytatott az ellátási területükön hatáskörrel és illetékességgel rendelkező rendőrkapitánysággal és a krízisidőszak során is jellemző volt a folyamatos és gördülékeny információcsere és együttműködés, annak érdekében, hogy a rászoruló személyeket mielőbb biztonságos szálláslehetőséghez juttassák.

Az ombudsmani vizsgálatban megkeresett szervezetek által adott tájékoztatások, valamint a fővárosi hajléktalanellátás legfontosabb szervezeteinek egybehangzó álláspontja szerint a fővárosi hajléktalanellátó szervezetek többsége *megfelelően gondoskodott* a szociális szükségletekkel rendelkező hajléktalan személyek ellátásáról az általuk üzemeltetett nappali melegedőkben és éjjeli menedékhelyeken, valamint átmeneti szálláshelyeken. A vörös kód elrendelésének időtartama alatt az ellátórendszer rendelkezett megfelelő férőhellyel annak érdekében, hogy az életveszélyes helyzetben levő személyek számára biztonságos elhelyezést nyújthassanak, ugyanakkor a diszpécser-szolgálatok és az ügyfelekkel közvetlenül kapcsolatban álló utcai gondozószolgálatok közötti együttműködést és a társszervezetekkel folytatott közös esetmunkát – a korábbi évekhez hasonlóan – továbbra sem határozták meg olyan egységes protokollok, amelyek teljeskörűen lefedik az ellátószervezetek működését.

Amint azt a korábbi jelentéseiben is hangsúlyozta a biztos, mindez azért jelent problémát, mert a vörös kód elrendelésére nemcsak az extrém hideg miatt, hanem

szükségesen meleg időjárás esetén is lehetőség van, ezért feltétlenül szükséges gondoskodni arról, hogy a diszpécsterszolgálatok és az utcai szolgálatok az év valamennyi szakaszában megfelelő kapacitással és megfelelő eljárásrend szerint működjenek, valamint az ott dolgozó munkavállalók egységes és szakmailag magas szintű képzésben részesüljenek.

Az ellátórendszer számára észlelhető, az egyes régiókban élő rászoruló személyek elhelyezési igényének megváltozását tükrözi ugyanakkor az a tény, hogy a férőhelykihasználtsági adatok szerint az ország északi területén (Észak-magyarországi régió és Észak-alföldi régió), valamint a Dél-dunántúli régióban a krízisidőszak kezdetétől rendelkezésre álló, engedélyezett szálláshelyek száma nem minden esetben követte a rászoruló szálláskereső személyek számának növekedését. Mindez azzal is jár, hogy ezen a területeken hosszú távon az ügyfelek igényeihez igazodó ellátórendszerre, így amennyiben ez indokolt, kapacitásbővítésre és új férőhelyek befogadására lehet szükség.

A biztosnak megküldött összefoglalók alapján megállapítható, hogy a közterületeken tartózkodó speciális szükségletű – és a felkínált szálláslehetőségeket igénybe nem vevő – hajléktalan csoportok ellátási szükségleteinek megismerése és a szükségleteikhez szabott ellátási formába irányítása a szociális szakemberek további fokozott együttműködését igényli. Ezen ügyfelek az általánosan jellemző szenvedélybetegségeik és mentális problémák miatt a legtöbb hajléktalanellátó hely működési rendjébe nem integrálhatóak, ezért az elhelyezésük hosszú ideje rendkívül nehéz feladatot jelent.

Az *alacsony küszöbű* szálláshelyek ugyanakkor számukra is a szociális ellátórendszerbe vezető út első lépcsőfokát jelenthetik, ahol egyrészt biztonságos körülmények között tölthetnék az éjszakákat, másrészt a megfelelően képzett szociális munkások segítségével esetükben is megvalósulhat a szükségletfelmérés és az egyénre szabott esetkezelés alapjainak megteremtése. Ehhez azonban a diszpécsterszolgálatok és az ellátószervezetek közötti fokozott együttműködésre, átlátható működési mechanizmusokra, jól működő ügyfélkövetési protokollokra, az ellátási mechanizmusba épített visszacsatolási lehetőségekre és esetenként a szociális szakembereken kívül egészségügyi stb. szakemberekkel való együttműködésre, az egyes segítő szakmák képviselőinek hatáskör-és kompetenciarendszerének pontos rögzítésére van szükség.

Ahogy azt az ombudsman a korábbi vizsgálatai során megállapította, a jövedelemmel nem rendelkező idős, beteg, illetve pszichiátriai vagy addiktológiai gondozási szükséglettel rendelkező – esetleg korlátozottan cselekvőképes – hajléktalan személyek hosszú távú intézményi gondozása nagy terhet jelent a hajléktalanellátó rendszer jelenlegi struktúrája számára. Az átmeneti szállók határozott idejű intézményi jogviszonya a nehézkes kigondozási lehetőségek – például a támogatott lakhatási lehetőségek alacsony száma – miatt a tartósan munkaképtelen, vagy támogatott életvitelt igénylő személyek számára nem jelent megnyugtató megoldást a lakhatási problémáikra, a speciális szükségletű hajléktalanok gondozása pedig esetenként meghaladja a szociális ellátórendszer kompetenciáját. Mindez a kliensek esetében idővel elkerülhetetlenül hospitalizációt idézhet elő, amely egy jövedelemmel nem rendelkező, rossz egészségi állapotú ellátott esetében akár élethosszig tartó intézmények közötti „vándorlással” járhat.

Az *alacsony küszöbű ellátóhelyek férőhely-kapacitásának bővítésén túl* tehát továbbra is ellátási alternatívát jelenthetnének olyan, *centrum intézmények*, amelyek az ügyfelek komplex szükségletfelmérését követően többféle, egyénre szabott szolgáltatást nyújthatnának a hozzájuk fordulókhoz, elkülönítetten gondozva a csak szociális segítségnyújtást és a szociális és egészségügyi segítséget is igénylő ügyfeleket. Így a kliensekkel kapcsolatos ügyintézés is gyorsabb, átláthatóbb és költséghatékonyabb feladatot jelentene a szociális szakemberek számára. Mindezekon túl a hatékonyabb ügyfélkezelési rendszer kidolgozása az akut *létszámbiánnal küzdő ellátószervezetek* mindennapi tevékenységét is megkönnyíthetné.

A biztos a rendelkezésére bocsátott információkat összegezve megállapította, hogy a jelentésben feltárt helyzet, vagyis az ellátórendszer hatékony működtetéséhez szükséges egységes intézményi gyakorlatok és protokollok, valamint a szociális ellátórendszerben nem teljes körűen elterjedt, visszacsatolást is lehetővé tevő ügyfélkövetési és ügyintézési működési mechanizmusok hiánya, továbbá a kompetenciahatárok bizonytalansága a hajléktalanellátásban a szolgáltatásfinanszírozás eredményessége ellen hat. Bár az ellátórendszer képes biztosítani az ügyfelek szakszerű segítségét, a feltárt problémák hosszú távon az ellátórendszer egészét tekintve működési anomáliákhoz vezethetnek, ezért az ombudsman felhívta a emberi erőforrások miniszterét a hajléktalan-ellátó rendszer hatékonyabb, a kliensek változó igényeihez igazodó működését elősegítő intézkedések előkészítésére.

Felhasznált források jegyzéke

Az alapvető jogok biztosának felhasznált jelentései:

AJB-6724/2010. számú jelentés

AJB-367/2011. számú jelentés

AJB-1834/2012. számú jelentés

AJB-646/2013. számú jelentés

AJB-518/2014. számú jelentés

AJB-285/2015. számú jelentés

AJB-240/2016. számú jelentés

AJB-811/2017. számú jelentés

AJB-809/2018. számú jelentés

A jelentések elérhetősége: <https://www.ajbh.hu/jelentesek-inditvanyok-allasfoglalasok> (utolsó elérés: 2020. 01. 20.)

A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény

A hajléktalanellátásban 2018. október 15-ét követően jelentkező azonnali feladatok ellátásához szükséges források biztosításáról és a további feladatok meghatározásáról szóló 1498/2018. (X. 12.) Korm. határozat

Magyarország Alaptörvénye

ELBERFELD VÁROSÁNAK SZEGÉNYÜGYI SZABÁLYZATA¹ (meghozott 1852. évi július hó 9-én)

1. §. Elberfeld város szegényügyének ellátására bizottságot küld ki, amelyet „városi szegényügyi hatóság”-nak hívnak.

2. §. A városi szegényügyi hatóság az elnökön kívül 4 városi bizottsági tagból és 4 szavazóképes polgárból áll, akiket a városi közgyűlés 3 évre választ.

A szegényügyi hatóság elnöke a főpolgármester, vagy az általa kijelölt ülnök, vagy pedig egy a városi közgyűlés által a főpolgármester beleegyezésével választott szegényügyi hatósági tag.

A közgyűlés választja az elnökhelyettest, aki az elnököt akadályoztatása esetén helyettesíti.

Egy bizottsági tag és egy polgár évenként, 2 bizottsági tag és 2 polgár pedig 3 évenként első ízben sorshúzás útján, később pedig a szolgálati idő leteltével kiválnak. A kiváltak újból megválaszthatók.

3. §. A városi szegényügyi hatóság gondoskodik mindazokról a segélyre szorultakról, akiknek közösségi közsegélyre törvényes igényük van.

4. §. A szegényügyi hatóságot támogatják:

a) A nyílt közsegélyezés terén, vagyis az olyan szegények segélyezése körül, akiket a zárt városi szegényházakban nem helyeznek el, 26 kerületi előljáró és 364 szegénygyám; ezeknek számát a városi közgyűlés szükség esetén felemelheti;

b) a zárt városi szegényházak igazgatása körül az ezek fölé rendelt külön bizottságok.

5. §. Mindegyik szavazóképes polgár köteles a városi szegényügy ellátásánál megválasztása esetén tiszteletbeli állást vállalni.

6. §. A városi szegényügyi hatóság tagjait, a kerületi előljárókat, a közgyámokat és a szegényházak igazgatására rendelt bizottságok tagjait az elnök hivatalukba bevezeti és a fennálló szegényügyi szabályzat és utasítás pontos betartására kézszerítással kötelezi.

7. §. A kerületi előljárókat és a szegénygyámokat a városi közgyűlés 3 évre, a helyettes kerületi előljárókat pedig az illető kerület szegénygyámjai közül a városi szegényügyi hatóság előterjesztésére 1 évre választja. A kerületi előljárók és szegénygyámok egy harmada évenként kiválik. A kiváltak újból megválaszthatók.

¹ Forrás: Forbáth Tivadar: *Adatok a magyar szegényügy rendezéséhez*. Márkus Samu könyvnyomdája, Budapest, 1908. 168–183.

8. §. Mindegyik szegénygyámnak a városnak házsámok szerint meghatározott csoportja (quartier), a kerületi előljáróknak pedig egy 14 csoportból álló kerület osztatik ki.

9. §. A kerület szegénygyámjai rendszeren legalább 14 naponként a kerületi előljáró elnöklése alatt ülést tartanak.

10. §. A városi közsegély iránti kérvény az illető csoport szegénygyámjánál nyújtandó be.

11. §. A szegénygyámnak erre kötelessége a kérvényező viszonyairól személyesen megejtett gondos vizsgálat útján pontos tudomást szerezni. Ha arról győződik meg, hogy a törvényes közsegélyezés jogosan kérelmeztetett és ha az inséget oly nagynak tartja, hogy a segély haladéktalanul megadandó, akkor jogában áll a segélyt minden további megkérdezés nélkül azonnal folyósítani. Ezeknek a segélyeknek azonban csak kivételesen szabad előfordulniok és csak nagyon kis összegekben nyújthatók. Minden más esetben a szegénygyámnak a kérvényt a legközelebbi kerületi ülés elé kell terjeszteni és indítványait megtenni. Ugyanez az eljárás követendő a sürgős esetekben ideiglenesen megadott segélyezések állandósítása esetén.

12. §. A kerületi előljáróság a 11. §-ban említett kérvények és indítványok fölött szavazattöbbséggel határoz és a szegénygyámoknak ezen határozatokat követniök kell.

Az elnöknek teljes szavazati joga van és szavazat egyenlőség esetén, az ő szavazata dönt. Jogában áll továbbá a gyűlés határozatait kifogásolni és a szegényügyi hatóság döntése alá terjeszteni.

13. §. Azokat az alapelveket, amelyek szerint a közsegély folyósítandó, úgy nemkülönben a közsegélyek megengedhető nagyságát, a szegényügyi hatóság által kibocsátott és a városi közgyűlés által jóváhagyott külön utasítás tartalmazza. Ugyanez az utasítás tartalmazza a jegyzőkönyvek vezetésére, valamint általában az üzletvitelre vonatkozó rendelkezéseket.

14. §. A városi szegényügyi hatóság a kerületi gyűlések határozatairól, a kerületi gyűlésről felvett és azonnal felterjesztendő ülési jegyzőkönyvek útján, valamint más alkalmas módokon értesül, jogában áll ezen határozatokat, amennyiben a kinyomozott viszonyoknak, vagy pedig az utasításoknak meg nem felelnek, akár hivatalból, akár pedig valamely érdekelt fél panaszára megszüntetni és ez ügyben másként határozni.

A városi szegényügyi hatóság rendes ülésére, az összes kerületi előljárókat meghívják. Ezeken az üléseken az előljárók kerületük szegényügyi viszonyairól jelentést tesznek és a kívánt felvilágosítást megadják, előterjesztik továbbá a kerületi ülések azon határozatait, amelyek ellen aggályaik vannak, vagy pedig melyeknek végrehajtását nehézményezték. Közlik végül a hozzájuk betérjesztett és a szegényügyi hatóság elbírálására tartozó indítványokat és kívánságokat.

A szegényügyi hatóság ezen indítványok és kívánságok fölött, a költségvetés keretén belül határoz.

15. §. A közsegélyezéshez szükséges pénzösszegeket a kerületi előljárók a városi szegényügyi hatóság ülésén veszik fel, természetben való adományok és ruhadarabok a városi szegényházból adatnak ki.

A kerületi előljáró azokat az összegeket és utalványokat, amelyeket csoportja részére a gyűlésen megszavaztak, a szegénygyámnak a kerületi ülésen adja át. Az adományok felhasználásáról a szegénygyám a kerületi előljárónak, az pedig a szegényügyi hatóságnak számol be.

16. §. Az alant következő mindegyik zárt városi szegény- és gyógyintézetek, névszerint:

1. Szegényház,
2. Az árvaház,
3. Az elhagyott gyermekek menhelye,
4. A gyógyintézetek,
5. Fertőző betegek kórháza

élén külön igazgatási bizottságok állnak, amelyek bizottsági tagokból és szavazóképes polgárokból alakíttatnak. A bizottságok tagjait a közgyűlés 3 évre választja.

A tagok számát és a bizottságok összeállítását a városi közgyűlés állapítja meg.

Mindegyik bizottság a gondjaira bízott intézetet a kiadott utasítások értelmében vezeti. A maga kebeléből elnököt választ és rendszeres üléseket tart. Az ülésekről jegyzőkönyv veendő fel, amely minden ülés után másolatban a szegényügyi hatósághoz felterjesztendő.

17. §. A hajléktalanok menhelye részére külön felügyelő bizottság alakíttatik. A bizottság 2 tagból áll, akiket a szegényügyi hatóság előterjesztésére 3 évi tartamra a városi közgyűlés választ meg.

Ez a bizottság a menhelyet igazgatja az adott utasítások szerint és a menhelybe került szegényeket a szegénygyámok részére kiadott határozmányok szerint gondozza.

18. §. A városi szegényügyi hatóságnak külön munkarendje van. A bizottság rendszeren két hetenként ülésezik, szükség esetén azonban az elnök meghívására többször is.

19. §. A városi szegényügyi hatóságnak feladatai különösen a következők:

1. Kötelessége a szegényebb néposztály viszonyait és elszegényedésük okait kikutatni, az elszegényedés megelőzésére és megszüntetésére alkalmas intézkedéseket megtenni, vagy pedig ily irányú indítványait a városi hatósághoz beteterjeszteni;

2. a közsegélyezés évi költségvetését összeállítani és jóváhagyás végett a városi közgyűléshez felterjeszteni;

3. a közsegélyezésre megszavazott, vagy pedig közgyűlés által külön átengedett közsegélyeket rendelkezésszerűen felhasználni;

4. az évi számadásokat megvizsgálni;

5. az év végén jelentését megtenni.

20. §. A szegényügy ellátásához szükséges összes természetben való szükségleteket közvetlenül a szegényügyi hatóság szerzi be.

A szegényügy keretében folyósítandó pénzösszegeket az elnök írásbeli utalványára a városi pénztár fizeti ki.

A szegényügyi hatóság ügyviteli szabályzatának kivonata.

2. §. A városi szegényügyi hatóság határozatképes, ha legalább 5 tagja van jelen. Az elnöknek jogában áll a határozatképesség elérése végett egy vagy több kerületi előljárót

az ülésre meghívni és őket esetről-esetre szavazatképességgel felruházni. A határozatokat szavazat-többséggel hozza, szavazat-egyenlőség esetén az elnök szavazata dönt.

4. §. A zárt intézetek ügyeiben a szegényügyi hatóság az egyes intézetek élén álló bizottságokkal az intézet helyiségeiben értekezleteket tart. Az értekezleteken az intézet általános érdekű ügyeit tárgyalják.

A szegényügyi hatóság a nyílt ellátásban részesülő szegényekre fordított közsegélyeket a kerületi előljáró jelentései alapján két hetenkint összegzik. Ha a szegényügyi hatóság az elmúlt évnegyed kiadásainak az évi költségvetésben előirányzott összegéhez való viszonyából megállapítja, hogy a megszavazott összegek az évi szükséglet fedezésére előre láthatólag nem lesznek elegendők, a többlet fedezése iránt a városi közgyűléshez fordul.

6. §. A szegényügyi hatóság a maga kebeléből egy 3 tagból álló gazdasági választmányt küld ki, ez a választmány a szegényügyi hatóság összes szükségleteit úgy a nyílt közsegélyezésben részesülő, valamint a zárt intézetek részére a költségvetés keretében rendszerint nyilvános árlejtés útján legjobb tudása és lelkiismerete szerint beszerzi, a vonatkozó számadásokat megvizsgálja és helyben hagyja.

A KERÜLETI ELŐLJÁRÓSÁG ÉS A SZEGÉNYGYÁMOK RÉSZÉRE KIADOTT UTASÍTÁS.

A) ÁLTALÁNOS HATÁROZATOK.

A közsegélyezés feltételei és kizárása.

1. §. A segélyre szorult munkaképtelen szegény, amennyiben mások ellátására nem kötelesek és nem képesek, vagy amennyiben szükségleteiről másként nem gondoskodnak, a város részéről segélyben részesül, ha ő vagy pedig egy harmadik személy részére segélyt kér.

2. §. A segélyre szorult, de munkaképes szegény, ha ő, illetve egy harmadik személy részére segélyt kér és ha kimutatja, hogy munkát legjobb akarata dacára nem kap, ideiglenes segélyben részesülhet mindaddig, amíg kellő jövedelemre szert nem tesz: az ilyként segélyezett köteles a neki kiosztott és erejének megfelelő munkát teljesíteni.

3. §. Magában álló személyek és családfők, akiknek jövedelme a saját és családjuk legszükségesebb eltartására elegendő, közsegélyre szorultaknak nem tekinthetők.

A létfenntartáshoz feltétlenül szükséges kellékek, nevezetesen az élelmezés, ruházat, lakás és háztartás céljaira fordítandó összeg egy család részére hetenként a következő legmagasabb összegekben állapítható meg, még pedig:

3	márka – fill.	a családfő részére,
2	„ – „	a férjjel együttélő asszony részére,
2	„ – „	egy 15 éves, vagy ennél idősebb gyermek részére,
1	„ 80 „	egy 10–15 éves gyermek részére
1	„ 30 „	egy 5–10 „ „ „
1	„ 10 „	egy 1–5 „ „ „
–	„ 80 „	1 évnél fiatalabb gyermek részére.

Az itt felsorolt személyekből álló család részére tehát hetenként 12 márka és 1 különálló személy részére 3 márka folyósítható.

A segélyezés módjai.

4. §. A közsegélyezésre szorult személyt vagy nyíltan (azaz lakásán), még pedig pénz, leves, ruházat, ágynemű, legszükségesebb háztartási cikkek, orvosi kezelés, gyógyszerek és temetkezési költségek viselésével segélyezik, vagy pedig zártan látják el olyként, hogy valamely városi szegény intézetben helyezik el.

B) SZERVEK.

Városi szegényügyi hatóság.

A város a segélyre szorultak ellátását a városi szegényügyi hatóságra bízta, amely a nyílt szegényápolásban a kerületi előljárók és szegénygyámok, a zárt intézetek kezelésében pedig az igazgatási és felügyelő bizottságok által támogatattik.

A kerületi előljárók és a szegénygyámok

6. §. A kerületi előljárók és szegénygyámok tisztjei a legfontosabb polgári tiszteletbeli állások közé tartoznak. Ezeknek méltó ellátása együttérző emberbaráti szeretetet és nagymértékű, komoly igazságszeretetet igényel. Szeretetet, hogy a szegények kéréseit jóakarattal és barátsággal fogadják, komolyságot, hogy a jogtalan igényeket elutasítsák, hogy továbbá szorgos kutatás alapján a szükséges segély mértékét megállapítsák és végül, hogy megakadályozhassák, hogy az adott segély a henyelést és erkölcsteleniséget támogassa és elősegítse.

7. §. A tisztjüket letevő kerületi előljárók és szegénygyámok a szegény ellátására vonatkozó összes irományokat hivatalos utódjaiknak a kerületi ülésen átadják. Az utóbbiakat a kerületi előljárók a gondjaira bízott szegények lakásaiba személyesen elvezetik és ott a szegények viszonyaival megismertetik.

a) A kerületi Előljárók.

8. §. A kerületi előljárók képezik egyrészt az összekötőkapcsot, amely a szegényügyi hatóság és a szegénygyámok közötti érintkezést közvetíti, másrészt pedig az általános szegényügyi igazgatást, mint egy egységes egészet képviselik.

9. §. A kerületi előljárók a kerületükben lakó szegényeket egyedül vagy a szegénygyám kíséretében annyiszor, a hányszor azt szükségesnek tartják, fel fogják keresni, hogy a szegények szeretetteljes és igazságos ellátásáról meggyőződjenek, és hogy a szegények viszonyairól saját észleletük alapján tájékozást szerezzenek.

10. §. A kerületi előljárók ezen utasítás betartásáért felelnek. A szegénygyámok polgári erényeire támaszkodva és szegényügyünk igazi szellemétől áthatva arra fognak törekedni, hogy minden egyes esetben az ellátásra szoruló egyéneknek különbözősége dacára az utasításban foglalt egységes elveknek érvényt szerezzenek. Figyelemmel lesznek arra, hogy a kerületi ülések a rájuk bízott messzemenő hatáskörükben összes

határozataikat szabályszerűen hozzák és hogy a határozathozatalt mindig szorgos kutatás előzze meg. Végül szakadatlanul tekintettel lesznek arra, hogy a keresetképtelen segélyre szorult szegények azzal, ami feltétlenül szükséges, el legyenek látva, viszont, hogy az összes munkaképes ideiglenes segélyezett szegények munka és jövedelemszerzésre szorítottassanak.

11. §. A kerületi előljárók hivatalos jelentésüket a városi szegényügyi hatósághoz intézik.

12. §. A kerületi előljárót akadályoztatása esetén a helyettes kerületi előljáró helyettesíti.

b) Szegénygyámok.

13. §. A szegénygyámnak rendszerint csak 4 szegényt (magában álló személy, vagy családfő) osztanak ki. Hogy ezt a fontos alapelvet a lehetőség szerint betartsák, az olyan csoportnak, amelyben előre láthatólag az itt megadottaknál nagyobb számú szegény lakik, egy rész kihasítandó és ugyanannak a kerületnek másik kevésbé megterhelt csoportjához csatolandó. Az átcsatolást a kerületi előljáró a kerületi üléseken eszközözi.

Ettől az általános határozattól csak általános inség esetén lehet eltérni, továbbá akkor, hogyha ebbe a kerületi előljáró és az illető szegénygyám beleegyezik, így különösen ha csak ideiglenesen segélyezésről van szó, vagy pedig ha a csoport túlnépeseését elaggott és teljesen vagy részben keresetképtelen szegények okozzák, akiknek gondozása az állandó segélyösszegek nyújtásában kimerül.

14. §. Ha a szegénygyámot betegsége vagy távolléte megakadályozza abban, hogy tisztjét ellássa, vagy hogy a kerületi üléseken részt vegyen, akkor vagy ő, vagy megbízottja helyettesítése iránt a kerületi előljárósághoz fordul.

Ha a szegénygyám akadályoztatása 2 hétnél tovább tart, akkor a kerületi ülés állandó helyettesítéséről gondoskodik és azt a kerület mindegyik szegénygyámja vállalni tartozik.

15. §. Ha a szegénygyám csoportjából egy közsegélyezett egy másik csoportba költözik, akkor erről a szegénygyám jelentést tesz.

16. §. A szegénygyámok kötelesek csoportjaik szegényeit szorgalmasan, de legalább 2 hetenkint egyszer lakásaikban felkeresni, a szegény személyes viszonyaiban beállott változásokat a kérdőíven (25. §.) feljegyezni, a jövedelemben beállott változásokról (24. §.) pontos tudomást szerezni, valamint a szegénynek adott ruhaneműek és egyéb háziszerek meglétéről (39. és 41. §§.) meggyőződést szerezni. A szegénygyám látogatása alkalmával tapasztalt rendetlenséget és erkölcstelenséget megrója, a szegényeket rendre, tisztaságra és becsületességre oktatja, a szülőket a gyermekek jó nevelésére és rendes iskoláztatására figyelmezteti, a gyermekeknek szülőik tisztelbentartását és támogatását lelkükre köti és egyáltalán, mint a városi hatóság egyik közege, a szegények erkölcsi érzékére jelentékeny befolyást gyakorolni igyekszik.

17. §. A szegénygyám hivatalos jelentése és indítványai a kerületi előljárósághoz intézendők.

18. §. Ha valaki a szegénygyámhoz közsegélyért fordul, úgy a szegénygyám kötelessége a folyamodó viszonyairól kérdezősködés útján és a szegények házi viszonyainak megvizsgálása, valamint minden más alkalmas módon és helyen lehetőleg tájékozódni.

19. §. Ha a szegénygyám kutatásai alkalmával arról győződik meg, hogy a segélyért folyamodó közsegélyezése nem feltétlenül szükséges, a kérvényt minden további eljárás nélkül vissza fogja utasítani, de a visszautasításról és annak okairól, a legközelebbi kerületi ülésen jelentést kell tennie.

20. §. Ha a szegénygyám arról győződik meg, hogy a segélyt meg kell adni, úgy a rögtöni segély esetét kivéve, a folyamodót első sorban segélyezési lakhelyének megállapítása végett az erre szolgáló nyomtatvány kiszolgáltatásával a városi szegényügyi hatóság irodájához utasítja. A szegényügyi hatóság a neki átnyújtott nyomtatványt láttamozza és a folyamodónak visszaadja, vizsgálatának eredményét pedig a kerületi előljárással közli.

21. §. A szegénygyámnak továbbá meg kell állapítania:

- a) a családtagok számát,
- b) hogy a segélyért folyamodónak és amennyiben családtagjai is vannak, azok mindegyikének munkájából, vagy pedig más módon, mennyi a jövedelme,
- c) hogy a segélyre szorult támogatására harmadik személyek a törvényből folyóan, vagy pedig szerződészerűen nincsenek-e kötelezve.

22. §. A törvény eltartásra kötelezi (polgári törvk. 203–214 §§.):

- a) a szülőket, nagyszülőket stb. gyermekek, unokák stb. javára,
- b) gyermekeket szülők, nagyszülők stb. javára,
- c) házastársakat egymás között,
- d) vőt és menyet a szükkölködő após és anyós javára a törvényben megállapított korlátozással és viszont stb. stb.

23. §. Ha a szegénygyám megtudja, hogy a közsegélyezésre szorult ellátására törvényes kötelezettek léteznek, akkor a kerületi előljáró útján a városi szegényügyi hatóságnak jelentést tesz.

24. §. A közsegélyezésért folyamodónak és családtagjai keresményének kinyomozása végett a szegénygyám első sorban a munkaadóhoz fordul. Ha egyelőre a közsegélyezés elhatározatnak és annak folyósítása szükségesnek mutatkozik, akkor a közsegély mindenkori megújítása előtt a szegény jövedelmét és szorgalmát a szegénygyám a munkakönyv révén ellenőrzi.

A teljes munkaképtelenség hatósági-orvosi bizonyítvánnyal tanusítandó.

25. §. Az itt adott utasítások szerint eszközlendő kutatások eredménye a kérőívbe bevezetendő. Hogy pedig ez a kérőív, mint amelynek megbízhatósága a közsegélyezés mérvének megállapításához feltétlenül szükséges, mindig teljes és élethű legyen, a szegénygyám köteles a közsegélyezett családi viszonyaiban beállott változásokat, úgy nemkülönben a jövedelem emelkedését vagy csökkenését a kérdőívben azonnal pótolni és munkaképtelenség beállta esetén az ezt tanusító orvosi bizonyítványt a kérdőívhez hozzáfűzni.

A kérdőívek 2 évenként megújítandók, de a régi kérdőív az ujhoz még további 2 évre csatolandó.

26. §. Ha a jelen utasítás szerint a szegénygám a közsegélyezést szükségesnek találja, úgy a folyamodványt a legközelebbi kerületi ülésen indítványával együtt előterjeszti.

Ha a szegénygám kutatásai alapján a segélyt rögtön megadandónak találja, úgy ezt a segélyt azonnal és minden további kérdezősködés nélkül megadhatja, ajánlatos azonban, hogy a szegénygám a kerületi előljárót ilyen esetekben is megkérdezze, azonkívül a szegénygám az ilyen csak kis összegben és kivételesen folyósítható segélyekről a kerületi ülésnek jelentést tesz és eljárásának utólagos jóváhagyását kéri.

A kerületi bizottságok.

27. §. A kerületi bizottságok két hetenkint ülést tartanak. Az ülésnapokat egy-egy évre előre megállapítják és úgy a kerületi előljárókkal, mint a szegénygámokkal előre közlik.

Szükség esetén a kerületi előljáró rendkívüli üléseket hív össze. A kerületi bizottság 8 tag jelenlétében határozatképes. A határozatokat szavazattöbbséggel hozzák, szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata dönt.

29. §. A kerületi előljáró a segélykönyv vezetésével egy szegénygámot bíz meg. Az ülés jegyzőkönyve az ülést követő napon a szegényügyi hatósághoz bemutatandó, amely azt rövid idő múlva ismét visszaküldi.

30. §. A kerületi előljáró az előző ülésen fölvetett mindennemű segélyekről jelentést tesz, vezeti az ülést és az aggályos határozatokat kifogásolja.

A kifogásolt határozatok fölött a szegényügyi hatóság dönt.

31. §. A kerületi bizottság a szegénygámok jelentései alapján a szegények érdekében tett indítványokról tudomást szerez. Kötelessége oly indítványt, amely a kinyomozott viszonyoknak vagy a szabályzatnak meg nem felel, vagy pedig amely teljesen megindokoltnak nem látszik, véglegesen vagy ideiglenesen visszautasítani.

32. §. Az olyan segélyre szorult, aki a kerületben tartózkodik, de akinek segélyezési lakhelye másutt van, ideiglenesen segélyezendő. Az idegen segélyezési lakhellyel bíró szegények átutalását a szegényügyi hatóság szorgalmazza.

Az olyan szegények, akiknek eltartására képes hozzátartozói vannak, csak addig segélyezendők, amíg támogatásukra a hozzátartozók szoríttatnak. Ilyen esetekben a törvényes lépéseket ugyancsak a szegényügyi hatóság teszi meg.

33. §. Míután a városi szegényügyi hatóság csak nagyon szerény alapítványok fölött rendelkezik, közsegély csakis a törvényes mérvben nyújtható. A polgároktól beszedett adók csakis a törvényben előírt kötelesség teljesítésére fordíthatók.

Ez a kötelesség pedig csak annak a megadására szorítkozhatik, ami a szegényügy ellátására feltétlenül szükséges. Bármennyire szükséges tehát, hogy a kerületi bizottságokat az emberszeretet szelleme áthassa, a közsegélyezést mégis a legszükségesebbre korlátozni tartoznak, mivel a közjavak csakis ilyen korlátok között bocsáttatnak a közsegélyezés rendelkezésére.

34. §. Amennyire a folyamodó jövedelme a 3. §-ban megállapított heti segélyezési összeget akár a folyamodás hetében, akár pedig az utolsó hétig átlagban eléri, közsegély nem adható.

C) NYÍLT SZEGÉNYSEGÉLYEZÉS.

35. §. Ha a segélyért folyamodó jövedelme a 3. §-ban megállapított mértéket el nem éri, úgy a jövedelem kiegészítése közsegélyként a viszonyokhoz képest megadható, de e körülmény egymagában a közsegély jogosságát nem indokolja.

Sőt a kerületi bizottságnak kötelessége a szegénygyám jelentése alapján még egyszer vizsgálat tárgyává tenni, hogy a közsegélyezés szükségessége fenforog-e, és hogy a város segélyezési kötelessége kétségkívül megállapítható-e?

Ugyanígy megállapítandó az is, hogy a segélyért folyamodó jövedelme mily mérvben szorul kiegészítésre.

36. §. Az előző két §-ban megállapítottaknál nagyobb segély csak egyes, különösen méltánylásra érdemes esetekben folyósítható és ezek az okok a jegyzőkönyvben külön is kiemelendők.

Mielőtt a kerületi bizottság a közsegély rendes mérvénél nagyobb segélyt ismételtlen megszavazna, nemkülönben mindazokban az esetekben, amikor a kerületi bizottság rendkívüli, azaz olyan közsegélyeket akar megszavazni, amelyeknek nagysága jelen utasítás határozatain túl megy, a városi hatóság határozata kikérendő.

A városi hatóság az összes megszavazott közsegélyek szabályszerűségét a jegyzőkönyvek alapján ellenőrzi.

37. §. 14 napnál hosszabb közsegélyt a kerületi bizottság nem szavaz meg. A közsegély újabb megszavazása előtt mindenkor újabb vizsgálatnak van helye.

38. §. A segély nagyságát mindig pénzértékben állapítják meg és ezután határozzák meg, hogy a szegény a segélyt készpénzben, ruhaneműekben, ágyneműekben, vagy pedig élelmiszerekben kapja.

39. §. A készpénzsegélyek képezik a szabályt; a szegények rendszerint 1 hétre kapják. Az olyan szegényeknek, akikről feltehető, hogy a pénzádományt nem a saját és családjuk eltartására fogják fordítani, csak természetben való adományt kaphatnak.

Hogy a szegények a természetben való adományokat el ne adhassák, az adományok csak a legszükségesebbre szorítkoznak és ezt is csak következetesen kapják, azok állandó használatát pedig a szegénygyám ellenőrzi.

40. §. Ha a természetben nyújtott adományok pénzértéke az egy heti pénzsegély nagyságát felülhaladja, akkor az adomány egyszerre több hétre osztható el. A kerületi bizottság kivételképen a legszükségesebb háztartási eszközöket is megszavazhatja; ezek azonban a városi szegényügyi hatóság tulajdona maradnak, és a bérbeadó által ilyenekként írásban elismerendők.

42. §. Ingyenes orvosi kezelésben, ingyenes gyógyszerekben, kötszerekben és ingyenes temetésben az összes közsegélyezetttek részesítendőek.

Amennyiben az itt tárgyalt segélyekért eddig közsegélyben nem részesült személyek folyamodnának, úgy a kerületi előljáró és az esetről-esetre kirendelt szegénygyám

a folyamodó viszonyait a leggyorsabban megvizsgálja, hogy a határozat soron kívül meghozható legyen.

D) ZÁRT SZEGÉNYÜGY.

43. §. Hajléktalanok, amennyiben teljes elszegényedésük folytán hajlékra szert tenni nem tudnak, a hajléktalanok menhelyébe utalhatók. Erről a kerületi gyűlésnek jelentés teendő.

44. §. Magában álló felnőtt személyek, különösen elaggottak és törődöttek, a városi szegényházba vehetők fel. A felvétel fölött a kerületi bizottság indítványára a szegényügyi hatóság határoz.

45. §. A kerületi bizottság a szegénygyám jelentése alapján vizsgálat tárgyává teszi továbbá a gyámok, rokonok, szomszédoknak azon indítványát, amellyel valamely árvának az árvaházba leendő felvételét kéri. A kerületi bizottság vizsgálata eredményét az ez ügyben határozó szegényügyi hatóság elé terjeszti.

46. §. Ha a szegénygyám arról szerez tudomást, hogy körzetében elhagyott, vagy pedig segélyre szoruló oly gyermekek vannak, akiknek szülői ismeretlenek, szabadságvesztés büntetése alatt állnak, vagy pedig valamely városi szegényházba vagy kórházba felvétettek, úgy a viszonyok megvizsgálása után a kerületi bizottságnak azt indítványozza, hogy az ilyen gyermekeknek intézeti elhelyezése iránt intézkedjék. A kerületi bizottság a szegénygyám indítványának elfogadása esetén a városi szegényügyi hatósághoz előterjesztést intéz.

47. §. Az előző szakaszokban előírt eljárás olyan esetekben is követendő, amidőn a szegénygyám szegény szülőknél vak, süket, néma, hülye vagy másféle szerencsétlen gyermekeiről szerez tudomást.

48. §. Amidőn nyomós okok, vagy pedig a késelemben rejlő veszély a törődött vagy elaggott felnőtteknek, továbbá szegény árváknak, vagy pedig elhagyott gyermekeknek intézeti elhelyezését sürgősen szükségessé teszik, a szegénygyám jelentése alapján a kerületi szegényelöljáró az itt felsoroltak ideiglenes felvétele iránt haladéktalanul intézkedik, és intézkedéséről a legközelebbi kerületi bizottsági ülésnek jelentést tesz.

49. §. Ha a szegényorvos valamely házilag kezelt beteg kórházi felvételét szükségesnek találja, úgy erre vonatkozó indítványát a szegénygyámhoz teszi át, aki hozzájárulása esetén a kerületi előljárónak jelentést tesz. Az utóbbi a legközelebbi kerületi ülésen tett intézkedését bejelenti és gondoskodik arról, hogy a kerületi bizottság határozata jegyzőkönyvbe vétessek.

A szegény felvétele után a szegényügyi hatóság határoz aziránt, hogy a beteget teljes felépüléseiig ingyenesen kezelje-e és hogy felépülése után munkaképességének teljes elnyeréseig szegényházba helyeztesse-e el?

50. §. Zárt intézeti elhelyezés esetén a segélyért folyamodónak a központi irodában jelentkeznie nem kell, a segélyezési lakhely megállapítása iránt az iroda a szegély meghallgatása nélkül intézkedik.

VÁLTOZATOK A TÖRTÉNELEMRŐL ÉS A TÖRTÉNETÍRÁSRÓL

Kerekasztal-beszélgetés¹

RÉSZTVEVŐK: Frank Tibor történész, Gyáni Gábor történész, Kiss Endre filozófus,
Mesterházi Miklós filozófus

ÍRÁSOS HOZZÁSZÓLÓ: Hunyady György pszichológus, szociálpszichológus

Bevezető gondolatok

Kelemen János az Erdélyi Ágnessel közösen írt tanulmányukra utalva² írja: „... amellett kötelezzük el magunkat, hogy a történelemfilozófiának ma elsősorban a történelmi megismerés elméleteként van értelme.”³

Mesterházi Miklós szerint viszont „a történetírás saját furasága: a filozófiai történetírás történetírás, ám a történet mögötti történet a biografikus történetírás felől nézve egyszerűen nem látszik.”⁴

Hogy is van ez? – A történelemfilozófus által megrajzolt kép, ha nem látszik a történész számára, akkor a történész hogyan tudja felhasználni azt az általa készíthető kép megrajzolásához? – Másképpen: hogyan lehet így a történelemfilozófia „a történelmi megismerés elmélete”?

Mesterházi Miklós: A társaságban valószínűleg mindenki ismeri a viccet, azzal kezdeném hát, hogy „és neked is igazad van”. Mert persze egyetértek azzal, amit az exoziccióban Kelemen professzortól idéztél. Hogy ami az idézetekben áll, egymást kizárni látszik, abból fakad, hogy a történetfilozófia bennük két különböző jelentésben szerepel, és különböző korszakokra utal (bár ez így elnagyolt). Mindenesetre vehetjük olybá is akár (plakátstílusban fogalmazva), hogy a történetfilozófiának semmi köze a történetíráshoz, vagy megfordítva, a történetírásnak a történetfilozófiához. Ez így nem igaz, majd visszaéneklek, attól függően, hogy hogyan alakul a vita; de a történelemfilozófia, amely filozófia olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyek a történelemtudományt nem foglalkoztatják, mint a filozófia általában is, olyasmivel bajlódik, ami a történész munkája előtt áll, amit a történész magától értendően eldöntöttek tekint stb., ha tetszik, amit a történész ápol és eltakar azzal, hogy csak az foglalkoztatja (kell/szabad, hogy foglalkoztassa), „wie es eigentlich gewesen ist”. És ennyiben a történetíró (mondjuk,

¹ Az eszmecsere Kiss László „kazánfűtő-filozófus” moderálása mellett zajlott 2019. május 29-én az ELTE Angol–Amerikai Intézetében.

² Történelemfilozófia: kérdések és perspektívák. Magyar Filozófiai Szemle, 1996/4–5–6.

³ Történelemfilozófiai elméletek Erdélyi Ágnes hetvenedik születésnapján. A megértés mint hivatás. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014, 34.

⁴ Renault Clio. T-twins Kiadó – Lukács Archívum, Budapest, 1995, 65.

Kant „biografikus” történetírásának történésze, róla van szó az idézetben) értetlenül szemléli mindazt, amit a történetfilozófusok összehordanak. Hogy a történetfilozófia a történészek körében milyen státusszal rendelkezik, arra nézve Burckhardttal példálózhatnánk (szokták őt idézni), azzal, hogy a *Világtörténelmi elmélekdedésekben* Hegelt egyszerűen fafejnek nevezi, minthogy – így nézve – a filozófia a maga fafejű konstrukcióival csak alaposan zátonyra futott történetírás, ezzel szemben a valódi történetírás valamiképpen két lábbal áll a földön stb. Holott vagy másrészt (ami akár az előbbi plakátstílusú megjegyzés egyfajta visszaéneklésének is tekinthető) hogy történetírás (a történelem mint tudomány) létezik, voltaképp a történetfilozófiának köszönhető, annak, hogy (amíg volt) az érdekelte, az ész miféle érdeke fűződik a történelemhez/történetíráshoz (Schiller nevezetes tanulmányával: hogy „mi az egyetemes történelem és mi végre tanulmányozzuk?”). Amikor 1714-ben Hannover és Kurhannover választófejedelmét, György Lajost az a kellemes meglepetés érte, hogy angol király lett, Leibniz abban reménykedett, hogy ő is eljut Londonba – de mély bánatára Hannoverben felejtették azzal, hogy kutassa csak szorgalmasan a választófejedelelem családtörténetét – 1789-ben Schiller megtartja Jénában azokat az előadásait, amelyek közül az első kettőből a *Mi az egyetemes történelem, és mi végre is tanulmányozzuk?* című esszé születik – a két időpont között alaposan megváltozik a historiográfia státusza: lovaggá ütik. – Megjegyzendő: hogy a „wie es eigentlich gewesen ist”-et bizonytalan határ választja el a „hol volt, hol nem volt...”-tól, az a történetfilozófia nem a történetírás kobakjába ütött szöveget...

Kiss Endre: Itt többféle kérdés merül fel. Ez az elhangzott szembesítés nem az egyetlen és nem is kizárólagos, mert a két dolog nem áll szemben egymással. Ugyanis a módszertanról van szó egyfelől, másfelől pedig a történetíró normális tevékenységéről, akinek nem szükséges metodológusnak is lennie. Tehát a két dolog nem minden megközelítésben és nem feltétlenül áll egymással szemben. Több ilyen opposíció is lehetséges. Igazából persze a filozófia hiányzik ebből a szembeállításból. Mert nem arról van szó, hogy van egy rejtélyes történetfilozófia, és a történetírónak választania kell, hogy hogyan viszonyul hozzá és melyik változatát veszi alapul. Ezek a viták öszsze is keverednek egymással, mert a történetmetodológia nem azonos a történetfilozófiával sem. Talán a legaktuálisabb probléma ez. Egy egyszerű példát mondanék, amit sokan ismerhetünk. Empirikus tapasztalat, ha egy konkrét szellemi térben nem létezik uralkodó teória, annak először nagyon örülni szoktak. Mindenki felszabadul. Ezek után mármost hamarosan kiderül, hogy nem mégsem hal meg a filozófia, hanem éppen ellenkezőleg, újjászületik, mégpedig azon az úton, hogy a maga módján mindenki filozófus lesz. Amikor nincsen uralkodó paradigma, a vákuumban mindenki gondolkodóvá válik. Ez egyfelől pozitív fejlemény, másfelől viszont nem az. Ha egy nagyobb paradigma eltűnik a történelemtudomány mögül, sok gondolkodó történész születik meg.

Gyáni Gábor: A történetírásnak mint tudományos diszciplínának a születése a 19. század elejére datálható. Úgy és azzal a szándékkal jött létre ez az intellektuális foglalatosság, hogy empirikus alapokra helyezze a történelemről való beszédet, és így lépjen a történetfilozófia helyébe. Sikeres vállalkozásnak bizonyult, mert hamar a legfonto-

sabb humántudománnyá lett. A történészek elméletellenessége is ebből ered, azóta is vallják, hogy ők nem spekulálnak, hanem kutatnak. Az elméleti reflexió iránt ugyanakkor ma növekszik az igény a közeli és távolabbi múlthoz képest. A mai történetelméleti diskurzus azonban nem a valamikori történetfilozófia, tehát nem a hegeli típusú eszme-futtatások újraéledését hozza magával. A filozófusok ma már nem a történelemről mint olyanról elmélkednek, sokkal inkább a történeti megismerés lehetőségeiről gondolkodnak. Ez nem a szorosan vett, vagyis a hegeli értelemben szubsztantív (Arthur Danto) történetfilozófia iránti érdeklődés megélnéülését fejezi ki, annak napjainkban alig van már keletje; a megismerés vált elméleti reflexió tárgyává.

Ezek a vizsgálódások arról szólnak, hogy mit is csinál valójában a történész, amikor kutat és ír. Ez ugyanis két, egymástól némileg elváló tevékenység. Ez a kérdés áll tehát napjainkban az elméleti érdeklődés homlokterében. A történetelmélet virágzó terület manapság, de ez nem a történészeknek köszönhető, hiszen amikor például a narrativitás elmélet formáját ölti magára, akkor a történészek hangja egyáltalán nem hallatszik. Ez utóbbi kérdésfelvetés azt igyekszik tisztázni, hogy mi történik, amikor a történész elbeszélésbe foglalja alapos levéltári és könyvészeti kutatásainak az eredményeit. Erről szól az utóbbi négy-öt évtized legérdekesebb elméleti irodalma.

Frank Tibor: Én a magyarországi helyzettel kezdeném a hozzászólásomat. A történetírás Magyarországon rendkívül aktív. Nagyon nagy az érdeklődés a történész szakmán belül – és a történelem iránt érdeklődő laikus nagyközönség körében is. A szakmai fórumokon az eddig kevésbé megvilágított kérdések kiemelkedő figyelmet élveznek, így a trianoni döntés, a holokauszt, Horthy szerepe a II. világháborúban, a Rákosi-rendszer és a Kádár-rendszer, mint szisztéma. Ezek iránt nagyon jelentős az érdeklődés. De ugyanez mondható el az 1848–49-es eseményekről, most láthattuk például a nagyon érdekes Görgői-kiállítást a Nemzeti Múzeumban. Nagy figyelem övezi a Kossuth–Görgői-vitát és Kossuthnak azt a vitatható szerepét, amit ebben a vitában betöltött, és egész emigrációs politikáját.

Csak néhány példát hoztam fel arra, hogy milyen történeti kérdések érdeklék az embereket. És az ezekkel való magas szintű foglalatosság a történész szakmának mára meglehetősen nagy megbecsülést hozott.

Azt lehet látni, hogy az emberek elmennek azokra az eseményekre, ahol ilyenekről folyik a szó, hallgatják a rádiót, nézik a televíziót, ha ilyen jellegű műsorokat adnak. Nagy az érdeklődés az iskolai tankönyvek iránt is, főként persze gyerekes családokban, megint elsősorban a magyar történelmi vonatkozások iránt. Ám vannak olyan nem magyar témák is, ilyen például Hitler és Sztálin történeti szerepe, amelyek folyamatosan az érdeklődés középpontjában állnak.

A nyugat-európai intézmények iránt kisebb az érdeklődés, mint a nyugat-európai személyiségek iránt. Általában is azt lehet mondani, hogy a történeti érdeklődés nálunk személyközpontú. Viszont a két világháborút is megemlíthetném, ilyen szempontból ezeket is igen nagy érdeklődés kíséri, jóllehet ezek talán kevésbé foglalkoztatják az embereket idehaza, mint a magyar történelem.

Utolsóként említeném, hogy a magyar történelem nagyon átpolitikált, az emberek az egyes történelmi eseményeket szinte minden esetben a mai politikához kapcsolják.

Azt gondolják, hogy minden „jobboldali” történeti esemény a mai jobboldali politika révén értelmezhető, és ugyanez áll a baloldaliakra is. Tehát a politika nagyon befolyásolja a történelem iránti érdeklődést – a politika szorosan kapcsolódik a történelemhez. Például a holokausztkutatás valamilyen értelemben mindig kapcsolódik a mai politikai és társadalmi konfliktusokhoz, az emberek egyre inkább firtatják a Kun Bélával, a Tanácsköztársasággal és még korábban, az őszirózsás forradalom időszakával kapcsolatos kérdéseket. A köztéri szobrok elmozdítása, régebbiek visszahelyezése vagy éppen újak felállítása ugyancsak összekapcsolja a történeti és politikai érdeklődést, befolyásolja az emlékezetkultúrát.

Van tehát egy politizáló történetírás, amely nagyon sok ponton kapcsolódik a magyar politikatörténelemhez és a mai magyar politikához. Van persze egyfajta érdeklődés a külföldi dolgok iránt is – kapcsolatkeresés a magyar és a nem magyar történelem között. De ez elsősorban az utóbbi 30–50 évet illeti. Kevésbé érdekesekek ma már az 1956 előtti történelem külföldi vonatkozásai. Más külföldi kapcsolatok is háttérbe szorulnak.

Mesterházi Miklós: A történetfilozófia (ahogy általában értjük: ez a XVIII–XIX. században fel- és hamar elvirágzott műfaj) azzal a kellemetlen fölismeréssel kezdődött, vagy legalábbis Kant történetfilozófiai töprengései azzal a kellemetlen fölismeréssel kezdődtek, hogy „a történetírók mind bűnösök”. Bár az ebből a fészekaljából való történetfilozófiát talán valóban megkísértette a teodicea, de naiv műfajnak azért nem mondanám, a teodicea furcsán alakult a filozófusok kezében, Kantnál is, és Schillernél is, aki a *Mi az egyetemestörténelem...?*-ben megfogalmazza, amire A. C. Danto analitikus történetfilozófiai könyve továbbírt változatában kilyukad, hogy a történetek – a történetírói történetek – átírása/újraírása és a jövő nyitottsága egymást feltételezik, azaz hogy, ahogy Schiller látja a dolgot, történetet (egyetemes történetet) épp azért mesélünk/mesélhetünk (az ész addig ragoogat össze magának ilyet, a maga érdeklődése és érdekei szerint), mert véges lényekként lyukak tátonganak a tudásunkon – amint a lyukak befoltozódnak, és/amikor megszólal az utolsó ítélet harsonája, talán majd minden megvilágosodik, talán akkor rálelnénk a végleges történetünkre – de mesélni (történelmet írni) aligha fogunk (elég furcsa, teológiai zárata van a *Mi az egyetemestörténelem...?*-nek). Szóval a történetírás semmiképp sem ártatlan mesterség – de ez nem fogyatékoság: ettől (hogy valamilyen nézőpontból írják, hogy valamit el akarnak magyarázni a történettel, hogy különböző műfajú történetírói történetek lehetségesek stb.) van értelme. Csak persze ez nem azt jelenti, hogy a változatok egyformán értelmesek.

Frank Tibor: Nézzük most a holokauszttagadást, ahhoz nem kell semmilyen dokumentum – az egy agresszív, támadó célú állítás, amit semmivel sem lehet alátámasztani. Sajnos (és természetes módon) a holokauszttól megmenekülők eltűnésével már egyre kevésbé lehet igazolni az akkor történeteket. Én azt gondolom, hogy a történelem megváltozik akkor, amikor a szemtanúk elhalnak. A történésznek mások a lehetőségei, amikor már nincs élő ember az adott korszakból. Átézés nélkül nehéz bármit is átadni.

Gyáni Gábor: A történetírás tehát tudomány, és nem filozófia, de nem is szépirodalom. Nézzük meg most közelebbről a szépirodalomhoz fűződő különleges és szintén komoly változásoknak kitett viszonyát is, miután korábban már érintettük a filozófiához való kapcsolódását, és az attól elváló további útját. A 19. századig bezáróan a történetírás és a regényírás nem különült el egymástól, hanem felolvadtak egymásban: a történeti munkák irodalomként hatottak (úgy is olvasták őket), a regények pedig betöltötték a történelem írásának a feladatát. A 19. század magával hozta a két műfaj szétválását, midőn a történelmi regény (elsősorban Walter Scott nyomán) kiterjedtebbé esedett, ezzel szinte egy időben pedig a racionális tudományos megismerés is igényt formált a történeti elbeszélés művelésére (Leopold von Ranke). Ez a kétfajta történeti beszédmód egy ideig párhuzamosan létezett, de már külön vágányokon futott. Ráadásul a kor a historizmus kora volt, amikor a történeti érzék fokozottan hatott és szinte mindent maga alá gyűrt, jóllehet eközben a modernitás világában is járunk. Ezt a furcsa paradoxont ezúttal csak megemlítem, a problémát itt és most nem bonthatom ki.

A legtöbb korabeli regény történelmi regény volt, és még az a Balzac is történelmi regényírónak tekintette magát, aki pedig saját korának a világról szóló fikcióiban a realizmus jegyében. A korabeli történelmi regény tény és fantázia olyan egyvelegét nyújtotta, amely történelemként is el tudta magát fogadtatni az olvasókkal, akiket a történészek igyekeztek magukhoz vonzani, a múltat illető egyedül igaz történeteikkel.

A modernitás korának olyan mélytörténeti tudat felelt meg, amely messzemenően ki tudta elégíteni a születőben lévő modern európai nemzetállam eszméi és ideológiai igényeit. A nemzetek újonnan keletkezett modern történelmi képződmények, amelyek mindenáron be szerették volna ágyazni magukat az idő folyásába azáltal, hogy ősinek tetteik magukat. Ennek érdekében készek voltak visszavezetni létezésüket egészen a késő antikvitás koráig. A népvándorlás korát tekintjük ezúttal a késő antikvitás korának, azt a történelmi időszakot, ameddig vissza lehetett tekinteni a historizálás határozott szándékával. Mi magyarok is ezt tettük, még ha olykor nehezen ment is a dolog. Emiatt vált kivételesen fontos kérdéssé a genesis, az origó tisztázása, amiből levezethető az a lineáris történeti elbeszélés, amely beletorkoll a jelenbe, és egyúttal igazolja is a jelent.

Akkoriban a régmúlt volt az a referenciális alap, melynek – történeti mitológia gyanánt – döntő szerep jutott a jelen legitimációjában. Ma már nem éppen ez a helyzet. Ma is létezik ugyan az őstörténettel való bibelődés törekvése úgy a public history terén, mint a történelempolitika részéről, az utóbbi a frissen megalapított Magyarországi Kutató Intézetnek (MAKI) is az egyik fő profilja. Ugyanakkor ma már messze nem a régmúlt történelme járulhat hozzá leginkább a történelem- és identitáspolitikák vélt vagy valós sikeréhez, hanem a közelmúlt történelmének a vitatása. Amerikai történészek eszmét cseréltek a közelmúltban arról, hogy mivel magyarázható a 19. század (európai) történelme iránti tudományos (és köz)érdeklődés napjainkban érzékelhető visszaesése. Ezt ugyanis kézzelfoghatóan tanúsítja mind a doktori témaválasztások 19. századot illető visszaesése, mint az, hogy egyre kevesebb tudományos cikk és monográfia jelenik meg erről a századról, egyúttal pedig lecsökkent a századot érintő kutatási projektek száma is. S mi lép vajon ennek helyébe: a 20. század. A 17. és a 18. század

íránt az előbbinél is kisebb érdeklődés nyilvánul meg manapság. Az időben visszamenve egyre gyéresebb tehát mostanság a történelem iránti fogékonyság. Ami azt sugallja, hogy az tűnik újabban igazán fontosnak a múltból, ami épp csak tegnap történt, de az, ami tegnapelőtt esett meg, elvesztette immár a jelentőségét, valószínűleg azért, mert nincs közvetlen befolyással a jelenre.

Ennek a mai történelmi tudatnak vagy érzékenységnek egyre kisebb tehát az időbeli mélysége, ami egybeesik azzal, hogy a történelemnek a jelenbeli relevanciája sem mérhető többé a 19. századbelihez, amikor mindent a történelemre vezettek vissza. Ez arra látszik utalni, hogy a történelmi tudat nem konstans, hanem úgyszintén történeti jelenség, ezért is változik olykor az időben. Nem véletlenül beszél François Hartog a történetiség rendjei kapcsán prezentizmusról, mint korunk jellemző időtapasztalatáról. Ez szögesen ellentmond a valamikori, a 19. századi historizmus által uralt időtapasztalatnak. Az utóbbi annak volt a folyománya, hogy ahogyan Reinhart Koselleck megállapította, a 18. század végén, a 19. század elején Európában egy új időtudat jelentkezett, amely elválasztotta egymástól a jelent és a múltat, sőt a kettőt szembe is állította egymással, így már nem egyedül csak az időben, de magával az idővel is gondolkodott. Ez a szemléletváltás, az új időtapasztalatnak ez a megváltozott formája tette végül lehetővé a modern történelmi tudat kialakulását és vele együtt a szakszerű történetírás megjelenését.

Ami mármost a holokausztot illeti, vitatkoznék azzal, hogy itt egyszerűen csak hazugságról van szó. A dolog ennél trükkösebb. Az ismert holokauszttagadó, de legalábbis revizionista angol David Irving, aki váltig állítja, hogy Hitler nem tehető felelőssé a népirtásért, mert nem is tudott róla, a tényszerű bizonyítékok hiánya miatt állítja ezt. Irving azzal a történetírói állásponttal él vissza ez alkalommal, miszerint az számít csupán történelemnek a történész számára, amit visszaigazolnak az írott dokumentumok. Ennek a hiányában pedig, állítja Irving, nincs történelmi tény. Vagyis, mivel Hitler nem hagyott hátra semmilyen olyan feljegyzést, amely tanúsíthatná, hogy bármi köze is lett volna a holokauszthoz, nem állítható felelősen, hogy ő rendelte el a népirtást, sőt még az sem jelenthető ki, hogy tudott egyáltalán róla. A dolognak nincs történeti nyoma. Ez így a pozitivistá történetírói ethosz mondhatni bumerángthatása, miután Irving arra épít érvelésében, hogy az és annyi hihető el csupán a múlttal kapcsolatban, ami közvetlen írásos dokumentumokkal alátámasztható, márpedig Hitler-ről e tekintetben nem állnak rendelkezésünkre efféle bizonyítékok, így nem is jelenthető ki, hogy bármi köze lett volna a holokauszthoz. Ez abszurd álláspont ugyan, de hirdetője kihasználja a pozitivistá történetírói dogma által felkínált elvi lehetőséget. Irvingnek persze nincs igaza ebben a kérdésben, amit jól bizonyít, hogy elvesztette azt a két éven át Londonban zajló rágalmozási pert is, melyet egyébként ő indított az amerikai történésznő, Deborah Lipstadt ellen, aki Irvinget holokauszttagadónak nevezte. Ebben a perben egy történész csoport segítette az alperes dolgát, melyet a neves angol történész, Richard J. Evans vezetett. Ez a szakembergárda rendre kimutatta Irving szakszerűtlenségét és egyes manipulációit, bebizonyítva, hogy Irving tudatosan ferdít. Azóta számos országban, ahol holokauszttagadás elleni törvény van hatályban, Irvinget a letartóztatás veszélye fenyegeti, ha történetesen beteszi a lábát az illető országba.

Kiss Endre: Minden lényeges hatalmi döntésről hiányoznak a dokumentumok. Ahol a valóságos hatalom megszerzésének vagy átadásának történetéről van szó, nem sok esélyünk van arra, hogy legyenek megfellebbezhetetlen dokumentumaink. Erre volt jó a 20. század, hogy ezt megtanuljuk. Persze mindez nem teszi könnyűvé a történészek dolgát.

Nem beszéltünk még arról, hogy mekkorát változott a történész társadalmi helyzete, szociológiai szerepe. Különleges legitimációra tesz szert a specializáltsággal, a szakértelemmel, végső soron azzal, hogy a társadalom annak az embernek ismeri el, akinek definitív hozzáférése van az igazi dokumentumokhoz. Ezzel szimbolikusan (és demokratikusan) az egész társadalmat képviseli, amelynek tagjai elvileg ugyan megismerhetik ezeket a dokumentumokat, még sincsenek abban a helyzetben, hogy azokkal elmélyülten foglalkozzanak. Az új társadalmi szerep egyik lényeges komponense, hogy a médiumok hihetetlen nagy érdeklődése kíséri mindezt. Primitíven fogalmazva, más a rádió korszaka, más a televízióé stb. Az új szociológiai szerep más, mint a 19. századi történészé, akinek kvázi teoretikus tekintélye volt. Nem feltétlenül fogadták el konkrét koncepcióikat, de a források végső ismeretének feltételezése majdhogynem szakralizálta szerepüket. Korszakokat határoztak meg, s maguk is korszakosok lettek. Szobrokat faragtak róluk.

S végül visszatérnék a történetfilozófia, történetmetodológia és a valóságos történetírás hármasságára. Említették, hogy a történetfilozófia függetlenedhetik is a történetírástól, mégis látni kell, hogy önmagában hatalmas műfaj, ami nemcsak a történettudományt vitte előre, de az egész emberiséget is. Herdert említeném, az egyik legcsodálatosabb gondolkodót, aki abból indult ki, hogy mindennek van a világon filozófiája, ezért a történelemnek is kell, hogy legyen. S ha meggondoljuk, hogy Herder jóslata a magyarokról nem azért válhatott ki akkora hatást, mert annyira pesszimista volt, de azért, mert Herder mondta, érzékelhetjük tevékenységének nagyságrendjét. A történetmetodológia lenne a világ legszebb feladata, ha jól csinálják. De gyakran téves vágányra keveredik a metodológiai diszkusszió, mert elfelejti, hogy a metodológia nem hétköznapi tudomány, nem lehet vigyázatlanul összekeverni a valóságos kutatással. S végül a valóságos történetírásról, ami a történészek igazi feladata: magában a nem-filozofikus, azaz a valóságos történetírásban is működik egy sajátos elméleti energia, ami a tények koncepcióvá rendezésében nélkülözhetetlen.

Frank Tibor: Az én negatív példám a Gellért-hegyi Szabadság-szobor hátoldala. A szobor elülső oldaláról a szovjet katonát elvitték a Szoborparkba, ami nagyon helyes volt. Azonban ami a szobor hátoldalával történt, az már nagyon szerencsétlen. Oda ugyanis rá voltak vésvé a Budapest ostrománál elesett szovjet tiszték nevei, aranyozott betűkkel. Ezt én sokszor láttam, tehát nem csak elképzelem, így volt a valóságban. A feliratokat vagy húsz évvel ezelőtt eltávolították. Ami nagyon érdekes példa arra, hogy miként lehet a történelmet bizonyos értelemben átírni, kiradírozni, megszüntetni. Mert ez az indulat nem volt helyénvaló: ezek a szovjet katonatisztek nem elfoglalták Magyarországot, hanem felső parancsra az életüket is áldozták azért, hogy megtisztítsák a náci németektől.

Sok hasonló dolog történt. Például a Hősök terén van a magyar történelmi emlékmű, eredetileg kétszer hét magyar uralkodó szobra. A II. világháború után a Rákosi-korszakban a Habsburg-királyok szobraikat elmozdították és Habsburg-ellenes magyar szabadságharcosok szobraival cserélték ki. A lecserélt szobrok nem pusztultak el, a tervek szerint a Szépművészeti Múzeum mellett állítják majd fel őket újra.

Nagyon sok más eset is van. Legjobb példa a budapesti Horthy-szobor ügye. A szobrot nem engedték közterületen felállítani, s így a Szabadság-terén lévő református templom, a Hazatérés temploma területén, az utcaszinttől kissé távolabb helyezték el. Óriási vitát váltott ki a Magyarország német megszállását szimbolizáló szobor, csupán méterekre a Horthy-szobortól, amely az országot egyértelműen, mint a németek áldozatát mutatja be, s ami előtt felállítása óta egyre csak néma tüntetések zajlanak, tárgyakkal, feliratokkal tiltakozva a szobor mondanivalója ellen.

A szobor ugyanis úgy mutatja be Magyarországot, mint mártírt, amely a szimbolikus német sagnak lett az áldozata, és amely önmagában ártatlan volt. Történezeink ugyanakkor hitelt érdemlően kimutatták, hogy a magyar holokausztban Eichmann kisszámú német alakulata mellett mintegy 300 000-re tehető magyar is részt vett. Ezzel a szoborral tehát mintegy kiradírozták a magyar felelősséget a magyar holokausztért.

Bőven van más példa is. Ilyen a Nagy Imre-szobor áthelyezése az Országgyűlés irodaháza mellé. Nagyon érdekes az Andrássy-szobor visszakerülése eredeti helyére, az Országgyűlés déli oldalára, miután az eredeti szobrot annak idején, 1951-ben a Sztálin-szoborba öntötték a bronzhiányos időben. Állítólag az újonnan helyreállított Andrássy-szoborba visszakerültek a Sztálin-szobor egyes részei is – de lehet, hogy ez csupán „városi legenda”. eltűntették viszont a Parlament mellől Károlyi Mihály szobrát, aki vitatott, de jelentős történelmi személyiség volt.

A nagyközönség számára látható történelmet gyakran átigazítják, és ott nyúlnak hozzá, ahol csak lehet. A történelmet tehát az emlékezetkultúra is manipulálja. Póto Jánosnak (1989) és Prohászka Lászlónak (1994) kitűnő könyvei dolgozzák fel ezt a témát. A történelem forrásanyaga tehát nem feltétlenül csak papíron, levéltárban, hanem többek között köztéri szobrok, emlékművek formájában is tovább él, sokszor hamisítják, sokszor átfestik.

Gyáni Gábor: Elsőként azzal foglalkoznék, hogy mi is valójában a történelem. Két fogalom keveredik itt össze egymással: a múlt és a történelem fogalma. Az emlékezet, akár személyes, akár kollektív, egyedül csak a múltra vonatkozik, azt tartja életben a jelen körülményei között. Ez azonban még nem történelem. A történelem más kategória, másféle szellemi entitás, nem más, mint a történészek racionális szellemi konstrukciója, amely a számukra adott szabályok szerint előálló (kikutatott) és elbeszél múlt. A professzionális történetírás kezdettől megkülönböztette magát az emlékezetben tartott múlt legendáitól és meséitől, és tette ezt a tudományosság kimondott igényével. Ez a fajta múlt, amely immár maga a történelem, a racionális megismerés eredménye, amely az ellenőrizhetőség és a megvitathatóság fedezetében a múlt szisztematikus elbeszélését adja. A személyes emlékezet és a kollektív memória viszont szubjektív és mitologikus szellemi képződmény, szemben a történészek történelmével, amely a

pártatlanság jegyében keletkező racionális alkotás, amely nyitott a rivális történetfeldfogások és történetábrázolások bírálatára. A személyes és a kollektív emlékezet jelenérdekeltségű múltba tekintés, a történészek történelme viszont a lezárt múlt történelme, amelynek szintén van ugyan némi köze a mindenkori jelenhez, de nem ez a kapcsolat szabja meg a jelentését és a jelentőségét. A historizmus kívánalmi szerint művelt történetírás a saját összefüggéseinek a keretében értékelt múlt fogalmát részésti előnyben szemben a máig erő, és még lezáratlan múlt élénk emlékezetével. Mindez persze csak ideál és norma, és ténylegesen nem írja le a személyes és a kollektív emlékezet, valamint a történészek történelme közötti különbségeket. Mégis: ad némi fogódzót a kettő szétválasztására. Például azáltal, hogy a történészek történelmét a személyes és a kollektív emlékezet kritikájaként is tekinti, és ódzkodik attól, hogy feltétlen hitelt adjon az utóbbinak a történelem magyarázatában.

Ma viszont már az a helyzet, hogy a személyes és a kollektív emlékezet, valamint a történetírás kezd lassanként egymásba csúszni, egymásba gabalyodni, ha nem éppen az előbbi kerekedik felül az utóbbin. Nincs alkalom ezúttal arra, hogy ezt a problémát teljes mélységében megvilágítsuk, hadd jegyezzem meg csupán vele kapcsolatban, hogy nehéz, ha nem lehetetlen teljes egészében eltekinteni az élő tanúságtevők emlékeként tárlt bizonyítékaitól akkor, amikor a múlt aktualitása nem teljesen enyészett még el a jelenben. Így vagyunk a legtöbb modern traumatikus történelmi tapasztalattal, magával a traumatikus történelemmel, melynek a történetírás lehet ugyan hű krónikása, de nem biztos, hogy az utókor valós igényeinek megfelelően fog számot adni ezekről a megrendítő és tartós emberi tapasztalatokról. Ez a helyzet pedig kedvező táptalajául szolgál a személyes és a kollektív emlékezet térnyerésének, amely kifejezetten a történetírás rovására történik; ami viszont nemegyszer még azzal a demokratikus igénnyel is kiegészül, hogy legyen mindenki a maga történésze, ő maga lássa el tehát a múlt történelmiesítésének eddig egy szakértő csoport számára fenntartott feladatát. Heves viták folynak manapság erről a kérdéstről, amely gyakorta összekapcsolódik a történelem állami manipulálásának, a történelempolitika akut veszélyének a kárhoztatásával, amiről korábban is szoltam már néhány szót.

Ezen a ponton hozzászólnék egy másik kérdéshez is, nevezetesen ahhoz, hogy mennyire végez a történész elméleti munkát, amikor a múltat kutatja és elbeszéli. Már pusztán a téma kijelölése, majd pedig az időbeli lokalizálása tisztán elméleti belátásnak az eredménye. A történész feje nem tabula rasa, amikor a munkájába belevág, hanem telis-tele van ilyen-olyan tudással, értékekkel és elvárásokkal a saját vizsgálni kívánt tárgyát illetően. Mindez azonban nem pusztán empiria, hanem olyan előzetes tudás, amely absztrakcióként irányítja őt a megismerés során. A jó történelmi munkában a szerző exponál egy vagy néhány történelmi problémát, azt vagy azokat írja le és magyarázza meg az elbeszélés során, majd annak eredményeként. Ez a legfőbb bizonyítéka az elméletvezérelt történetkutató és történetírói munkának. A ténszerűsége törekvő történetírói ténykedés így nem teljes elméletmentességet, hanem azt fejezi ki csupán, hogy a történelmi argumentáció az empirikus bizonyítást helyezi előtérbe, vagyis valamely hipotetikus állítás, netán a modellező érvelés is mindig azzal párosul, hogy pozitív (a forrásokból származó) adatokon nyugszik a gondolatmenet. Mindez azon-

ban csak elméleti, többnyire persze rejtett elméleti előfeltevések révén valósulhat meg, azok nélkül mit sem ér a történeti okfejtés, nem több a faktografikus történetírásnál.

Végül: a történész a jelen embere, a saját korából szerzett tapasztalatai is nélkülözhetetlenek tehát a múlt fogalmi megragadásához. Ez azzal jár, hogy a múlt forrászserű nyomaiban búvárkodva is mindig az vezeti őt a szelekció, a jelentéstulajdonítás és olykor a jelentőség megállapítása során egyaránt, aminek a jelen perspektívájában jelentése, jelentősége és funkciója van. Patrick Hutton meggyőzően érvel amellett (és ezt bizonyítja is), hogy a társadalmi és mentális hagyományokhoz ragaszkodás olykor meglepő kreatív szellemi útkeresésekre ösztönözhet egy történészt (erre jó példa szerinte Philippe Ariés), amely képessé válik ezáltal, hogy felfedezze a múltnak azokat a mélyrétegeit, amely nem mindig nyílik ki a jelenbeli szellemi beállítottság előtt. Ez a hermeneutikai alapon képződő történelmi tudás a múlt és a jelen közötti szüntelen oda-visszahatásnak egy igazán ékes megnyilvánulása.

Kiss Endre: Szeretnék az elhangzottakra reagálni. A történészek történelmének konfigurációját már összehoztuk, és örülök, hogy erre reflektáltak. Ennek egyik érdekes paradoxona, hogy az egyik tudós nem tud a másik tudós anyagára támaszkodni, mert esetleg másképp jelöli ki tárgyát, ami lehet ugyanaz a tárgy, amit egy másik történész már feldolgozott. A másik, hogy előkerült, hogy miben áll a történész kreativitása. Ezzel az a probléma, hogy a történész ebből a szempontból tragikus figura is lehet. Ha valamit értelmez és megjelenít (és azt bizonyítja), másnap mindenki azt hiszi, hogy az természetes, s ha nem ez a történész, megírja egy másik, s kevesen veszik észre, hogy a koncepció, úgy, ahogy van, megszületése pillanatában lehet ugyanolyan felfedezés, mint egy fizikai egyenlet.

Frank Tibor: Én egy másik példát szeretnék előhozni a magyar történelemből és a magyar történetírásból. Kossuth híres vidini levelében Görgeit tette felelőssé a magyar fegyverletételért és a magyarok kudarcáért, a szabadságharc eltiprásáért. És most sem tesz hozzá, hogy Kossuth két nappal a világosi fegyverletétel után, 1849. augusztus 17-én Udvardy Tamás névre szóló hamis útlevelével, szakállát leborotválva eltávozott az országból. Akkor, amikor a tábornokokat, a törvényesen kinevezett miniszterelnököt felakasztották vagy főbe lőtték.

Az emigrációban azután élvezte azt az államfői szerepkört, amelyet visszavett és öntudatosan betöltött – először Amerikában, Angliában, majd Itáliában. És ő valóban úgy is élte át ezt, hogy már-már királyi szerepet tölt be. Egyik látogatójának egy szivardobozra mutatva szobájában állítólag ezt mondta: „Ezt Lajos barátom küldötte Párisból – tisztelete jeléül”. III. Napóleon francia császárról volt szó. Tehát egy olyan szerepkört épített föl durva csalásra, mely szerint Görgei volt a felelős a kudarcért. Ez az ún. vidini levél kardinális kérdéssé vált – szegény Görgei 1916-ig élt, és addig majdnem végig ebben a kiátkozásban létezett. Kossuth szavaival: „Szegény szerencsétlen hazánk elesett. Elesett nem ellenségeink ereje, hanem árulás s alávalóság által. Ó, hogy ezt megértem, s mégsem szabad meghalnom. Görgeit felemeltem a porból, hogy magának örök dicsőséget, hazájának szabadságot szerezzen. És ő a hazának gyáván hóhérvá lön.” Ez a példa azt mutatja, hogy nemcsak a történelmet hamisítják meg, ha-

nem maga a történelem is eleve hamis. Kossuth meghamisította azt, ami a szabadságharc végén történt s a felelősséget Görgeire tolt.

Minden történelem tele van ilyen mozzanatokkal: nem igazolják hitelesen, ami akkor történt és a valósághoz képest mást mondtak. Sztálin halála is ilyen példa volt. Amikor kisgyerekként hallgattam a rádióban az orvosi „buletineket” Sztálin elvtárs betegségéről és haláláról, nem tudhattam, hogy mi az igazság a generalisszimusz haláláról. Ezt egyébként máig nem tudjuk pontosan. Tehát amit hangsúlyoznék, hogy nemcsak a történelem íróitól származnak az ilyen eltérések, hanem maga a történeti tény is hamis lehet, meghamisulhat. Sok nagy esemény másként történt, mint ahogy a kortársakkal elhithetni igyekezték.

Kiss László: Egyvalamit szeretnék itt felvetni, ez pedig a következő. Dékány István szociológus írja 1915-ben: „A történelem mint tudomány együtt él a korrallal, tőle el nem választható, tisztán elméletivé nem izolálható, mert maga nem más, mint két kor tudatának korrelatív érintkezése.”⁷⁴

Mármost, hogy néz ki ez a „korrelatív érintkezés” a mai magyar történetírásban az 1945 előtti és utáni korszak kapcsán?

Gyáni Gábor: Némileg álkérdésnek tartom a felvetést. Az eddigiekből is már kiderült, hogy a történetírás nem sine ira et studio tevékenység. A történész ugyanis nem áll az idő és a történelem fölött, mivel korának az embere, és ezzel hozzátartozik a jelenéhez, amikor a jelenben a múltról beszél. Ezt tekintve a történészek történelmének, a minősége függ attól, hogy mennyire demokratikus az őt aktuálisan körülvevő közélet, mennyire plurális a kor szellemi élete. Egysíkúvá válik és intellektuálisan elszegényedik a történetírás, ha hiányoznak a történelemtől szóló alternatív felfogások, ha nincs szólásszabadság, és hibádzik a tudományos szabadság.

1945 előtt féldiktatúra, úgymond autoriter politikai rendszer volt Magyarországon, 1945, helyesebben 1950 után viszont már nyílt diktatúra érvényesült tartós jelleggel. Nem meglepő tehát, ha kellő számban akadt analóg történetírói fejlemény ekkor és akkor, bár 1945 előtt mégiscsak nagyobb volt a kutatói és gondolati szabadság az országban, mint kivált az 1956-ig terjedő kommunista időszakban. Szemléletmód tekintetében ugyanakkor nyilvánvalóak a különbözőségek is. 1945 előtt még csak nyomokban létezett materialista társadalom- és történetiszemlélet, 1950 után viszont ez vált kánonná. 1945 előtt inkább a Habsburg-barát történetiszemlélet dominált, 1950 után, az ún. ötvenes években ellenben a függetlenségi történetiszemlélet került előtérbe. Később módosult persze a helyzet. Szóval nehéz mérleget vonni a két korszak összevetése során, mindenesetre a demokrácia mértékének a változásai mércéül szolgálhatnak ahhoz, hogy egymáshoz mérjük a különböző korok történetírásait.

Frank Tibor: Néhány dolgot én is hozzátennék mindehhez. Itt alapvetően nem 1945-nél húzódik a határ. Különböző határvonalak vannak. Vegyük például a Tanácsköztársaságot, melyben hallatlan nagy propaganda folyt, érette, de utána nagyon kevéssé nekimentek, például Gratz Gusztáv miniszter, történetíró és Váry Albert királyi koronaügyész.

De volt más nagyon markáns fordulat is, több menetben. A változás már 1945 után bekövetkezett, a Tanácsköztársaságért folytatott lelkesedés formájában. Az MTA

Történettudományi Intézetének munkatársai azonban már a 70-es évek végétől elkezdtek tárgyyszerűbben, szakszerű módon, több empátiával földolgozni az egész korszakot. Megemlítem Hajdu Tibor két kötetét az 1918–19-es időkről, később a Károlyi Mihályról írt biográfiáit.

És ez így ment más területeken is. Érdemes megemlíteni Kosáry Domokosnak a nagy munkáját a 18. századról, vagy a mátrafüredi francia–magyar történész kollokviumok sorát. Látható, hogy mennyivel gazdagabb, mennyivel alaposabb kutatás folyt már a Kádár-korszak vége felé.

Hogy azóta mi történt, azt nehezebb röviden összegezni, sok minden keveredik egymással. Nagyon sok fiatal lépett be a körbe, akik már merészebbek, odamondanak – nem ismernek annyi tabut, mint a mi generációnk. És talán nem is félnek annyira ezeknek a tabuknak a döntögetésétől. Úgyhogy én színesebbnek látom az utolsó száz évnek a történetét. És visszamennék oda, amit mondtál, hogy egy Habsburg uralkodóval a trónon nem lehetett semmi érdemlegeset mondani. Ez mindig így van, amikor valaki dominálja a színpadot. Megemlíteném, hogy a török–finnugor ellentét kiéleződése is politikai kérdés lett.

És nagyon sok ilyen kérdés van, hogy leképeződik egy vezető politikai irányvonal. Erre mindig oda kell figyelni, hogy a történész szakma ne szolgáljon ki egy rendszert sem, bár ez nálunk sajnos sokszor így van. Mert mindenki élni akar, és megpróbálja a pályázatoknál, utazásoknál, kiadóknál a helyét biztosítani. Ezt is szóba akartam hozni, hogy van egy ilyen veszély, a fiataloknál főleg, nincs még meg a pályájuk, nincs előkészítve a karrierjük. Ezért úgy érezhetik, hogy kénytelenek valamilyen mértékben és valamilyen módon kiszolgálni az uralkodó rendszert. Van néhány nagyon bátor ember, aki ezt nem csinálja, és vállalja is a következményeket.

Mesterházi Miklós: Valahogy úgy képzeljük, a történeti gondolkodás/érzék/tudat (ahogy tetszik) valamiképpen újfajta vívmány, elköteleződése (felfedezése) a szellemnek, újfajta érzékenység, amelyet valamiért nagyra kell tartanunk. (Ha szabad megint Burckhardtot idéznem: „Annak, ami egykor ujjongás és siránkozás volt, most ismeretvé kell alakulnia, akárcsak voltaképpen az egyén életében. [...] A [történeti] szemlélődés azonban nemcsak jogunk és kötelességünk, hanem egyszersmind magasabb szükségletünk is: ebben áll szabadságunk, roppant erejű megkötöttségeink és a kényszerűségek sodrása közepette.”) Ennek az érdekes érzéknek a működése azonban talán nem egészen magától értetődően átlátható. A történészeknek, mint céhnek van válaszuk a kérdésre, hogy „hol lakik” ez a fajta érzékenység (mit fog át, miben nyilatkozik meg, hogyan alakítja át a fejünket) – ti. egy sor (implicit vagy explicit) módszertani parancs/tiltás. Bizonyos műfajokat az ember, ha ad magára, nem űz: a történészek nem írnak hősköltevényeket (legalábbis nem versben); elesnek bizonyos fajta magyarázatok, a gondviselés vagy a csodaszarvas; magától értetődik a kontextusok ismerete és tisztelete, tehát hogy nem ír az ember ugyanazzal a szótárral egy hettita királyról és egy szovjet pártfőtitkárról, hacsak nem a szellemeskedés kedvéért; elesnek bizonyos célok; diszkreditálódnak (jó esetben legalábbis) az elfogadhatatlanul elfogult (partikuláris) látószöggel írt történeti munkák stb. – De ez távolról sem minden: hogy a történelem/

történetiség a szellem önreflexiójának elmaradhatatlan eleme lett, mindenesetre egy újfajta hermeneutikát implikált – az értetlenség, a rácsodálkozás, a formális párhuzamok és ellentétek helyett a Schillernél fölhangzó „ilyenek voltunk mi is”-t (amihez hozzátartozik a visszahozhatatlanság/a visszahozhatatlanság miatt érzett bánat, mint ugyancsak Schillertől tudható). Ez a fajta érzékenység nyilván reflexió dolga (a fogalom közegében van otthon), mégis valamiképp elér (vagy el kell/kellene érnie) az újjbegyekig, ha tetszik, az azonosság és nem-azonosság azonossága iránt mutatott érzékként, bár a kifejezés használata merő nagyképűsködés a részemről, minthogy nem érték Hegelhez – de az effajta dialektikus gondolatalkzatok mintha valamiképpen arra szolgáltak volna a számára, hogy föloldja a gondolkodásnak azt a fajta absztraktságát, amely szimplán a saját fejünkben ragadtságból (a hétköznapiakba ragadtságból, a természetadta módon ránk szakadt látószögbe ragadtságból – *Wer denkt abstrakt?*) adódik. (Mindenesetre mintha leginkább ízlésünk átalakulásában volna a dolog tetten érhető: nem folytatunk vitákat arról, hogy vajon a régiek vagy a modernek művészete a magasabb rendű-e: minden további nélkül érzékeljük, hogy bizonyosfajta várakozások egyszerűen nem helyénvalók, ha mondjuk, Cervantest olvas az ember. És persze vannak múzeumok, külön teremmel Brueghelnek és Rubensnek, el ne tévedjünk. Valamint egy ideje már nem fűrészelünk szét gótikus ablakkereteket, csak mert másutt akarunk és modernebb ablakot nyitni [vagy legalábbis ahol van műemlékvédelem, ott nem] – de ha már ezzel példálóztam, a történetiség bódulatában élő XIX. század csuklás nélkül építette cukrászsüteménnyé a várbeli, bájos és teljesen igazából gótikus Mátyás-templomot, csak mert nem találta elég pompázatosnak [és pettyezte tele gótikus-reneszánsz-barokk hibridekkel egész Budapestet.] Ehhez az újjbegyekig érő érzékenységnek mindenesetre van egy talán nem egészen magától értetődő eleme. Minthogy nem szeretnék politizálni, hadd idézzek egy tőlünk földrajzilag távoli szerzőt: „A hajdankori konfucianus etika négy uralkodói erényt tartott számon: a lí-t, a korrektséget vagy illemtudást; a jí-t, az igazságosságot; a lien-t, az integritást; és a csé-t – amit, mint mesélték nekem, a leginkább »szégyenkezésre való készség«-ként vagy »hajlam«-ként lehetne fordítani. Ez a negyedik erény a legfontosabb mind közül. Nélküle a többi elkerülhetetlenül üressé, hamissá, álszentté válik. – Az Egyesült Államokban, amely magának vindikálja a jogot, hogy uralkodjék a világon – erőszakot alkalmazzon, beavatkozzon, gyilkoljon, amikor csak ezt megfelelő eszköznek találja – ez a negyedik erény szembetűnően hiányzik általában véve az emberekből is, de kivált politikai vezetőikből. A politikai spektrum jobb oldalán nem is csak hiányzik ez az erény; ott fölényes dühvel elutasítják, legalábbis mint olyan erényt, amely rájuk nézve is kötelező volna, és arra nézve is érdekes, amit politikájuk a nemzet történetéből megtartani akar. A politikai baloldal a maga részéről gyáva és korrupt, vonakodik kiállni azért, miről tudja, hogy igaz, kész kiegyezni a mohósággal, a hazugságokkal, a bigottsággal, kész tettetni – politikai okokból –, hogy lehet valami igazság az arcpirító hazugságokban. [... Pedig] ami a nemzet történetét illeti, több mint elegendő ok van a szégyenkezésre” (Allan W. Wood: *Free Development for Each*, OUP 2014, 304.) –

Gondolom, érthető, nem az USA politikájának kritikája kedvéért idéztem a klasszikus német filozófia ragyogó interpretátorát.

Kiss László: Időnk sajnos lejárt. Úgy érzem, hogy még órákig folytathatnánk az újabb és újabb szempontok és konkrét példák felsorakoztatását. Egyben azonban úgy is kell éreznem, hogy nemcsak sok teoretikus kérdést sikerült érintenie a beszélgetésnek, de nem kevés aktuális dilemmát is felvillantott. Köszönöm a tudós részvételt.

Hunyady György írásos hozzászólása:

Kérdés és felelet a történelem és pszichológia tudományközi viszonyáról

Mit tud a pszichológus a történelemről, illetve hogyan is viszonyul hozzá?

Ez nyilvánvalóan elnagyolt kérdés, mert hiszen az első válasz: „pszichológusa válogatja”, ám azért nem teljesen indokolatlan feltenni, hogy a humán tudományok e két területének művelőiben, a történészekben és a pszichológusokban élnek egymással kapcsolatban – akár az együttműködésüket érintő – generális várakozások. Hogy ezek miben állnak és miből fakadnak, annak megvilágításához nem árt kiindulópontként tisztázni, hogy a két tudományterület eltérő logikával építkezik (amint ezt a 19–20. század fordulóján a szellemtudomány filozofikus művelői módszeresen firtatni kezdték). A múltban végbement egyedi és tömeges léptékű események, különböző mélységű változások rekonstrukciója a történész vállalt feladata, viszont a pszichológus szakmai törekvése (amint ezt korszakos jelentőségű művelője, Kurt Lewin poentírozta) a természettudományok zömének ambíciójával rokon, rendszerelvű megközelítésben általános, egyetemes összefüggéseket keres. Ezt a divergenciát már csak azért is indokolt számon tartani, mert a történész az egyéni, egyedi megnyilatkozások megfejtojéet keresi e társtudomány művelőjében, miközben a személyiséglélektan csupán a pszichológiának sajátserűségekkel foglalkozó egyik ága, amely típusrajzok sémáival tudja a történetek rekonstrukcióját segíteni (amint ezt a pszichoanalízisben fogant pszichohistória példája, példányai jól mutatják).

A szóban forgó tudományterületek művelőinek közelítése, közvetlen eszmecekerje céljából jó pár éve szerveztem olyan egyetemi foglalkozást, melyben pszichológus hallgatók a magyar történettudomány kiválóságaival folytathattak érdemi eszmecekerét arról, hogy ők mit is gondolnak az interdiszciplináris együttműködés lehetőségeiről, hogy vélik, miben látnák szakmai hasznát a pszichológiai tudásnak. Nem lehetünk nagyon meglepve, hogy e történész-kiválóságok a pszichológustól azt várnák, hogy egyének, illetve tömeges nagy társadalmi csoportok irracionális viselkedésére adjon magyarázatot, hiszen a történeti helyzetek diktálta racionális cselekvés (pontosabban szólva a cselekvés mögé látott racionalitás) mintegy magától értetődő a kutató történész számára, az ettől való (látni vélt) eltántorodás viszont igényelheti az evidenciákon túli szakértelmet. Ehhez a hagyományos, klasszikus társtudományi várakozáshoz képest érdemes hozzáfűzni: egyfelől, hogy (például a közgazdasági és politikai tudományok modernebb vagy modern hajtásainak tanúbizonysága szerint) az egyének és csoportok döntéseinek és cselekedeteinek tetemes része nem-racionális (a valóságkép torzításainak és érzések befolyásának van kitéve). Másfelől – épp ezért – annak megfejtoése, hogy ezen körülmények között a történeti magatartásban és fejleményekben

hogyan is jelenik meg a logikai szabályokat követő racionalitás – annak megfejtése az emberi megismerés és érzelmi dinamika kimunkált pszichológiáját bizonyosan igényli.

Ilyen szofisztikált tudományközi kitérőkre azonban a történetírás művelője nem igen tart igényt, hiszen ő a történeti szereplőt, szereplőket, viselt dolgaikat közvetlenül „megérti”, a történeti források – nota bene többnyire írástudó – szerzőinek üzeneteit olvasni tudja. És itt érkezünk el egy lényeges gondolati ponthoz, a történetírás egyik specifikumához a tudomány világában. A bolognai rendszerű tanárképzésnek a 2010-es évek fordulóján dúló vitáiban szólalt meg a kritikai nézőpont velünk szemben érvelő képviselőként Szabó Gábor akadémikus, aki elmésen többek között azt fejtegette, hogy a természettudomány gondolkodásmódja „nem természetes”, annak sajátos fogalmi eszközeire és műveleteire tehát a „normális embereket” ki kell képezni. Ez a bonmot kínál alkalmat, hogy kimondjuk, a történész gondolkodásmódja viszont „természetes”, minden értelemben szót ért mind a múlt szereplőivel, mind a történelem iránt érdeklődő – vagy legalábbis afelé fordult – köznapi közönségével is. Ez a nyitottság és hatékonyság együttjár azonban olyan, a megismerés köznapi folyamataira jellemző buktatókkal, melyekkel a szociál- és döntépszichológusok kognitív irányzata hosszú évtizedeken át előszeretettel foglalkozik. Példaként említem, hogy a történetírást is megkísérti az úgynevezett hindsight bias (miszerint ami bekövetkezett, az elkerülhetetlennek, törvényszerűnek tűnik), gondolkodásában jelen van a kategorizálás és sztereotípiaképzés, az identitás kiforrásával együtt járó érzelmi dinamika és így tovább... Magyarán a pszichológia valós szakmai kínálatából a történész számára talán nem elsősorban tárgyára, a megismerendő múltra vonatkozó ismeretek, értelmezések a leghasznosabbak, hanem a közgondolkodás mentalitásával osztozó történészre alkalmazható ismeretanyag, amely a történettudomány művelésének forráskritikai módszertana mellé kívánkozik, mint a történeti megismerés tanulmányozása és fejlesztésében alkalmazható metodikai támpont. Ehhez képest talán másodlagos, de a pszichológia, szociológia és más, rendszerelvű empirikus kutatások – elterjedésük és széleskörű hasznosításuk nyomán – sajátos, merőben új ismert forrásanyagot is termelnek a történettudomány számára, amikor is a közkeletű mentalitást (például az érték- és attitűd-irányultságot, a szubjektív jólét hangulati mutatóit) feltáró empirikus munkálataik adatanyagát, korábban soha nem látott formában és mértékben keresztmetzeti képben hozzáférhetővé teszik.

Hogy ne teljesen egyoldalúan beszéljünk a pszichológia hasznosításáról a történettudomány nézőpontjából, fordítsuk meg kérdésünket: a történettudomány művelése, érdekköre és eredményei mennyiben járulhatnak hozzá a pszichológia fejlődéséhez. Az utóbbi észrevételekhez csatlakozóan felidézhetjük és állíthatjuk, hogy a múlt módszeres tanulmányozása a pszichológia számára (csakúgy, mint más vetületben a kultúrközi összehasonlítás) sajátos, nem kísérleti, időben kibomló információkat, adatokat szolgáltat. Ezen túlmenően azonban a történeti folyamatok és szereplőik tanulmányozása messzemenő szemléleti hatással is járhat, amennyiben a pszichológus ráeszmél arra, hogy aktuális helyzetében és rendszerszerű összefüggéseiben elemzett egyént, csoportot, társadalmat aligha lehet másként, mint történeti változásaiban és változó

kontextusában szemlélni és megítélni. És egy lépéssel tovább haladva, ha – mint előbb állítottuk – a történész módszertanának frissítéséhez szempontokat kínál a pszichológia, a pszichológia műveléséhez is lényeges felismerésekkel járul hozzá a történeti szemlélet: a pszichológusnak rá kell ébrednie, hogy nem csak tárgya, de önmaga sem független az időtől, társadalmi közegének változásaitól, és egész tevékenysége ezek keretében nyeri el értelmét.

SZÁSZ ERZSÉBET¹

CSALÁDI EMLÉKEK HILSCHER REZSŐRŐL II.

Hilscher Rezső és Hilscher (Mády) Zoltán közös tevékenysége

Hilscher Rezső és Mády (Hilscher) Zoltán jó testvéreként egész életük során segítettek, támogatták egymást. Lehetőségeikhez mértén munkát adtak egymásnak, megvitatták készülő könyveiket, cikkeiket, és méltatták a másik művét az általuk szerkesztett lapokban. Közel álltak elveikben is, szívesen és lelkesen tanítottak, támogatták a szegényeket és az elesetteket, fejlett volt szociális érzékenységük. Zoltánról – szerénysége miatt – méltatlanul keveset írtak eddig.

*Hilscher (Mády) Zoltán
(1898–1977)*

Hilscher Rezső és nyolc évvel fiatalabb öccse, Zoltán egész élete során segítette, támogatta egymást. Nehéz időket éltek át együtt, s közös pályafutásuk egyfajta áttekintése a 20. századi magyar történelem sorsfordulóinak is. Számos családban történtek hasonló esetek, s bízunk benne, hogy az olvasó analógiákat talál a saját tágabb vagy szűkebb familiája szellemi hagyatékában. Rezső és Zoltán a maga szakterületén kiemelkedőt alkotott, s nem titkolt célunk, hogy haláluk után hat, illetve négy évtizeddel méltassuk érdemeiket, hiszen szerénységük révén gyakran ki sem derült, hogy milyen lényeges szerepet játszottak az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet, a falukutató vagy a népfőiskolai mozgalom területén. A nagyobb fiú református lett, a kisebbet – édesapja után – evangélikusnak keresztelték.

Rezső tervei között a tanári hivatás is szerepelt, de aztán jogot tanult, míg Zoltán valóban a pedagógus pályán tevékenykedett egész

¹ A szerző Hilscher Rezső bátyjának unokája.

életében. Már az I. világháborúban megmutatkozott fogékonyságuk a másik szakmai támogatására, hiszen Zoltán a budapesti IX. kerületi Református Főgimnáziumban végzett tanulmányai után (az V. kerületi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban) letett hadiértségit követően a frontra került. 1916-ban, 17 évesen sorozták be, s a háború során az orosz, a román, az olasz fronton teljesített szolgálatot. A Magyar Királyi Budapesti 30. Honvéd Gyalogezred tartalékos zászlósaként bronz vitézségi érmet, majd második osztályú ezüst vitézségi érmet kapott, 1918. február 1-jével tartalékos hadnaggyá léptették elő (ekkor még nem töltötte be 20. életévét).

Bátyja eleinte az újpesti Városházán dolgozott közigazgatási gyakornokként (1907-től), aljegyzőként (1914-től), majd a Közigazgatási Osztályt vezette. Leendő feleségével, Dalnoki Piroskával 1915-ben egy jótékonysági koncert szervezése közben ismerkedett meg. A hangverseny belépője egy-két könyv volt, amelyet a katonáknak küldtek el. Rezső később aztán Zoltántól is értesült róla, mennyire sokat segíthetett lelkileg az olvasás, amint levelezésükben említették:

„A vasárnapi Pesti Naplót és Magyarországot legyen olyan jó, küldje el. Ide u.i. csak a Pesti Hírlap jön, meg a Pester Lloyd, de mire mi a vásárláshoz hozzájutunk, az újságnak híre-hamva sincs. Ha valami kritika, vagy ilyenféle van, azt is legyen szíves elküldeni, mielőtt innen továbbmennénk, úgyis egy pár ruhaneművel együtt hazaküldöm. Írjanak erre a címre is minél hamarabb és minél többet. A lapja márc. számából okvetlen küldjön.” (Zoltán Rezsőnek, 1917. március 6-án, Husztról)

„Az újságoknak végtelenül örülök, hiszen hazai levegő árad belőle felém. Könyvet, ha lenne olyan szíves és elküldené az »Universal Bibliothek«-ből Turgenyevnek »Die erste Liebe« és az »Unglückliche« című munkáit” – írja március 14-én.

„Maga és Apuska levelét tegnap, a »Nyugat«-ot ma megkaptam. Mikor olvastam, úgy elszomorodtam. Olyan nehezen tudtam olvasni, úgy össze kellett szedni minden erőmet, hogy csak egy kissé is élvezzem. Istenem, mi lesz, ha így butulok? A velem hozott tudományos műveket csak keveset forgatom, u.i. olyan fáradt vagyok lelkileg. Lassankint mindent elfelejtek. [...] Az ideutazáshoz nagyon nehéz engedélyt kapni. Királyházáig csak lehet, de aki ide akar jönni, annak előbb fel kell menni M.szigetre és ott arcképes igazolványt váltani és csak úgy lehet idejönni. De talán ki lehetne valamiképpen panamázni, hogy ezt a ceremóniát ne kellessen végig csinálni. Ha jön, idejekorán értesítsen, hogy megírhasam, amiket nagyon kérem, hogy magával hozzon.

A lapjára hány előfizető akadt? Mikor jelenik meg a következő szám? Biztatnom, bátorítanom kellene magát, de olyan lelkiállapotban vagyok, hogy igazán nem vagyok erre képes. Apának, ha nem leszek nagyon fáradt, holnap egy német levelet írok.” (Zoltán március 22-i leveléből)

Édesapjuk, Rudolf Hilscher a morvaországi Fulnekből született, innen került Pestre. Német anyanyelvű lévén, örült, hogy Zoltánnal németül is levelezhet, beszélgethet. Zoltán említi, hogy milyen érdeklődéssel várja Rezső Szegényügyi Közlemények (a szegényügy népszerűsítésére) címen indított lapját. (Az újság – a háborús időszakban – nem lehetett hosszú életű.)

„A lapját még a múlt hét elején megkaptam, rég nem volt már részem ilyen szellemi élvezetben, nem úgy érdekelt ez, mint a szakembert, aki mohón szív magába minden

újat, az ismertet pedig nagyképű, kritikus szemüvegen át mérlegeli. Ebből a szempontból tehát nem is lehet szavam. De mikor a szavak hideg képein keresztül a lelke minden rezdülése a lelkemben a megfelelő utánzengéssé vált és a mellékzengéstől az emlékek végtelen, drága árjától kísérve az én lelkemben is felcsendült a melódia és ez töltötte meg a lelkemet olyan végtelenül boldog érzéssel. A közöny, de vajon az érdeklődők száma e, vagy pedig az őszinte, meleg érdeklődés számít-e, majdcsak megtörik. Hogy idegenkednek, az természetes, hisz a vaskalapos, városi, »felséges« urak szokatlanul túl merésznek találhatják a hangot. De okvetlen diadalt kell aratnia. Ha nem is anyagilag, de mindenesetre erkölcsileg. [...]

A »szép« könyvet nagyon köszönöm, igazán nagyon élvezem, gyermetegül finom érzésű költő kedves verseit, de néha, néha egy kissé furcsa, szinte ízléstelen sorokra talál. De százszor jobban örültem volna másvalaki egyetlen egy versének. Ha egyszer lenne olyan szíves és egy kevésbé elfoglalt percében lemásolná a »Szent Jeromos« és elküldené, szinte bánom, hogy a kérést leírtam, de olyan régen égeti már a lelkem...» (Zoltán április 3-án)

Szent Jeromosról verset írt Rezső, ezt várta türelemmel és visszafogottan az elfogult, bátyját feltétlenül tisztelő Zoltán.

„Éltél-e már halk klastromoknak mélyén,
dermedt-didergőn, falnak nyomván arcod,
s meredt-e vénen rossz szemedbe kétség?

Verten, borultan százféleképp értsék,
üvegfuvolán sírom a kudarcot,
mert szívenkaszált klastromoknak mélyén.

—
Kék folt, fehér folt: ezt láttam az égből,
meg a hús holdnak épp egy nyolcad sarka
villant meg olykor reszketőn, a rácson.

Mikor lesz újra, Istenem, Karácsony,
százszor kérdeztem s hullt a szentelt barka,
setét hajam egy éjszaka fehér lett.”

(Részlet a Szent Jeromos zsoltárai című versből)

„[...] nagyon kérek valami magyar vagy német klasszikus regényt és egy német verseskönyvet. Esetleg Wieland »Abdenken« című regényét kérem, ha nem találna alkalmasabbat. Ha nem lenne alkalmas regény, úgy elbeszéléseknek is nagyon örülnék, de ismétlem, csak klasszikusat, tehát, ami ad dolgot az észnek akkor is, ha ötveneszer is olvassa az ember.

Érdekes dolgokat gyűjtök most. Nemcsak a tájszavakat, a kifejezéseket, a meséket és mondákat, hanem embereket is. Tudniillik nagyon sok emberrel lévén dolgom, a hosszú menetel alatt, bíráló alá véve legcsekélyebb cselekedeteikből képet próbálok

alkotni. Már egész gyűjteményem van. A legérdekesebb példányuk lenne a házigazdám. Egy író kimeríthetetlen benyomásokat vihetne innen magával.” (Zoltán április 14-én).

A levelek közül néhány megjelent a Hadtörténelmi Közleményekben, Szabó Fanni (2015) Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen díjazott pályamunkája részleteként.

Zoltán nyelvészeti és néprajzi érdeklődése már itt kiviláglik. Tanár lett, részt vett a falukutató mozgalomban, s a mindennapokban alkalmazta pszichológiai megfigyeléseit. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára 1917-ben iratkozott be, de indexében a tárgyak felvétele még Hilscher Rezső írásával történt. Rezső az órák egy részére bejárt a harctéren tartózkodó öccse helyett, többek között az alábbi tárgyakat tanulmányozta: Schmidt József: Latin nyelvtan, Riedl Frigyes: Vörösmarty és kora, Négyesy László: Kazinczy és kora, Petz Gedeon: A német irodalom története, Kéky Lajos: Jókai Mór, Horváth Cyrill: Középkori magyar verses emlékek, Erdélyi Lajos: Bevezetés a magyar nyelvjárástudományba. Az 1917/18-as II. félévre nem iratkozott be, ezt a hosszas katonai szolgálat miatt (kérésére) 1921. június 7-én elengedték. Zoltán az 1918/19-es tanévtől tudta önállóan folytatni tanulmányait, és 1921. február 21-i dátummal kapta meg bölcsészeti doktori képesítését, tudori, tanári oklevelét (magyar nyelv és irodalom, latin nyelv és irodalom magyar tannyelvű középiskolákban való tanítására), ugyanis 1919. márciustól a Budapesti Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző Intézetében magyar–latin–német szakos tanári hallgatóként is vett fel órákat. Mindkét testvér megélte az „élethosszig tartó tanulást”, egyetemi tanulmányaik mellett már fiatalon dolgoztak, és ez a folyamatos továbbképzés belső kényszerként tovább motiválta őket. Hilscher Zoltán 1920–1921-ig ideiglenes, helyettes tanárként kezdte pályáját, 1923-ban „rendszeres tanári” állást kapott.

A kisebb testvér további tanulmányaira hatást gyakorolhatott Rezső, aki 1912-től Erődy-Harrach Bélával – mecénási adományok segítségével – az Erkel Gyula utca 26-ban megszervezte a hazai settlementet, a Főiskolai Szociális Telepet. Hilscher Rezsőt 1920-tól a Magyar Királyi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának Közgazdaságtani és szociálpolitikai tanszékén egyetemi adjunktussá, majd egyetemi intézeti tanárrá nevezték ki. A Főiskolai Szociális Telep önálló alapítványként működött tovább, 1920-tól Egyetemi Szociálpolitikai Intézet, 1932–1944-ig Országos Szociálpolitikai Intézet néven, ennek igazgatója Erődy-Harrach Béla, helyettese Hilscher Rezső lett.

„Az angol settlement-mozgalom alapvető gondolata az, hogy a magasabb társadalmi körökhöz tartozó ifjúságot a munkásnegyedben rövidebb-hosszabb időre való letelepedés révén a munkássággal közvetlen kapcsolatba kell hozni. A munkások közé letelepedett ifjúság célja: a munkásság valódi helyzetének megismerése, s természetesen adott esetekben a rajtuk való segítség, a továbbképzésükről való gondoskodás, a közigazgatás tömegelbánása mellett esetleg veszendőbe menő érdekek védelme, s általában a szociális helyzet emelése.

A munkássággal való közvetlen kapcsolat révén úgy remélték – a különböző társadalmi rétegek közötti válaszfalak ledőlnek, s az ellentétek, ha nem is küszöböltetnek

ki, de legalább enyhülnek. A settlement-mozgalomban az a meg gondolás is fontos szerepet játszott, hogy a settlement-munka kapcsán az étellel közvetlen érintkezésbe jutott diákság tanulmányainak befejeztével bármilyen életpályára is lép, az eddiginél fejlettebb szociális lelkülettel fogja hivatását teljesíteni. A settlement-mozgalom elindítói mindig kiemelték, hogy azok, akik magasabb képzettséggel bírnak, ezt a képzettséget úgy tekintsék, mint Istentől és a társadalomtól reájuk bízott javakat, melyeket kötelességük megosztani azokkal, akiknek ezekből a javakból vajmi kevés, vagy egyáltalában semmi sem jutott. Csak a részvét által válunk igazán tudóvá – mondották a mozgalom magvetői.” (Hilscher 1937: 5–18)

„A Főiskolai Szociális Telep munkájának fő célkitűzései a következők voltak:

1. gyakorlati munka végzése a munkásság szociális (egyben gazdasági), egészségügyi és kulturális szükségletei kielégítésének előmozdítása érdekében;

2. a gyakorlati munka révén tanulságok szerzése, a munkásság szociális, gazdasági, egészségügyi és kulturális helyzetének emelése érdekében;

3. olyan közfelfogás kialakítása, amely a munkaerőben a nemzet gazdasági életének nélkülözhetetlen értékét látja és a mesterséges, erőszakolt osztálytagozódás válaszfalainak ledöntésével egységes, egycélú nemzeti társadalom megvalósítására törekszik;

4. az egyetemekről és a főiskolákról kikerült ifjaknak a gyakorlati szociális munkába való bevonása, valamint azok elméleti továbbképzése révén: biztosítása annak, hogy ezek, megfelelő pozícióba jutásuk után a szociális gondolat propagálói lesznek elhelyezkedési körükben, és általában az életben tanúsított magatartásukban ez a szociális gondolat fog kifejeződni, és másokat is igyekeznek az eszmének megnyerni. Ugyanezeknek az ifjaknak a gyakorlati szociális munkába való bevonásával kapcsolatban: közöttük és a munkásság között kölcsönös személyes szimpátia fejlődik ki, amely ugyancsak alkalmas a mesterséges társadalmi osztályellentétek halkítására és a társadalmi szolidaritás erősítésére.” (Hilscher 1929: 9–10)

Az Intézet keretében három nagy osztály alakult: az Általános Népvédelmi Osztály, a Közművelődési Osztály, valamint a Szociális Egészségügyi Osztály. A Népvédelmi Osztály keretében 1914-ben létrehozott Néphivatalt Rezső vezette. Ez az intézmény a jogvédő iroda szerepköre mellett a szegények valamennyi életviszonyára kiterjedt: a Néphivatal célja az egyén (család) erkölcsi, szociális és gazdasági helyzetének olyan mérvű megalapozása és megerősítése, amely a fenyegetettségét, a megtámadottság eshetőségét a minimumra csökkenti (Hilscher 1929). Országszerte tartottak népszerűsítő előadásokat, segítették, támogatták újabb settlementek létesítését.

Hilscher Zoltán 1922 és 1924 között a Budapesti Magyar Királyi Egyetemi Közgazdaságtudományi Kar kereskedelem tudomány szakos rendes hallgatója lett, miközben bátyja ugyanezen a karon a Közgazdaságtani és Szociálpolitikai Tanszék adjunktusaként is dolgozott. Zoltán a „nagy nevek” közül hallgatta Germanus Gyulát (Angol nyelv és szemináriumi gyakorlatok), Cholnoky Jenőt (Általános földrajz), Erődy-Harrach Bélát (Elméleti közgazdaságtan), gróf Teleki Pált (Gazdasági és közlekedési földrajz). Teleki Pál Rezsőre és Zoltánra is különösen nagy hatást gyakorolt.

1923-ban halt meg édesapjuk, és ezután is rendszeresen támogatták édesanyjukat és lánytestvéreiket. Már ezt megelőzően is szegények voltak, mert apjuk egy kezességvállalás miatt elvesztette vagyonát. Talán – a lelkész ősök mellett – ez is hatást gyakorolhatott rájuk abban a vonatkozásban, hogy segítsék az elesetteket, a rászorulókat.

A kisebb fiú, miközben elmélyült a kereskedelemtudományban, 1924. májusban „a bp.-i Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság előtti tanári alapvizsgálaton megszerezte a magyar nyelv és irodalom és a német nyelv és irodalom képesítést is magyar tannyelvű középiskolákban”.

Több diplomája ellenére, nem sokkal a trianoni béke után Zoltán nehezen talált állandósított tanári munkát, valószínűleg ezért dolgozott ő is bátyja, Rezső révén az Egyetemi Szociálpolitikai Intézetben (1924–1926-ig), szolgálati lapja alapján a Köz-művelődési Osztályt vezette, rendszeres tanár státusszal. „Ekkor születtek első szociográfiai publikációi az analfabétizmusról, a népkönyvtárról stb. Közben megindította s nagyrészt egymaga írta, szerkesztette a Diákvilág c. havi folyóiratot, amely kora egyik legszínvonalasabb ifjúsági lapja volt, de érdektelenségbe fulladt (1924–28). A húszas évek második felében életét a középiskolai tanítás mellett a diákszövetséges (Diákok Háza!) evangélizációs és szociális munka, valamint cserkészvezetői feladatok töltötték ki. Ekkor és a következő évtizedben is nagyon sokat publikált az Erő, az Ifjú Évek, a Vezetők Lapja, Magyar Cserkész, Magyar Ifjúság, A Jövő Útjain és a Kereskedelmi Szakoktatás c. folyóiratokban.” (Mády – Csepregi – Görög – Veöreös 1991: 14–15)

A Diákvilág a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség közlönye volt, Hilscher Zoltán szerkesztette. Megjelentek benne Rezső írásai is, például 1928-ban „A szociális béke felé” és „A keresztyénség és a szociális kérdés” címmel. Itt is olvashatjuk az egész életüket végigkísérő gondolatot: „Ezért kell elsősorban a cselekedeteknek dominálni, a szociális cselekedeteknek, de nem könyöradomány-nyújtásról van szó, hanem az emberré-emelésről, az embert oda kell juttatni, hogy a maga erejéből lehessen igazán ember.” (Hilscher 1928: 3)

Hilscher Rezső talán legfontosabb műve, a *Bevezetés a szociálpolitikába* 1926-ban látott napvilágot. 1928-ban könyvismertetést közölt róla a Diákvilág: „Az örök ember sorsa vonul fel előttünk soraiban, felemelő megoldási lehetőségekkel. Alapelve az emberi nem egyetemessége és testvérisége; ez a könyv igazi értéke, de ez – a keresztye is. [...] Akik a szerző egyéniségét közelebbről ismerik, tudják, hogy ezt a könyvet nem »szobatudós« írta, hanem olyasvalaki, aki éveket töltött a nyomor országútján és a szegénység síkatorai jó barátjuknak tekintik őt. Nyomor, szenvedés, kétség, panasz, padolatlan és bútorozatlan szoba, nyirkos fal, sápadt gyermekarc, gümőkórtól csillogó szemek, a bűn virágai mind-mind »forrás« volt e munka megírásánál és a »szegénység szagát« nem Zola regényei ismertették meg a könyv írójával.” (Diákvilág 1928/14.)

Zoltán 1925-től a Márvány utcai Felsőkereskedelmi Iskola rendszeres tanára lett, de nem szakadt el a szociálpolitikai munkától sem. Az iskola Kossuth Lajos Kereskedelmi Középiskola, majd Közgazdasági Szakközépiskola néven működött tovább, és itt tanított 1947-ig. 1935. május-júniusban gimnáziumi tanári képesítést, kereskedelmi iskolai tanári, gazdasági szaktanári képesítést szerzett, és a felsőkereskedelmi iskolai tanárvizsgálaton német kereskedelmi nyelv és levelezés, filozófia és pedagógia vizsgát

tett. A német kereskedelmi levelezés tanítása a család és Magyarország szempontjából is érdekes: édesapja német származású kereskedő volt Pesten, és a harmincas években Magyarország talán legfontosabb külkereskedelmi partnere Németország lett.

„Korán bekapcsolódott a szociális és diákvezető munkába. Ő volt a Hársfa utcai Diákok Háza [egyetemi és főiskolai hallgatók internátusának] igazgatója. Ennek a Soli Deo Gloria szövetség tulajdonában lévő diákotthonnak volt a lakója például József Attila is. A 312. Erő öregcserkészcsapat parancsnokaként vezette a kemsei diáktábort, amelynek munkáiból ő szerkesztette a Teleki gróf előszavával induló *Elsülyedt falu a Dunántúlon* (1936) című kötetet. Ekkoriban [1936–1944-ig] már a budapesti Egyetemi Néprajzi Intézetben megbízott előadóként ő tanította a »népi társadalomrajz« tantárgyat, amely a népélet, a szociálpolitika és a szociológia keveréke volt. Tanári munkája mellett a megszerveződő Táj- és Népkutató Intézetben lett vezető munkatárs [1938–1939-ben osztályvezető, az Egyetemi Néprajzi Intézet Táj- és Népkutató Csoportjának helyettes vezetője]. Több kutatótábort [halasi oktatótábort, rábcakapi, szentgáli és mosoni kutatótábort] is irányított.”² (Voight Vilmos visszaemlékezéséből)³

A Hilscher Rezső által szerkesztett Társadalompolitikai Füzetek (1936) közölte a Pro Christo Diákok Háza falukutató munkaközösségének tagjai által készített összefoglalást az „elsülyedt faluról” szóló könyvből, az ormánsági „egykezű” község, Kemse társadalmáról és lelki életéről. Zoltán korábban több szociográfiai felmérési módszert tanulmányozott a legmegfelelőbb kiválasztása érdekében. A kötet nagy port vert fel, a viták közepette több falukutató csoport szerveződött. A kemsei táborban dolgozott például a fiatal Gunda Béla (néprajztudós) és Kovács Imre (a Nemzeti Parasztpárt egyik alapítója).

Zoltán 1940-ben a Táj- és Népkutató Intézet szociológiai csoportjának vezetőjeként – Teleki Pál megbízásából – elkészítette Magyarország szociális és mezőgazdasági felmérési tervének szociológiai részét.

A magyar cserkészlet népi szárnyának egyik vezetője volt. Csepregi Béla kiemelte visszaemlékezésében, hogy Hilscher Zoltán mindig úgy beszélt az egyetemistákhoz, fiatal értelmiségiekhez, hogy ne feledjék, honnan jöttek, és nagyobb részük hová tér majd vissza. A hátrányos helyzetűek iránti felelősséget szerette volna feléleszteni a körülötte élőkben, keresztény szemlélete mindig erősen szociális meghatározottságú volt (Csepregi 1991). Közös vonás ez is Rezső bátyjával, aki pártoktól függetlenül a humanitást, szolidaritást képviselte.

Zoltán 1935. novemberben a budapesti 312. számú Erő cserkészcsapat parancsnokaként az Ichthys cserkész-munkaközösség tagja lett. A család birtokában lévő dokumentumon ez áll: „Az Ichthys-munkaközösségbe tartoznak azok a cserkészcsapatok, amelyek vallják, hogy Jézus Krisztus a cserkész-munkának is ura, – és az egyházzal való közösségben a keresztyén szent életre nevelnek, és azok a cserkészvezetők, akik munkájukat ebben a szellemben végzik. Reformátusok és evangélikusok számára a cserkészlet az Ichthys cserkészlet, és ezért a munkaközösség feladata a nem református és nem

² A hivatkozásban a szerző kiegészítései szögletes zárójelben szerepelnek.

³ <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:dvo32aK96tEJ:cox.fw.hu/mady.htm+&cd=5&chl=hu&ct=clnk&gl=hu> (Utolsó letöltés: 2020. 12. 15.)

evangélikus szervező testületű csapatok református és evangélikus cserkészzeinek lelki gondozása is. Az Ichthys-munkaközösség barátaihoz tartoznak mindazok, akik munkája iránt érdeklődnek. Az Ichthys-munka irányítását a legfeljebb tizenkét tagból álló Ichthys-tanács végzi. Ennek tagjait a pünkösdi táborokban a vezetők választják.”

1940–1941-ben a Magyar Cserkészszövetség országos társelnökeként tevékenykedett.

Hilscher Zoltán 1939-ben, állami alkalmazottként, édesanyja (Mády Gizella, Mády Sámuel amaci református lelkész lánya) vezetéknevére, Mádyra magyarosított, ezért találhatjuk gyakran kettős névvel a hivatkozásokban.

Zoltán – Gáncs Aladár, Molnár Gyula, Túróczy Zoltán és Németh Károly mellett – fontos szerepet játszott a protestáns ébredési mozgalomban: közös imára és szolgálatra hívták a hitükben meglankadt és lelki életükben stagnáló evangélikus gyülekezeteket. 1931-től a második világháborúig heti rendszerességgel gyűltek össze Hilscher Zoltánéknál az ima és szolgálat baráti társaságának tagjai. Havonta tartottak a szélesebb társaság számára bibliakört és imaközösséget, illetve az ország különböző pontjain háromnapos konferenciákat (Csepregi 1991).

Rezső 1929–1930-ban Humboldt-ösztöndíjjal a berlini egyetemen tölthetett egy évet, innen jutott el Dániába, s ismerkedett meg a gyakorlatban a népfőiskolában rejlő lehetőségekkel. Cikkeiben népszerűsítette a dán szociális reformokat, és 1938-ban megjelent *A dán népfőiskola* című könyve, 1941-ben pedig mindketten írtak a népfőiskolai mozgalom kezdeteiről. A református egyház körében inkább az angliai és svájci settlement tapasztalatait tanulmányozták, amelyet akkor már hazai körülményekhez alkalmazkodva szerveztek meg az újpesti Egyetemi Szociálpolitikai Intézetben. Zoltán is tanulmányozta az osztrák, a dán, a skandináviai és az olasz parasztság helyzetét a húszas években. Összehasonlító megállapításai ugyancsak megjelentek cikkeikben, írásaikban (*A mezőgazdasági munkások helyzete, Az evangélikus földművelő nép mai problémái, Értelmiségünk és a földbirtokreform* címmel a Keresztyén Igazság folyóiratban, vagy a *Fényjelek* című tanulmánykötetben).

Az elmélet és a gyakorlat ezen a téren is sikeresen találkozott munkájukban, Zoltánnak kezdeményező szerepe volt a nagytarcsai Tessedik Sámuel Népfőiskola 1938-as létrehozásában, a szervezeti forma kialakításában, a tanítási anyag összeválogatásában. A Népfőiskolai Tanács elnökeként dolgozott a népfőiskolai törvényrendelet fogalmazásán. A főként télen tartott, kettő-hat hetes tanfolyamokon a parasztfűságot korszerű irodalmi, művészeti, történeti, természettudományi, vallási és gazdasági ismeretekre tanították. A népi írók előszeretettel támogatták a népművelés ezen módját. (Magyar Néprajzi Lexikon: népfőiskola kifejezés)

Kovács Bálint a protestáns népfőiskolai mozgalomról írt művében méltatja a testvérpárt és Zoltán leendő nászát: „Az evangélikus egyházban Sztehlo Gábor áll az élen, és őt olyanok követik, mint Mády Zoltán és Hilscher Rezső, valamint a nevelésben kitűnt Csepregi Béla.” (Kovács 1994: 18)

A második világháborút hétköznapi hősként élték át. Rezső embereket mentett (ld. Családi emlékek Hilscher Rezsőről I., *Esély* 2019/3.) a Szociálpolitikai Intézetben és saját pincéjében is, továbbá Sztehlo Gábor segítségével révén. 1944-ben halt meg édes-

anyjuk. Zoltán 1944. októberben – a háború miatt Orosházán maradt – családjához keresztülment a fronton. (Feleségét, Ilovszky-Horváth Erzsébetet a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetségben és a Diákok Házában ismerte meg közelebről, 1931-ben házasodtak össze, kilenc gyermekük közül hat érte meg a felnőttkort.) Az 1944–45-ös tanévet hivatalos kiküldetéssel az orosházi gimnáziumban fejezte be. Az iskola évkönyvében magyar–latin–német szakos tanárként szerepel. Tanítványa, Hajdú Mihály így emlékszik vissza rá: „Mády Zoltánnal nagyon sokat nyert az iskola. Ő már korábban részt vett a táj- és népkutatásban, kiváló pedagógus, nagyszerű kutató elme volt, s ebből mi kisdíákok megértettünk valamit. Az egyebek közül azt, hogy verbális módon, rímes, ütemes versikékkal maradandó eredményeket lehet elérni a bevésésben. Ma miután egyetlen tanítók, most sem röstellem tanítványaimat olyan »értelmetlen« kis szövegek megjegyzésére szoktatni, amelyek tartalmaznak valamilyen szabályszerűséget, vagy magukban foglalnak valamilyen szabályt.” (Fülöp 1999: 178)

Zoltánt orosházi kiküldetése alatt a pesti egyetemen, a társadalomismeret órákon Rezső helyettesítette.

A háború után az embereknek még nagyobb szükségük volt a lelki kapaszkodókra, a hitre. Zoltán készségesen tartott gyülekezeti evangélizációs előadásokat, nagy bibliaismerettel és gazdag személyes tapasztalatokkal, meggyőző példákkal szemléltetve az elmondottakat. Már 1945. októberben, néhány hónappal Budapest ostroma után evangélizációt tartott Buda-hegyvidéken. Előadásai könyvben is megjelentek (*Íme, mindent újjá teszek!* címen), és országszerte 2000 példányban terjedtek a „láthatatlan evangélizáció” révén. Nagy hatása volt a pedagógusokra is, tanárkonferenciákon – többek között – 1943 júliusában Debrecenben, 1946 nyarán Szarvason és Gyenesdiáson tartott előadásokat „a megújult nevelő” témájában. A Gyülekezeti Közösségek Konferenciáinak is állandó előadója volt (Csepregi 1991).

Túróczy Zoltán részletes püspöki jelentéseiben szerepel, hogy Mády Zoltánt hová küldte ki vizsgálónoknak: 1941-ben a nyíregyházi fiúgimnázium érettségi vizsgáira, 1942-ben a nyíregyházi leánygimnázium érettségijére, 1943-ban a miskolci tanítóképző képesítő vizsgálatára, 1944-ben a rozsnói kereskedelmi iskola érettségi vizsgájára (Cserhádi – Fabiny – ifj. Fabiny et al. 2002).

Ifjú korukban Rezső sietett Zoltán segítségére, hogy dolgozhasson a Szociális Telepen, 1944-ben Zoltán révén került Rezső a Miskolci Evangélikus Jogakadémiára nyilvános rendes tanárként, ahol 1946-ban az egyetemi rendkívüli tanár címet kapta. Az iskolák 1948-as államosítása, majd az állam és evangélikus egyház közötti egyezmény aláírása után az Evangélikus Jogakadémia megszűnt, ezért 1949-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a Pécsi Tudományegyetem Jog- és Közigazgatás-tudományi Karára rendelte a Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszék előadójának, ahol 1955-ig tanszékvezető docensként dolgozott.

Zoltán 1947–1951-ig a Mester utcai Szent István Kereskedelmi Iskolában és Közgazdasági Gimnáziumban tanított. Gyermekei eltartása érdekében munkát vállalt a tanulószobában és a dolgozók iskolájában is.

Eközben fontos feladatokat vitt az evangélikus egyházban, 1948 novemberétől 1952 májusáig a Dunáninnen Egyházkerület felügyelője volt Szabó József püspök

mellett. Nehéz időket éltek át, mert szeptemberben a kommunisták letartóztatták Ordass Lajos püspököt, s rebesgették, hogy az Ordass-per lesz a Mindszenty-per főpróbája. A három irányvonal közül (1. teljes szembenállás a Magyar Dolgozók Pártjával – Ordass Lajos, 2. meghódolás az államnak, 3. „harmadik út”) Túróczy Zoltán és Szabó József püspökök, Veöreös Imre és Mády Zoltán kényszerűségből azt a „harmadik” utat járta, amelyet egyikük így fogalmazott meg: „az egyház fő ügyének az evangélium előrehaladását, a gyülekezetek életének továbbfolytatását vallottuk elsődrendű fontosságúnak, az egyház intézményes veszteségei, munkalehetőségeinek szűkülése, egyházi vezető személyek változása, sőt személyi áldozatok közepette.” (Veöreös Imre 1990: 136–137). Giczi Zsolt történész elemezte, hogy – az utókor vitáinak leegyszerűsítése ellenére, amely szerint csak két lehetőség volt, ellenállni vagy együttműködni – történelmi szempontból létezett az 1940–1950-es évek fordulóján a három megközelítési mód (Giczi 1996: 72).

Egyetemes felügyelő-helyettesként 1948. december 8-án Mády Zoltán nyitotta meg a zsinatot, amely az állammal kötendő Egyezményt tárgyalta. Kegyelmet és áldást kért munkájukra, „a zsinat gyülekezetté változott” – írta Veöreös Imre (1991) visszaemlékezésében. A zsinaton részt vett Hilscher Rezső is, aki akkor a miskolci Jogakadémián tanított, s jogi végzettsége révén jegyzőként és a törvénykezési bizottság tagjaként segíthette a képviselőket nehéz döntésük meghozatalában. Zoltán feljegyzést készített bátyja ekkori munkájáról: „1948-tól egyre inkább vállalkozott az egyházi megbízások elvállalására. Az üldözések hónapjaiban az evangélikus papság több tagjánál bátor helyállást tapasztalt, elsősorban Rimár Jenőnél, és Túróczy Zoltán püspök megragadó egyénisége is szuggesztív erővel vonzotta. Ezért vállalta el a jegyzőséget azon a zsinaton, amely az evangélikus egyház és az állam közötti meg egyezést iktatta törvénybe. Ez az egyezmény egyúttal a miskolci jogakadémia megszűnését, tehát állásának elvesztését is jelentette.”

Az Egyezményt a résztvevők nagy többséggel elfogadták, s ezt kellett Túróczy Zoltán püspöknek és Mády Zoltánnak aláírnia a kormányzat képviselőivel. Az Egyezményt az állam nem tartotta be. Ennek ellenére úgy vélem, a sokgyerekes, tágabb környezetükért is felelősséget vállaló családfőktől nem lehetett elvárni, hogy szembe szálljanak a sztálini Szovjetunióval és Rákosi Mátyással. A harmadik út képviselői a tárgyalások során kialakulták, amit lehetséges volt, és a „próbáljuk meg, hátha elérhetünk valamit” elvén bátran képviselték az evangélikus családokat.

Ignác Rózsa ez idő tájt írt cikket a nagycsaládokról: „Az elmúlt évtizedek alatt, éles ellentétben a rengeteg gyerekkel, az egyke lett népünk egyik legnagyobb tragédiája. Értelmiségi családban pedig olyan ritka volt a sok gyerek, hogy például Bárdos Lajos neves karmestert tíz gyermekével éveken át fényképezték, interjúvolták a lapok. A külvárosokban, munkásnegyedekben született inkább négy-öttnél több gyerek, de érdekükben kevesebb történt a semminél. Azaz, hogy kezdett volna történni, ha nem jön a minden nemes és szükséges társadalmi védintézkedést felforgató és kiirtó háború.

Az értelmiségi családok között is akad azért elvétve sokgyermekes. Akivel beszélgetünk, dr. Mády Zoltán, Mester-utcai kereskedelmi iskolai tanárnak például nem kevesebb, mint nyolc gyermeke van. Rendkívül szerény ember. Nem akar újságban

Rudolf Hilscher és családja

szerepelni. Benne is megvan a sokgyermekes apák furcsa büszkesége meg egy csepp szemérmes restelkedés is, hogy azzal, ami tulajdonképeni öröme és boldogsága, a sokgyerek – nem akar az érdeklődés központja lenni és a világ kincséért sem panaszkodna, hiszen ma, mikor az emberek többsége előre megfontoltan és racionális megfontolások alapján hoz létre egy-két-három gyermeket, könnyű megkapni a hetike legyintést: Miért van annyi gyereke? A magáeiról nehezen beszél csak annyit árul el, hogy természetesen nem tudja őket eltartani. [...] Mintha egy külön emberfajtát képviselnének a társadalomban a sok-

gyerekesek és külön, íratlan törvények alapján összetartanak, úgy tudnak egymásról. Dr. Mády meglepően sok értelmiségi embert ismer, akinek hozzá hasonlóan hatnyolc-kilenc gyereke van és fel is sorolja őket (egy bankárt, egy papot, két tanítót, egy zenészt, sőt egy orvost is). De szociális munkássága során és rokonérzése folytán ennél sokkal több kültelki, sokgyerekes szegény családot tart számon és az ő címei alapján vágunk neki a IX. és X. kerület havas, latyakos, alig világított úttalan utainak, ahol városi házak alagsoraiban, furcsa, zsúfolt szükségglakásokban, mint az eresz alá húzódo szürke verébhad, tíz- meg tizenegy-gyerekes családokba nem hozott megváltást az a boldogító tény, hogy 1947 évvel ezelőtt Egy Gyermek minden szegény üdvösségére megszületett.” (Ignác 1948: 1–2)

1948 után egyre többször avatkozott bele a Magyar Dolgozók Pártja az egyházi választásokba. 1948. decemberben iktatták be Rózse István helyett a tiszai püspöki székebe, az állami nyomásra megválasztott Vető Lajost. A jegyzőkönyvben szerepel, hogy az előző nap ért Nyíregyházára dr. Vető Lajos, Túróczy Zoltán és Szabó József püspök, dr. Mády Zoltán dunáninnyi egyházkerületi felügyelő, egyetemes felügyelőhelyettes. A december 22-i közgyűlésen jelen volt a hegyaljai egyházmegyéből tanácskozási joggal dr. Hilscher Rezső is. (A tiszai evangélikus egyházkerület rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve, 1948. december 22. Győri Evangélikus Levéltár. Túróczy Zoltán irathagyatéka, 21. doboz)

Mády Zoltán 1951-től a II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumban dolgozott, magyart, latint, németet és oroszot tanított, mert 1951-ben megszerezte az orosz nyelvi szaktanítói oklevelet is. 1955–1957-ig, közel hatvanévesen a Lenin Intézet levelező orosz szakos hallgatója volt. Diákjaival forráskiadványt készített II. Rákóczi Ferenc főtisztje, ifjabb Teleki Mihály naplójából.

Tanítványa, Sohár Pál (azóta akadémikus, vegyészmérnök) így emlékezik vissza rá: „A gimnáziumi években, az orosz órákon kívüli, közös zenehallgatások fűzték szorosabbra kapcsolatunkat. A Rákóczi Gimnáziumban a nyelvtanulás támogatására »oroszszobát« létesítettek, amelyet orosz nyelvű könyvtárral és hanglemezekkel tettek vonzóvá. Itt afféle spontán szakkör jött létre, ahol nem annyira az orosz irodalom, hanem sokkal inkább a zenehallgatás volt a gyújtópontban.” (Új Világ, 1955. szeptember 29., 6.)

1956-ban mindkét testvér tisztában volt vele, hogy a magyar forradalom és szabadságharc esélytelen a Szovjetunió hadseregével szemben. Rezső akkor már nyugdíjas-ként írt szomorú verset gyermekkori lakásukról *Búcsú a Knézich utcától* címen, 1956. november 12-én.

„Pár napja csak, szívem húzott oda,
golyók nyoma a szent hajlék falán,
s az ablakot, hol kinézett anyám,
belőtte egyik barbár katona.

S a Bakáts téri templom oldalán,
mely mögött lakik Isten egy fia,
ott, ahol térdelt Tancsák Mária,
lyuk tátong, lehet két méter talán.

Hogy mindent elvitt, ami volt, kevés,
tizenkét évi kínhalál után:
gyermekkoromra tapos Batu kán,
a világ testén gennyedő kelés.”

Zoltán hazaküldte a tanítványokat az iskolából, és óvni próbálta őket a fegyveres harcoktól és a tüntetésektől. Sajat fiaiban ugyanabban az évben érettségiztek, s fiatal egyetemistaként ott voltak október 23-án és 25-én a Parlament előtti tüntetésen. Leszámazottai azóta is felkeresik egyik 1956-ban elhunyt diákja végső nyughelyét, amely az ő sírja közelében található a Farkasréti temetőben. 1957-ben az állam – átmenetileg – nagyobb szabadságot adott az egyházaknak. Vető Lajos püspöknek az 1956-os forradalom napjaiban történt átmeneti lemondása után az egyház bizalma ismét Túróczy Zoltán felé fordult. Az Északi Egyházkerület gyülekezetei harmadszor is püspöknek hívták Túróczyt. Az októberben államilag és egyháziilag rehabilitált Ordass Lajos és Túróczy Zoltán tíz hónapon át együtt, testvéri konszenzusban irányították az evangélikus egyházat (GYEL TZ 34. doboz). Az egyetemes presbitérium 1956. decemberi ülésén egy lelkész javasolta, hogy mondjon a gyűlés köszönetet Ordass Lajosnak és Túróczy Zoltánnak, akik oly válságos és nehéz helyzetben vállalták minden kockázatot és átvették az egyház vezetését. Az egyetemes presbitérium hivatalból és egyházi közérdekből kimondta Túróczy és Szabó püspökök teljes erkölcsi rehabilitációját. (Cserhádi – Habiny – ifj. Habiny et al. 2002)

Túróczy Zoltán püspök mellett a felügyelő dr. Mády Zoltán lett. Az Északi Evangélikus Egyházkerület elnökségének beiktatásán, 1957. februárban Ordass Lajos ige-hirdetését Túróczy Zoltán, majd Mády Zoltán székfoglalója követte, aki különösen szép beszédet mondott. Úgy vélem, ennek tartalma megfelel Zoltán és Rezső hitvallásának is: „A régi közgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint az elmúlt korok felügyelői beiktatásukkor hatalmas beköszöntő beszédet mondtak, amely felölelte az egyházi és társadalmi élet minden korszerű problémáját. Hogy az ilyen nagy programadások ma már nem időszerűek, könnyen beláthatjuk, ha számba vesszük, hogy különböző korokban mi volt a felügyelők legfontosabb feladata és miképpen vonatkoznak ezek a most beiktatott felügyelőre.

a) A 19. század közepéig a felügyelő legfontosabb feladata az evangélikus egyház védelme volt a protestánsellenes Habsburg-politika és ennek következtében más felekezetnek egyházunk ügyeibe való beavatkozása ellen. Szokás volt az is pl. a dunáninneni kerületben, hogy a felügyelő beiktatásakor leoldotta kardját és az oltárra helyezte annak jelképéül, hogy minden erejével és bátorságával oltalmazza egyházát. A ma beiktatott felügyelőnek nincsen kardja.

b) A 19. század második felében hasznos szokássá vált, hogy a felügyelő nagy pénzüsszeget ajándékozott avagy hatalmas alapítványt tett különböző egyházi célokra és az anyagi alap megvetésével hozzájárult az egyházi élet virágzásához. A ma beiktatott felügyelő szegény ember.

c) A legutóbbi évtizedekben előkelő közéleti állásokat betöltő felügyelők működtek, akik befolyásukkal elősegítették az egyház és munkásai ügyének elintézését hivatalos helyeken. A ma beiktatott felügyelő egyszerű dolgozó ember, akinek nincs semmiféle társadalmi súlya.

d) Volt olyan felügyelő is, akinek az volt a rendeltetése, hogy békétlenkedő, egymásra féltékenykedő egyházi munkások között békét és egyetértést teremtsen. A most beiktatott felügyelőnek nincs elég szuggesztivitása, sem elég hangos szava ilyen viták elintézéséhez. Sok ilyen negatívumot lehetne még említeni az újonnan megválasztott felügyelővel kapcsolatban.

Ezek után természetes logikával vetődik fel a kérdés, ennyire súlytalanná lett a felügyelői tisztség és a hierarchia ennyire uralkodóvá lett egyházunk vezetésében, hogy egészen mellékes lett az e tisztséget betöltő személye? Nem gondolom. A dunáninneni kerület egyik kiemelkedő püspöke, Geduly Lajos egyik püspöki jelentésében szomorúan panaszkodik magányossága gyötrelmessége és elnöktársától való elszakítottasága miatt. És ezen a ponton vélem felismerni a felügyelő örök hivatását, amely mindig a legfontosabb volt, csak eltakarta a kard, a pénz, a tekintély hatalma, elsőrendűségének látszata. A tanítványok kettésével jártak, mert a Mester előtt nyilvánvaló volt a testvér, az életre-halálra egy testté és vérré vált testvér jelenlétének bátorító tudata, az egy ütemre dobbanó szív, a munkára együtt lendülő kar, a kiegészült látás jelentősége. Sokszor nevezik ikerelnökségnek a magyar evangélikus egyház sajátos kettős elnökségét. Aki elméletből vagy gyakorlatból ismeri az ikerestvérek ezer szállal való csodálatos összefonódottságát, az tudja, hogy milyen sokat mond itt az iker jelző. Az ikerelnökség napjainkban érte el virágzása teljességét. A kard hatalmának korszaka-

kában a lelkész annyira elhanyagolható személy volt az egyházi tanácskozásoknál, hogy jelenlétére sem volt szükség. Neki nem volt erős, éles kardja, amellyel a világi hatalmasságok teremtette gordiuszi csomókat szét lehetett volna vágni; csak az Ige kardjával rendelkezett. Most azért lett teljessé az ikerelnökség, mert ma mindkettő számára csak ez a kard maradt meg minden harc győzelmes befejezéséhez elégséges legyőzhetetlen fegyverként. [...]

Mindenekelőtt meg kell köszönnöm az egyházkerület irántam megnyilvánuló megszegyenítő bizalmát. Valaki, aki a legelsőik közt fejezte ki a választás eredményének megismerése után jókívánságait azzal a mondattal fejezte be szavait: »Sok erőt kívánok a nehéz kereszt elhordozásához.« Nem lennék őszinte, ha nem vallanám be, hogy az utolsó pillanatig azoknak, akik a felügyelői tisztségre való jelöltség elfogadására ösztönöztek, Mózes módjára mást ajánlottam. Most a testvéri szívek felém forduló bizalmának megnyilvánulása indulni kényszerít a szolgálat beláthatatlan útjára.

Hogyan szeretnék járni?

Minden tettemmel, egész életemmel, kicsiny, kissé már megkopott erőmmel az egyházkerület szeretetét szeretném viszonzni. Szeretném elnöktársam példáján, én is felvenni a gyülekezetek és pásztoraik minden terhét. Azonosítani magam a megpróbáltakkal és együtt örülni az örvendezőkkel. Szeretnék éppen a gyülekezetépítés érdekében azon munkálkodni, hogy az egyház vezetése minden felesleges sallangtól megszabaduljon és olyan puritánná váljék, mint a legtöbb pásztor életstílusa.

A szeretet egységet jelent. Nem mindent elkenő és elnyelő, megalkuvó hazug egységet, hanem bátor, őszinte férfiak egységét, akik nem félnek az igazságtól még akkor sem, ha annak kardja rólunk akar lemetélni hozzájuk nem illő, káros kinövéseket.

A szeretet szolgálatot jelent. Egymás szolgálatáról már volt szó, most hadd utaljak az egy Lélekkel megittattak nagy szolgálatára, az egyház szolgálatára, amely hitünk szerint egyet jelent a közösségi élet építésének egyik legnehezebb útszakaszán járó drága népünk szolgálatával. Ez a szolgálat bátor aktivitást jelent: az elveszettek és az elkallódók megkeresését, az elesők felemelését, a békétlenek kiengesztelését, a megsebzettek samaritánusi szolgálatát, tehát a missziót, annak valamennyi ágát és a diakóniát.

Jól tudom, amikor a gyülekezet népe a felügyelői tisztséggel megajándékozott, ezeknek az ügyeknek régi, egyszerű szolgáját látta bennem. És azt várja tőlem, hogy a kerület püspökének hű munkatársa legyek az egyházvédő és egyházépítő munkában. Legmélyebb vágyam, hogy ne okozzak csalódást. Ez azonban nemcsak tőlem függ. Éppen ezért végül néhány dolgot szeretnék kérni.

a) Először is *tűrelmet*. Évekig távol éltem az egyház problémáitól. Ismét meg kell velük alaposan ismerkednem.

b) *Bizalmat* kérek; higgyék el, minden vágyam az, hogy a nemes harcot nemes harcos módján megharcoljam.

c) *Őszinteséget* kérek: mondják meg nyíltan, de a testvér szeretetével, ha tévedek vagy botlok. Főképpen pedig azt, ha úgy látják, hogy elérkezett a leváltás ideje és visszabocsáthatnak oda, ahonnan jöttem, az egyszerű egyháztagok sokaságába.

d) Végül kérem, ne tekintsenek úgy rám, mint a nézőközönség az arénán küzdő gladiátorra, aki, ha győz, tapsot, ha vesz, megvetést érdemel; hanem úgy, amint Mó-

zes, Áron és Hur nézte a völgyben harcoló Józsuét – imádsággal. [...]” (A beszéd teljes szövege a Mády család tulajdonában van.)

1957 decemberében az állam képviselői újra lemondatták Túróczy Zoltánt és Mády Zoltánt, ekkor Hilscher Rezső már nem élt. Lánya és özvegye szeretettel ápolta emlékét. Zoltán húsz évvel élte túl.

A Rákóczi Gimnázium 1959/60-as évkönyvében így foglalták össze az évi tudományos munkáit: „a Magyar Néprajzi Társaság és az Ókortudományi Társulat tagja. Az ELTE-BTK-n a kelta filológia megbízott előadója. Az iskola levelező tagozatának és a Pedagógus Szakszervezet nyelvviskolájának tanára. Az egyetemi vallástörténeti tankönyvbe megírta a Kelta mitológia c. fejezetet”. 1960 novemberében az Ókortudományi Társaság rendes tagjává választotta.

1961-ben vonult nyugdíjba, de folytatta a két háború között megkezdett tudományos tevékenységét: 1971-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a kandidátusi szakmai vizsgán általános indoeurópai nyelvészetből, keltológiából és helynévtörténetből kiválóan megfelelt. (A bizottság elnöke Hahn István, a történettudományok kandidátusa volt.) Nyilvános vitára bocsátott értekezése, a Pannónia földrajzi nevei című disszertáció megvédése után, 1972-ben nyerte el a címzetes egyetemi docens címet.

Hilscher Rezső végrendeletében öccsére bízta versei kiadását. Zoltánnak erre nem volt lehetősége, ezért ő is kitért rá végakaratóban: iker fiainak javasolta, hogy ha politikai szempontból alkalmas idők következnek, gondoljanak nagybátyjuk költeményeire. A Kádár-korszak során erre nem nyílt lehetőség, de Zoltán (édesanyjáról és feleségéről elnevezett) lányai és unokái 2011 karácsonyára teljesítették a kérését.

A két testvér életpályája, tudományos tevékenysége kiegészítette egymást. Mindketten tanítottak, „nem csak középiskolás fokon”, küldetésstudattal, mély pedagógiai érzéssel, talán református lelkész nagyapjuk nyomdokán is. Többször siettek egymás segítségére, ha a másoknak munka, ajánlás, biztatás kellett. Szívesen írtak testvérük eredményeiről az általuk szerkesztett lapokban. Mindkettőjük mögött ott állt a szertető társ, gondoskodó és megbocsátó feleség. Gyermekük – a nehéz körülmények ellenére – diplomát szereztek.

Bizonyos tekintetben nagy munkabírási polihistorok voltak, s őszinte érdeklődéssel fordultak munkatársaik, tanítványaik, a körülöttük élők felé. Nélkülözéseket és mellőzéseket szenvedtek el, talán ezért lett erős a szociális érzékenységük és a szegények, elesettek iránti elkötelezettségük. Életük, kapcsolatuk példaként állhat a mai kor pedagógusai és szociálpolitikusi előtt.

Irodalom

- A népfőiskoláról: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-2112.html>. (Utolsó letöltés: 2019. 12. 04.)
- A Rákóczi Gimnázium orosz szobája. Új Világ, 1955. szeptember 29., 6.
- A tiszai evangélikus egyházkerület rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve, 1948. december 22. Győri Evangélikus Levéltár. Túróczy Zoltán irathagyatéka, (GYEL TZ) 21., 34. doboz.
- Cserhádi P. – Fabiny T. – ifj. Fabiny T. – Mirák K. – Ittész A. – Tekus O. – id. Fabiny T. – Tekusné Paveszka I. (szerk.) (2002): Isten embere. Túróczy Zoltán evangélikus püspök (1893–1971), Budapest.
- Fülöp B. (szerk.) (1999): A gimnázium története Orosházán, 1933–1998. Orosháza.
- Giczi Zs. (1996): Nehéz esztendő a magyarországi evangélikus egyház történetében (1948–1950), Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica (Tomus CIV.) Szeged.
- Hilscher R. (1928): A keresztyénség és a szociális kérdés. Diákvilág, 1928. november, 3.
- Hilscher R. (1929): A Főiskolai Szociális Telep tevékenysége és a settlement-munka módszere. A Bethlen Gábor Kör vitaesten elhangzott előadás (1920. ápr. 30.), Szeged.
- Hilscher R. (1937): A settlement-mozgalom. In: Novágh Gyula (szerk.): Settlement. Budapest, 5–18.
- Hilscher Rezső összes versei (2011), Budapest.
- Husztai I. (szerk.) (1960): A Budapesti II. kerületi Állami Rákóczi Ferenc Általános Gimnázium évkönyve 1959–60, Budapest.
- Ignác R. (1948): Tanárcsalád 8 gyermekkel. A sokgyermekes szülők hétköznapijai. Demokrácia, 1948. február 29., 1–2.
- Kovács B. (1994): Protestáns népfőiskolai mozgalom Magyarországon (1936–1948), Budapest.
- Könyvismertetés Hilscher Rezső Bevezetés a szociálpolitikába c. művéről. Diákvilág, 1928. május, 14–15.
- Mády R. – Csepregi B. – Görög T. – Veöreös I. (1991): Mády Zoltán sokoldalú arc képe. Diakónia, 1991/2. sz., 14–22.
- Pro Christo Diákok Háza falukutató munkaközösségének tagjai (1936): Kemse társadalmi szerkezete, Kemse község lelki élete. Társadalompolitikai Füzetek, 1–3. sz., 76–106. http://mtdaportal.extra.hu/books/az_elsulyedt_falu.pdf. (Utolsó letöltés: 2019. 12. 04.)
- Szabó F. (2015): A nagy háború nyelvi lenyomata. Válogatás a 2014/2015. évi Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny díjnyertes pályamunkáiból. Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. sz., 843–847.
- Veöreös I. (1990): A harmadik egyházi út, 1948–1950. Bp., 1990.
- Voight Vilmos visszaemlékezése Mády Zoltánra: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:dvo32aK96tEJ:cox.fw.hu/mady.htm+&cd=5&hl=hu&ct=clnk&gl=hu> (Utolsó letöltés: 2019. 12. 04.)

ABSTRACTS

DOMONKOS SIK – MIHÁLY NYILAS – ANDREA RÁCZ – JUDIT SZÉCSI – ERZSÉBET TAKÁCS – ILDIKÓ ZAKARIÁS: Contingent solidarity – towards a conceptual framework of late modern helping interactions (part one)

The article aims at overviewing the contingencies characterizing helping interactions. In our understanding the pattern of successful and failed dealing with such contingencies also outlines the general framework of solidarity including the norms of worthiness, deservingness, obligations and adequate modes of helping. In this sense the helping interactions play a constitutive role in the reproduction of expectations and practices of solidarity. Because of the length of the original text, it has been divided into two parts: in the first part the challenges of welfare state, the contemporary praxes of social work, the interrelatedness of expertise and reification and the impact of risk society is analysed.

BUDAI ISTVÁN: Vision and possibility of dynamic balances in the Hungarian social work education II.

The essay tries to give approaches and aspects for the general issues of social work education on the basis of the professionalization and changes of Hungarian social work, together with the practice, development, main results and problems of social work education of the last 30 years. There are new paradigms – different visions and opportunities of balances in the focus: the idea of the intellectual – technician/ technocrat type professional, the issues of balances between collaborative practitioners in the education, between theory – practice in the training process, or practice – research in the educational process. The study offers help for practitioners who deal with issues of the development of education and who work in the practice of education.

BERNADETT KISS: Difficulties with homeless care system during the “winter crisis” in the practice of the Commissioner for Fundamental Rights

Every winter since 2011, the Commissioner for Fundamental Rights has been conducting a comprehensive investigation to identify the care issues that are problematic for the Hungarian homeless care system and to make good institutional practices available to the public. In his most recent inquiry, the Ombudsman paid particular attention to work on the care of homeless persons with special needs. He emphasized that the personalized care of the elderly homeless people in poor health also required a change in the available services and care structures.

SZÁSZ ERZSÉBET: Family memories about Rezső Hilscher II.

Rezső Hilscher and Zoltán Mány (Hilscher), as good brothers, helped and supported each other throughout their lives. As far as possible, they gave each other work, discussed their books, articles, and praised the other's work in the papers they edited. They were close to their principles, they were eager and enthusiastic to teach, to support the poor and the needy, and to develop their social sensitivity. So far, little has been written about Zoltán due to his modesty.

esély

2019/4

Social Policy Journal

CONTENTS

Study

- 3 Domonkos Sik – Mihály Nyilas – Andrea Rácz – Judit Szécsi –
Erzsébet Takács – Ildikó Zakariás: Contingent solidarity – towards
a conceptual framework of late modern helping interactions
(part one)

Social Work

- 30 István Budai: Vision and possibility of dynamic balances in the
Hungarian social work education II.

Hungarian Reality

- 43 Bernadett Kiss: Difficulties with homeless care system during the
“winter crisis” in the practice of the Commissioner
for Fundamental Rights

The History of Social Policy

- 62 The policy of poor law of the city of Elberfeld

Roundtable discussion

- 72 László Kiss: Versions about history and historical writing

Memory

- 88 Erzsébet Szász: Family memories about Rezső Hilscher II.

104 Abstracts

107 Contents

SZERZŐINK FIGYELMÉBE!

1. A beküldött és a lap jellegének megfelelő írásokat szakértők bevonásával a Szerkesztőbizottság bírálja el. A közlésre benyújtott tanulmány még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet.

2. A folyóiratban megjelent cikkek szerzői joga a Kiadót illeti, beleértve az interneten való megjelentetés jogát is.

3. A tanulmány szövegét Word-dokumentumban kérjük e-mailben megküldeni.

4. A szöveg első lapja a címlap, amelyen a szerző(k) neve, foglalkozása, végzettsége, munkahelyének megnevezése, e-mail címe, a cikk címe (alcíme) szerepeljenek és az esetleges köszönetnyilvánítások *-gal jelölt lapalji jegyzetben.

5. A szövegtörzshöz csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket stb. Pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzetek ne legyenek. A lábjegyzeteket lapalji jegyzetként kezeljük. Az irodalmi hivatkozások a főszövegben szerepeljenek a következő formában:

– ha a hivatkozott mű szerzője szerepel a szövegben, a név után zárójelben legyen a hivatkozott mű megjelenésének éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: Piroška (1999: 15–16);

– egyéb esetekben (idézet stb.) zárójelben szerepeljen a szerző(k) neve, a megjelenés éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: (Tóbiás–Benedek 1999: 13).

6. A szövegben szereplő táblázatokat számozva, címmel ellátva kérjük. A táblázatok címe, az oszlopok és sorok megnevezése, a magyarázatok a cikk nyelvén íródjanak. Nem fogadjuk el tehát az adatelemző, adatfeldolgozó programokból kikerült nyers, szerkesztetlen, a szövegbe pusztán beillesztett táblázatokat. Amennyiben a szerző ábrát kíván közölni, ezt külön lapon, a kívánt formában megrajzolva kérjük leadni. A diagramokat szerkeszthető formában is kérjük (pl. Excel).

7. A szövegtörzs után, külön lapon kezdve kérjük az irodalomjegyzéket. Az irodalomjegyzék a szerzők neve szerint betűrendben tartalmazza a szövegtörzsben és a lábjegyzetben hivatkozott teljes irodalmat oly módon, hogy a szövegbeli hivatkozásokat az irodalomjegyzékben azonosítani lehessen. Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet. Az irodalmi hivatkozásokat az alábbiak szerint kérjük megadni:

– könyv: Szerző(k) (a megjelenés éve): *A mű címe*. A kiadás helye: a kiadó neve;

– folyóiratcikk: Szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. *A folyóirat neve*, az évfolyam sorszáma (a szám sorszáma), a cikk kezdő és befejező oldalszáma;

– gyűjteményes kötetben szereplő írás: A szerző(k) neve (a megjelenés éve): A cikk címe. In A gyűjteményes kötet szerkesztőjé(i)nek neve (szerk., vagy ed(s)., vagy Hrsg.): A kötet címe. A kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

– Több szerző esetén a neveket gondolatjellel (–) kössék össze. Legfeljebb három szerző nevét adják meg, ha több szerző van, akkor az első szerzőnév után et al.-t írjanak.

– Az internetes hivatkozásokat az utolsó megtekintés időpontjával egészítsék ki, pl.: (utolsó letöltés: 2014. 05. 05.)

8. Külön lapon kérjük mellékelni a tanulmány legfeljebb 200 szót tartalmazó tartalmi összefoglalóját (abstract) magyar és angol nyelven.

Szerzőink

- SÍK DOMONKOS,** egyetemi docens, ELTE-TÁTK,
sikdom@gmail.com
- NYILAS MIHÁLY,** nyugalmazott egyetemi docens, ELTE-TÁTK,
nyilassp@t-online.hu
- RÁCZ ANDREA,** egyetemi docens, ELTE TáTK Szociális Munka Tanszék
racz.andrea.aniko@tatk.elte.hu
- SZÉCSI JUDIT,** egyetemi tanársegéd, ELTE-TÁTK,
szecsijudit16@gmail.com
- TAKÁCS ERZSÉBET,** egyetemi adjunktus, ELTE-TÁTK,
zsoki.takacs@gmail.com
- ZAKARIÁS ILDIKÓ,** tudományos munkatárs, Társadalomtudományi
Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet,
zakariasildi@gmail.com
- BUDAI ISTVÁN,** nyugalmazott főiskolai tanár, Széchenyi István Egyetem
Szociális Tanulmányok és Szociológia Tanszék
ibudai12@gmail.com
- KISS BERNADETT,** jogi főreferens, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala
Kiss.Bernadett@ajbh.hu
- KISS LÁSZLÓ,** „kazánfűtő-filozófus”,
kiss194701@freemail.hu
- SZÁSZ ERZSÉBET,** középiskolai tanár, földrajz-történelem szakos tanár,
a történelemtudományok doktora, PhD
erszasz@gmail.com

Látogasson el honlapunkra! www.esely.org

